

HUKUK VE ADALET ELEŞTİREL HUKUK DERGİŐİ

LAW AND JUSTICE – CRITICAL LAW REVIEW

Sayı/Issue: 39
Yıl/Year: 2026

TR Dizin Hukuk Veri Tabanında Dizinlenmektedir

HUKUK VE ADALET
ELEŞTİREL HUKUK DERGİSİ
LAW AND JUSTICE – CRITICAL LAW REVIEW

“Hakemli Dergidir”/“Peer reviewed journal”

Sayı/Issue: 39

Yıl/Year: 2026

Yayın Sahibi/Publisher: Legal Yayıncılık A. Ş. adına Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni/*On Behalf of Legal*
Yayıncılık A. S. Publisher and Executive Editor
Av. /Atty. Lütfullahman BAŞÖZ

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/
Responsible Manager:**

Av. /Atty. Ramazan ÇAKMAKCI

**Yayıncının Adı/
Name of Publishing Company:**

Legal Yayıncılık A. Ş.
(Sertifika No/Certificate No.: 27563)

Basım ve Cilt/Printing and Volume: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd.
Şti. (Net Copy Center)
(Sertifika No/Certificate No.: 47334)
Tel: 0212 249 40 60

Basıldığı Yer/Place of Publication: İnönü Cad. Beytülmalcı Sk. No: 23/A
Gümüşsuyu/Beyoğlu-İstanbul

Basıldığı Tarih/Publication Date: Haziran/June 2026

Yönetim Yeri/Place of Management: Caferağa Mah. General Asım Gündüz Cad.
(Bahariye) Sekizler Apt. No: 59 D: 6-7
Kadıköy/İstanbul
Tel. 0 216 449 04 85-86 Faks/Fax: 0 216 449 04 87

E-posta/E-mail: legal@legal. com. tr

URL: www. legal. com. tr

Yayın Dili/Published on Language: Türkçe/İngilizce

Yayın Türü/Type of Publication: Bu dergi yılda iki sayı olarak yayımlanan
uluslararası, süreli hakemli bir hukuk
dergisidir/*This journal is a peer-reviewed international law journal published two times in a year*

Yurt Dışı Temsilciliği

Legal Publishing Albania Shpk

Rruga Sami Frasheri, pallati 14, hyrja 11, ap. 8 ne
Tirane/Albania

www. legalalbania. com

info@legalalbania. com

Basılı ISSN: 1307-1955

Online ISSN 2651-2564

HUKUK VE ADALET
ELEŞTİREL HUKUK DERGİSİ
LAW AND JUSTICE – CRITICAL LAW REVIEW

**Katkıda bulunmak isteyenler için iletişim bilgileri/
*All correspondence concerning articles and other submissions should
be addressed to:***

E-mail: eturk@dogus.edu.tr
Dergimizin web sayfası için
"<https://legal.com.tr/dergi/hukukveadaletelestirelhukukdergisi>"
adresini ziyaret edebilirsiniz.

**Bu dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara
aittir. /Articles published in this journal represent only the views of the
contributors.**

Copyright © 2026

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, Legal Yayıncılık A. Ş. ile Doğu Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan, fotokopi yoluyla veya elektronik, mekanik ve sair suretlerle kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz, kayda alınamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be copied, reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by means, without the prior expressed permission in writing of the Legal Yayıncılık A. S. and Dogus University.

YAYIN KURULU

EDITORIAL BOARD

Dr. Öğr. Üyesi Ender Türk (Editör)
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Abdullah Dinçkol
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Alper Gümüş
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Yağız Yavuz
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Begüm Keleş Güven
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Sami Özgür Memişoğlu
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Arş. Gör. Dr. Buket Öz Tüydaz
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Arş. Gör. Ela Karatay
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Arş. Gör. Ece Toptaş
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

DANIŞMA KURULU

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Nur Centel
Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Özlem Yenerer Çakmut
Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. M. Serhat Sarısözen
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Bihterin Dinçkol
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Genç
Doğuş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Alper Gümüş
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Jeffrey Haynes
Londra Metropolitan Üniversitesi, Hukuk, Yönetim ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi

Prof. Dr. Sibel Özel
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Burak Özen
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Tevfik Özcan
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. iur. Gerhard Robbers
Trier Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Handan Yokuş Sevük
Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Murat Yüksel
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Hamide Zafer
Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

DİL EDITÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

C. Mengü ACUN, M. A. , J. D.

HUKUK VE ADALET
ELEŞTİREL HUKUK DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

PUBLICATION AND SUBMISSION REQUIREMENTS OF
LAW AND JUSTICE – CRITICAL LAW REVIEW

1. Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergidir.

Law and Justice – Critical Law Review is a peer-reviewed journal published two times in a year.

2. Dergi’de yayınlanabilecek yazılar, hukukun her alanında (Kamu Hukuku veya Özel Hukuk) adalet, hukuk devleti, hukuk kültürü, meşruiyet, demokrasi ve insan hakları gibi konulara ilişkin makale, karar incelemesi ve kitap incelemesi ile çevirilerdir. Yazıların dili, Türkçe veya İngilizcedir.

The Journal focuses on issues related to justice, rule of law, legal culture, legitimacy, democracy and human rights in both public and private law. Articles, case notes and comments, discussions of legislative development, book reviews and similar types of papers which are written in Turkish and English are welcome.

3. Dergi’de yayınlanmak üzere gönderilen yazılar başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Articles that will be sent to the editors should not be published elsewhere nor be submitted to other journals simultaneously.

4. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri versiyonlar) formatında (.doc veya.docx dosya uzantılı olarak) yazılmış olmalıdır. Ayrıca yazılar, en az 10 (on), en fazla 30 (otuz) sayfa olacak şekilde aşağıdaki şekil şartları uyarınca kaleme alınmış olmalıdır:

Kağıt boyutu: A4

Üst: 2, 5 cm; Alt: 2, 5 cm; Sol: 2 cm; Sağ: 2 cm

Metin: Times New Roman, 11 punto, tam 11 nk satır aralığı, iki yana yaslı

Dipnotlar: Sayfa altında, Times New Roman, 9 punto, tam 10 nk satır aralığı, iki yana yaslı

Articles should be submitted as Microsoft Word (either with.doc or.docx file extensions) documents (Microsoft Office 1998 or higher versions). In addition, articles must be drafted in accordance with the formatting requirements set out below and must be no fewer than 10 (ten) pages and no more than 30 (thirty) pages in length:

Paper size: A4

Top: 2.5 cm; Bottom: 2.5 cm; Left: 2 cm; Right: 2 cm

Text body: Times New Roman, 11 points, at 11 nk line spacing, justified

Footnotes: Times New Roman, 9 points, at 10 nk line spacing, justified

5. Dergi’de yayınlanmak üzere gönderilen makaleler <https://hukukadalet.legaldergi.com.tr/dergi.jsp> adresinde yer alan dergi sistemine yazar tarafından yüklenmelidir. Makale yüklemesi için yazarların belirtilen dergi sistemi üzerinden email adresleri ve oluşturacakları şifre ile kayıt olmaları gerekmektedir. Kayıt ve makale yükleme aşamalarına ilişkin detaylı bilgi için “<https://legal.com.tr/icerik/yayin-ilkeleri>” adresimizde yer alan “Dergi Platformu Yazar Kullanım Kılavuzu” incelenmelidir. Makale yükleme işlemi tamamlandıktan sonra yayınevi tarafından gerekli değerlendirme yapılacak olup, makale yazarları süreç takibini anılan sistem üzerinden gerçekleştirebilecektir. Makalenin basılı olarak teslimi gerekmemektedir.

The articles that are sent for publication, have to be uploaded by the author to the journal system that’s address is “<https://hukukadalet.legaldergi.com.tr/dergi.jsp>”. In order to upload the article to the system, authors have to sign up with their own e-mail addresses and adjust a password to register. The “Journal System Usage Guide” in the address of, <https://legal.com.tr/icerik/yayin-ilkeleri>, the steps should be viewed for the exhaustive information about signing up to the system and uploading the articles. After the articles are uploaded by the author, the article will be evaluated by the publishing house. The evaluation steps can be seen on the system. The printed version of the article is not required to be delivered to the publishing house.

6. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) adına, unvanına, çalıştığı kuruma, açık adresine, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaralarına, elektronik posta adreslerine ve “<https://orcid.org>” adresinden alınacak ORCID koda ilişkin bilgiler ve fotoğraflı özgeçmişi de editöre ulaştırılmalıdır.

Along with the paper, the following must be submitted to the editor: the name, and the title of the author (authors), his/her institutional affiliation; his/her street address, telephone number (s) where he/she could be easily reached; his/her e-mail address (addresses), and the information about ORCID code which would be obtained through the web address of <https://orcid.org> and CV (should be attached photo)

7. Dergi’ye gönderilen makaleler Türkçe ve İngilizce **başlık** ile hem İngilizce hem de Türkçe **özet (öz)** kısmı içermelidir. Özet (öz) yazımında en fazla 160 kelime kullanılmalıdır. Makaleler en az 5, en fazla 10 adet anahtar kelime/keywords içermelidir.

*Papers submitted to the Journal must have **titles, and abstracts** both in Turkish and in English. Abstracts should be include up to 160 words. Papers must contain at least 5 and at the most 10 keywords.*

8. Dergi’ye gönderilen makalelerde, ilgili makaledeki konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce uygun **anahtar kelimeler** bulunmalıdır.

*All articles should be accompanied by a sufficient number of **keywords** in Turkish and English that reflect the content of the article.*

9. Dergiye gönderilen makalelerde **atıf dipnotları** ve **kaynakça** Oxford University Standard for the Citation of Legal Authorities (OSCOLA) stilinde hazırlanmalıdır.

***Citation footnotes and bibliography** should be prepared in Oxford University Standard for the Citation of Legal Authorities (OSCOLA) style in the articles that sent to journal.*

10. Etik ilkeler ve kurallar konusunda ‘Yayın Etiği Komitesi’nin (Committee on Publication Ethics - COPE (<https://publicationethics.org/>)) yönergesini esas almıştır.

On the subject of ethical principles and rules, it took the directives of the Committee on Publication Ethics -COPE (COPE: Committee on Publication Ethics) as a basis.

11. Dergi'ye gönderilen makalelerin yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu ve **basılmaya hazır olarak** verildiği kabul edilir.

*All submissions are regarded as **ready to publish** and already proofread by the author himself.*

12. Tüm Hakem Raporları, **ULAKBİM** (Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi) **Hukuk Veri Tabanı Komitesi** tarafından denetlenmesine olanak verecek şekilde 5 yıl saklanır.

*All reviewers' evaluation reports will be kept for at least five years after publication and copies of these reports will be sent to the **ULAKBİM** (Turkish Academic Network and Information Center) **Law Database Committee** whenever required.*

13. Dergi'ye ait yeni sayı yayınlandıkça, bu sayı tek bir **PDF** kopyası şeklinde **ULAKBİM Online Dergi Takip Sistemine (ODİS)** yüklenir. Ayrıca Dergi'nin 2 adet basılı kopyası da ULAKBİM'e kargo ile ulaştırılır.

*Each Publisher issue of the Journal will be uploded as a **PDF** file to the **Online Journal Watch System of ULAKBİM (ODİS)**. Also two copies of the published issue will be delivered to **ULAKBİM** by cargo.*

14. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayının yazarlarına ve bu sayıda hakemlik yapmış olanlara ücretsiz olarak gönderilir.

Free copies of the published issue will be sent both to the author (s) and to the reviewer (s).

Hakem Değerlendirme Sistemi/Arbiter Evaluation System

15. Yayın Kurulu'nda ilk değerlendirilmesi yapılan makaleler, anonim olarak hakeme gönderilecek, hakemden gelen rapor doğrultusunda makalenin yayınlanmasına ya da düzeltme istenmesine ya da yayınlanmamasına karar verilecek ve yazar durumdan en kısa zamanda haberdar edilecektir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Yayın Kurulu'nca, tekrar hakeme gönderilir.

After the initial assessment of the articles is completed by the editorial board, the articles will be submitted to a peer reviewer anonymously. In accordance with the reviewer's report, editing may be requested, the article may get published, or the article may be rejected. The author shall be notified of the decision as soon as possible. The editorial board shall submit the final, or the edited article to the peer reviewer one more time.

16. Her makale için hakem sayısı en az iki olup, iki hakemin görüşlerinin farklı olması durumunda editör veya üçüncü bir hakemin görüşü alınacaktır.

For each paper there would be at least two arbiters; when these two arbiters have conflicting opinions, either the editor or a third arbiter will be consulted.

17. Dergi, hakemin yazarı bilmemesi esasına (**kör hakemlik**) dayanır. Hakeme gönderilecek makalelerde de yazarın kimliğine ilişkin bilgilerin gizliliği sağlanır.

*All articles submitted are subject to a **blind peer review**. The identity of the author (s) and reviewer (s) will not be revealed to the other party.*

“HUKUK VE ADALET ELEŞTİREL HUKUK DERGİSİ”

Hakkında

Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide, hukukun her alanında (Kamu Hukuku veya Özel Hukuk) adalet, hukuk devleti, hukuk kültürü, meşruiyet, demokrasi ve insan hakları gibi konulara ilişkin özgün makale, çeviri ve karar incelemelerine yer verilecektir. Derginin danışma ve hakem kurulunda, hukukun farklı dallarında uzmanlaşmış öğretim üyeleri bulunmaktadır. Türkçe ve İngilizce yazılara yer verilecek olan Derginin, hukuk yazınına katkıda bulunacağı ve alanında temel referans kaynaklarından biri olacağı temenni edilmektedir.

Okuyucu ve araştırmacılarımızın katkı ve eleştirileri doğrultusunda yapılacak yeni düzenlemelerle, Derginin, en kısa sürede uluslararası bir dergi olması hedeflenmektedir.

Dergimizin etik ilkeleri, yayın ve intihal politikasına ilişkin detaylı bilgilere <https://legal.com.tr/dergi/hukukveadaletelestirelhukukdergisi/> adresinde yer verilmiştir.

About “LAW AND JUSTICE – CRITICAL LAW REVIEW”

Law and Justice – Critical Law Review is a peer-reviewed journal published two times in a year. The Journal focuses on issues related to justice, rule of law, legal culture, legitimacy, democracy and human rights in both public and private law. Articles, case notes and comments, discussions of legislative development, book reviews and similar types of papers are welcome. The advisory and peer review board of the journal is composed of distinguished academics in the different fields of law. The journal will include papers in both Turkish and English and hopefully will contribute to legal studies and serve as one of the basic reference tools.

The journal will be reviewed upon the contributions and critics of the readers and researchers. It is intended that the journal will be listed in international citation indexes in a short period of time.

Detailed information about our journal's ethical principles, its policy on publication and plagiarism may be found in the following address: <https://legal.com.tr/dergi/hukukveadaletelestirelhukukdergisi/>

Kişisel Verileriniz Hakkında Bilgilendirme

Dergimiz, Legal Yayıncılık A.Ş. tarafından hakemli, uluslararası ve süreli yayın vasfıyla yayımlanmakta olup abonelik kapsamında daha önce bize bildirmiş olduğunuz adresinize gönderilmektedir.

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve ikincil mevzuat kapsamında, Dergimizin dağıtım faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla isim, unvan, adres ve iletişim bilgileriniz işlenmekte ve ilgili kurye/kargo şirketine aktarılmaktadır. Söz konusu kişisel verileriniz, aksi yönde bir talebiniz olmaması halinde Dergimizin yayınlandığı süre boyunca mevzuata uygun olarak saklanacaktır.

6698 sayılı Kanun uyarınca, söz konusu faaliyet kapsamında veri sorumlusu Legal Yayıncılık A. Ş. olup, Kanunun 11. maddesi kapsamındaki haklarınız için legal@legal.com.tr veya abone@legal.com.tr adresine e-posta yoluyla başvurabilirsiniz.

Regarding Your Personal Information

Our journal published by Legal Yayıncılık A. Ş, is a peer reviewed, international, and a periodical publication. As a part of your membership status, it is mailed to the address that you previously supplied to us.

Under the 6698 numbered Law on the Protection of Personal Information, and secondary legislation, your name, your title, your address, and your contact information are recorded, and communicated to the relevant shipping company for the purpose of distributing our periodical. Unless you request otherwise, during the term of our publication, your personal information shall be kept in accordance with the legislation.

Under the 6698 numbered Law, Legal Yayıncılık A. Ş. is the responsible party for the data. Regarding your rights under article 11 of the Law, you may get in touch with us by e mailing to us either at legal@legal.com.tr or abone@legal.com.tr

EDİTÖRDEN.../FROM THE EDITOR...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin yeni sayısını sizlerle buluşturmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşıyoruz. Önceki sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da hukukun farklı alanlarına ilişkin sorunları derinlemesine irdeleyen, bu sorunların nedenlerini tartışan ve çözüm önerileri geliştiren makalelere yer verilmiştir.

Bu sayımızda Prof. Dr. Gülşah Bostancı Bozbayındır'ın “7258 sayılı Kanun Kapsamında Yasadışı Bahiste Reklam Vermek veya Sair Yolla Yasadışı Bahis ya da Şans Oyunları Oynamaya Teşvik Etme Suçu”, Prof. Dr. İzzet Çıvgın'ın “Aşağı Mezopotamya'nın Larsa Krallığında (MÖ 2025-1763) Devlet, Tapınak, Sulama Kanalları, Düzen ve Adalet Kavrayışı”, Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Nihal Aydınoglu Yalçın'ın “Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Yer Teminine İlişkin Hukuki Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Dr. Öğr. Üyesi Cansu Dağ ve Arş. Gör. Furkan Yaşar'ın “Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerine Sağlanan Hibelere Vergi Kredisi Modeli ile Mukayesesi” ile Nursena Acar Müderri-soğlu ve Prof. Dr. İbrahim Subaşı'nın “İş Hukukunda Organik Bağ: Yargıtay İçtihatlarında İşçinin Korunması ve Hukuki Belirlilik Dengesi Üzerine Dönemsel Bir Analiz” başlıklı makaleleri yer almaktadır. Tüm yazarlarımıza, Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi'ne göstermiş oldukları ilgi ve değerli katkıları için teşekkür ederiz.

Bu sayımızda da dergimize gönderilen çalışmalar, konularına uygun olarak belirlenen hakemler tarafından bilimsel değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yazıların bilimsel niteliğinin artırılmasına sundukları katkılar ve emekleri dolayısıyla tüm hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Ayrıca, bizlere sağlamış olduğu imkânlar nedeniyle Doğuş Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Sayın Hülya Ayan'a ve Mütevelli Heyeti'nin tüm üyelerine, Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Ahmet Alkan Çelik'e, Hukuk Fakültesi Dekanımız Sayın Prof. Dr. Abdullah Dinçkol'a, yayın, danışma ve hakem kurullarımızda yer alan saygıdeğer hocalarımıza teşekkür ederiz.

Dergimizin yayıma hazırlanmasında büyük katkıları bulunan Legal Yayıncılık'ın sahibi Sayın Lütfürrahman Başöz'e ve Sayın Ramazan Çakmakcı'ya, yayıma hazırlık sürecini titizlikle yürüten Belgin Gerçek, Av. Özge Abanoz ve Av. Seçil Sağel Hanım başta olmak üzere Legal Yayıncılık'ın tüm çalışanlarına ayrıca teşekkür ederiz.

Çalışmalarıyla dergimize katkı sağlayacak değerli yazarlarımız ve okurlarımızla sonraki sayılarımızda yeniden buluşmayı dileriz.

Editör

Dr. Ender Türk

Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

HUKUK VE ADALET ELEŞTİREL HUKUK DERGİSİ

Sayı: 39 / Yıl: 2026

İÇİNDEKİLER

MAKALELER.....XXIII

Araştırma Makalesi

7258 sayılı Kanun Kapsamında Reklam Vermek veya Sair Yolla Kişileri
Yasadışı Bahis ya da Şans Oyunları Oynamaya Teşvik Etme Suçu

Prof. Dr. Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR..... 1

Aşağı Mezopotamya'nın Larsa Krallığı'nda (MÖ 2025-1763) Devlet,
Tapınaklar, Sulama Kanalları, Düzen ve Adalet Kavrayışı

Prof. Dr. İzzet ÇIVGIN..... 35

İş Hukukunda Organik Bağ: Yargıtay İçtihatlarında İşçinin Korunması
ve Hukuki Belirlilik Dengesi Üzerine Dönemsel Bir Analiz

Nursena ACAR MÜDERRİSOĞLU

Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI..... 95

Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerine Sağlanan Hibelerin
Vergi Kredisi Modeli ile Mukayesesi

Dr. Öğr. Üyesi Cansu DAĞ

Arş. Gör. Furkan YAŞAR..... 119

Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Yer Teminine İlişkin Hukuki
Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Nihal AYDINOĞLU YALÇIN..... 151

LAW AND JUSTICE – CRITICAL LAW REVIEW

Issue: 39 / Year: 2026

CONTENTS

ARTICLES.....XXIII

Research Articles

The Crime of Advertising Illegal Gambling or Encouraging the
Participation in Illegal Gambling or Games of Chance by Other Means
Under Law No. 7258

Prof. Dr. Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR..... 1

State, Temples, Irrigation Canals, Concepts of Order and Justice in
Lower Mesopotamia During the Larsa Kingdom (2025-1763 BC)

Prof. Dr. İzzet ÇIVGIN..... 35

Organic Bond in Labor Law: A Periodical Analysis on the Balance
Between Employee Protection and Legal Certainty in the Jurisprudence
of the Turkish Supreme Court

Nursena ACAR MÜDERRİSOĞLU

Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI 95

Comparison of Grants Provided to Renewable Energy Cooperatives in
Turkey with the Tax Credit Model

Dr. Lecturer Cansu DAĞ

Res. Asst. Furkan YAŞAR..... 119

Legal Issues and Proposed Solutions Regarding Land Allocation for
Renewable Energy Cooperatives

Dr. Lecturer Zeynep Nihal AYDINOĞLU YALÇIN 151

MAKALELER

ARTICLES

* 7258 sayılı Kanun Kapsamında Reklam Vermek veya Sair Yolla Kişileri Yasadışı
Bahis ya da Şans Oyunları Oynamaya Teşvik Etme Suçu
*The Crime of Advertising Illegal Gambling or Encouraging the Participation in Illegal
Gambling or Games of Chance by Other Means Under Law No. 7258*

Prof. Dr. Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR

* Aşağı Mezopotamya'nın Larsa Krallığı'nda (MÖ 2025-1763) Devlet, Tapınaklar,
Sulama Kanalları, Düzen ve Adalet Kavrayışı
*State, Temples, Irrigation Canals, Concepts of Order and Justice in Lower
Mesopotamia During the Larsa Kingdom (2025-1763 BC)*

Prof. Dr. İzzet ÇIVGIN

* İş Hukukunda Organik Bağ: Yargıtay İçtihatlarında İşçinin Korunması ve Hukuki
Belirlilik Dengesi Üzerine Dönemsel Bir Analiz
*Organic Bond in Labor Law: A Periodical Analysis on the Balance Between Employee
Protection and Legal Certainty in the Jurisprudence of the Turkish Supreme Court*

Nursena ACAR MÜDERRİSOĞLU

Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI

* Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerine Sağlanan Hibelerin Vergi Kredisi
Modeli ile Mukayesesi
*Comparison of Grants Provided to Renewable Energy Cooperatives in Turkey with the
Tax Credit Model*

Dr. Öğr. Üyesi/Dr. Lecturer Cansu DAĞ

Arş. Gör./Res. Asst. Furkan YAŞAR

* Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Yer Teminine İlişkin Hukuki Sorunlar ve
Çözüm Önerileri
*Legal Issues and Proposed Solutions Regarding Land Allocation for Renewable
Energy Cooperatives*

Dr. Öğr. Üyesi/Dr. Lecturer Zeynep Nihal AYDINOĞLU YALÇIN

**# 7258 SAYILI KANUN KAPSAMINDA REKLAM VERMEK
VEYA SAİR YOLLA KİŞİLERİ YASADIŞI BAHİS YA DA ŞANS
OYUNLARI OYNAMAYA TEŞVİK ETME SUÇU***

*(THE CRIME OF ADVERTISING ILLEGAL GAMBLING OR ENCOURAGING THE
PARTICIPATION IN ILLEGAL GAMBLING OR GAMES OF CHANCE BY OTHER
MEANS UNDER LAW NO. 7258)*

Prof. Dr. Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR**

ÖZ

7258 sayılı Kanunun 5.maddesinde, kanunun verdiği yetki olmaksızın bahis veya şans oyunlarının oynatılması, Türkiye’den erişimin sağlanması, bunlardan sağlanan para transferine aracılık edilmesi ile reklam veya sair yollarla oynanmasına teşvik edilmesi suç olarak düzenlenmiştir. Her ne kadar meşru ya da ahlaki olarak etik olup olmadığı tartışılmaktaysa da gerek kulüplere gerekse federasyonlara sağladığı maddi katkı, bahis ve şans oyunları faaliyetlerine kayıtsız kalmayı zorlaştırmaktadır. Sporun endüstrileşmesi bundan para kazanmanın ve dolayısıyla seyircinin takibi ve para yatırması bu oyunlara her iki taraf açısından ilgiyi arttırmıştır. Bu ilgi ve maddi getiri neticesinde ülkeler bu nevi faaliyetleri bir düzen çerçevesinde ele almaya başlamış ve mevzuatlarında

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 03.05.2026 tarihinde Yayinevimize ulaşmış olup, 10.05.2026 tarihinde birinci hakem; 15.05.2026 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

DOI: <http://dx.doi.org/10.69838/HAD.94253>

** İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi ABD gulsah_bostanci@yahoo.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0602-2713

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu makaleye atıf için; BOSTANCI BOZBAYINDIR, Gülşah, “7258 Sayılı Kanun Kapsamında Reklam Vermek veya Sair Yolla Kişileri Yasadışı Bahis ya da Şans Oyunları Oynamaya Teşvik Etme Suçu” Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Sayı No.: 39, 2026, s. 1-34.

ilgili oyunların oynanma koşullarını, bu koşullara aykırılık halinde suç ve ceza düzenlemelerini getirmişlerdir. Çalışmamızda, bu suçların ortak özellikleri ile suçların unsurları tahlil edilmiş, daha sonra yasadışı bahis-te reklam vermek veya sair yolla yasadışı bahis ya da şans oyunları oynamaya teşvik etme suçunun düzenlendiği 5.maddenin 1. Fıkrasının ç bendi maddi ve manevi unsur bağlamında ve bu unsurlara ilişkin tartışmalı hususlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor Hukuku, Yasadışı Bahis ve Şans Oyunları Suçları, Yasadışı Bahis ve Şans Oyunları Reklamı Verme, 7258 sayılı Kanun, Teşvik

ABSTRACT

Article 5 of Law No. 7258 stipulates that organizing betting or games of chance without the authority granted by the law, facilitating access to such activities from Turkey, acting as an intermediary for money transfers related to them, or encouraging their participation through advertising or other means constitutes a criminal offense. Although the legality or ethical nature of such activities is subject to debate, the financial contributions they provide to both clubs and federations make it difficult to remain indifferent to betting and gambling operations. As a result of this interest and financial gain, countries have begun to address such activities within a regulatory framework and have introduced provisions in their legislation regarding conditions under criminal and penal provisions for violations of these conditions. The common characteristics and elements of these crimes have been analyzed. Subsequently, Article 5/1-ç has been evaluated in the context of its material and immaterial elements, as well as the controversial issues surrounding these elements.

Keywords: *Illegal Betting and Playing Games of Chance Crimes, Law Number 7258, Sports Law, Advertising of Illegal Betting and Playing Games of Chance, Encourage*

Giriş

Türk hukuk mevzuatında bahis ve şans oyunlarına ilişkin düzenlemeler içeren birden fazla kanun bulunmaktadır. Bunlardan ilki, çalışmanın da konusunu oluşturan ‘7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Müşterek Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun’dur. Bir diğeri ‘5738 sayılı Spor Müsabakalarına Dayalı Sabit İhtimalli ve Müşterek Bahis Oyunlarının Özel Hukuk Tüzel Kişilerine Yaptırılması Hakkında Kanun’dur. 7258 sayılı Kanunun ilk versiyonunda sadece futbol müsabakalarına ilişkin düzenlemeler yer almaktayken daha sonra kapsam genişletilmiş ve diğer spor müsabakaları da dahil edilmiştir. Böylelikle futbol başta olmak üzere ulusal ve uluslararası kurallar uyarınca spor dalı olarak kabul edilen her nevi spor müsabakasına ilişkin yasadışı bahis ve şans oyunları madde kapsamında değerlendirilmektedir. Basketbol, futbol, güreş tenis gibi sporlar ile e-spor oyunları bu kanun kapsamında değerlendirilirken amatör müsabakalar ya da spor müsabakası niteliğinde olmayan müsabakalar bu kanun kapsamında değildir¹. 5738 sayılı Kanun’a göre yurt içiyle yurt dışında, ilgili kurum ve kuruluşlarca düzenlenen resmi, özel, temsili, ulusal veya uluslararası spor karşılaşmaları spor müsabakası olarak tanımlanmıştır.

6132 sayılı At Yarışları Hakkındaki Kanun m. 7’de yasa dışı bahis suçlarına ilişkin bir düzenleme ihtiva etmektedir.² Keza, yurt içinde at yarışları düzenleme, yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen at yarışları üzerine yurt içinden ve yurt dışından müşterek bahis kabul etme hak ve yetkilerine ilişkin lisansların verilmesi de Türkiye Varlık Fonu’na dev-

¹ Ünal Gençtürk, ‘Spor Müsabakalarına Dayalı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’ (2026) (1) Ankara Barosu Dergisi 1, 10; Zafer İçer and Cansu Akıncı, ‘Spor Müsabakalarında Yasa Dışı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’ (2023) 29 (2) MÜHF-HAD 981, 985

² Madde 7: Bu Kanun hükümlerine aykırı olarak her şekil ve surette müşterek bahisler veya yarış piyngosu tertip ve tanzim edenler ve bunlara ait her türlü evrakı matbaa, teksir, daktilo, fotokopi ve sair suretlerde düzenleyenler ve düzenletenler, satanlar, dağıtanlar, sattıranlar veya dağıttıranlar, üç aydan iki yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır. Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi hâlinde ayrıca tüzel kişilere özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. Suçun; at sahibi, antrenör, jokey, jokey yamağı, seyis ve sair yarış hizmetlileri ile birlikte işlenmesi halinde, verilecek hapis cezası altı aydan az olamaz. Haklarında bu nedenle soruşturma ve kovuşturma başlatılan bu kişilerin Komiserler Kurulu kararı ile yarış yerlerine, hipodromlara ve yarışlarla ilgili mahal ve tesislere girmeleri yasaklanır. Komiserler Kurulunca yarış yerlerine girmeleri yasaklanan kimselerin isimleri ve kimlikleri yarış müessesesi ve mahalli mülki amirlere yazılı olarak bildirilir.

redilmiştir.³ 5738 sayılı Spor Müsabakalarına Dayalı Sabit İhtimalli ve Müşterek Bahis Oyunlarının Özel Hukuk Tüzel Kişilerine Yaptırılması Hakkında Kanun at yarışları hariç, spor müsabakaları üzerine sabit ihtimalli ve müşterek bahis oyunlarını düzenleme işine ilişkin merkezi bahis sistemi ve risk yönetim merkezi kurulması ve işletilmesi ile başbayılık iş ve hizmetlerinin özel hukuk sözleşmesi ile hasılatтан pay verilmesiyle Spor Toto Teşkilatı Başkanlığınca özel hukuk tüzel kişilerine yaptırılmasının usul ve esaslarını belirlemiştir. Mevzuatımızda, uygulama ve piyasadaki önemi bakımından en ön planda yer alan futbol branşı bakımından ise, çalışmanın devamında inceleyeceğimiz 7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un 5. maddesi yasa dışı bahis konusundaki suç tiplerini ihtiva etmektedir⁴. Zikredilen maddenin 1. fıkrasında şu suçlar düzenlenmiştir:

³ Yurt içinde at yarışları düzenleme, yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen at yarışları üzerine yurt içinden ve yurt dışından müşterek bahis kabul etme hak ve yetkilerine ilişkin lisanslar, topluca 1/1/2018 tarihinden itibaren 49 yıl süreyle 19/8/2016 tarihli ve 6741 sayılı Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun hükümleri uyarınca kurulan Fona verilmektedir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına at yarışları düzenleme amacına yönelik olarak tahsis edilmiş veya fiilen bu amaçla kullanılan taşınmazlar ile üzerlerindeki yapı ve tesisler, 49 yıl süre boyunca lisans sahibi Fonun kullanımına verilir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, lisans süresince yurt içinde at yarışları düzenleyemez, düzenletemez, yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen at yarışları üzerine yurt içinden ve yurt dışından müşterek bahis kabul edemez. Lisans konusu faaliyetlerin ilgili mevzuat hükümlerine uygun olarak yürütülmesini izlemeye ve denetlemeye Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yetkilidir.

⁴ Maddenin devamı şu şekildedir: ‘Bu madde kapsamına giren suçlarla bağlantılı olarak, spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis veya şans oyunlarının oynanmasına tahsis edilen veya oynanmasında kullanılan ya da suçun konusunu oluşturan eşya ile bu oyunların oynanması için ortaya konulan veya oynanması suretiyle elde edilen her türlü mal varlığı değeri,

26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun eşya ve kazanç müsadereğine ilişkin hükümlerine göre müsadere edilir.

Bu madde kapsamına giren suçlardan dolayı, tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.

Bu madde kapsamına giren suçlarla ilgili olarak, 4/5/2007 tarihli ve 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunun erişimin engellenmesine ilişkin hükümleri uygulanır.

Kanunun verdiği yetkiye dayalı olmaksızın;

a) Spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli ve müşterek bahis veya şans oyunlarını oynatanlar ya da oynanmasına yer veya imkân sağlayanlar üç yıldan beş yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır.

b) Yurt dışında oynatılan spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunlarının internet yoluyla ve sair suretle erişim sağlayarak Türkiye’den oynanmasına imkân sağlayan kişiler, dört yıldan altı yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

c) Spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunları ile bağlantılı olarak para nakline aracılık eden kişiler, üç yıldan beş yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır.

ç) Kişileri reklam vermek ve sair surette spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunlarını oynamaya

Bu madde kapsamına giren suçların işlendiği işyerleri mahallin en büyük mülki idare amiri tarafından ihtarla bulunmaksızın üç ay süreyle mühürlenerek kapatılır. İş yeri açma ve çalışma ruhsatına sahip işyerlerinin ruhsatları mahallin en büyük mülki idare amirinin bildirimi üzerine ruhsat vermeye yetkili idare tarafından beş iş günü içinde iptal edilir.

(Ek fıkra: 15/8/2017-KHK-694/23 md.; Aynen kabul: 1/2/2018-7078/23 md.) Birinci fıkranın (a), (b), (c) ve (ç) bentlerinde düzenlenen suçlar ile 5237 sayılı Kanunun 228 inci maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkralarında düzenlenen suç bakımından 4/12/2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun;

a) 128 inci maddesinde yer alan taşınmazlara, hak ve alacaklara elkoyma,

b) 135 inci maddesinde yer alan iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayıt alınması,

c) Örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenip işlenmediğine bakılmaksızın 139 uncu maddesinde yer alan gizli soruşturmacı görevlendirilmesi,

ç) 140 ıncı maddesinde yer alan teknik araçlarla izleme, tedbirlerine ilişkin hükümler uygulanabilir.

Bu Kanunda tanımlanan suçlara ilişkin delil veya emarelerin tespiti hâlinde Spor Toto Teşkilat Başkanlığı, doğrudan Cumhuriyet başsavcılığına başvuruda bulunabilir. Soruşturma sonunda verilecek kovuşturmayla yer olmadığı kararları Spor Toto Teşkilat Başkanlığına tebliğ edilir ve Spor Toto Teşkilat Başkanlığı bu kararlara itiraz edebilir.

Bu Kanunda tanımlanan suçlar dolayısıyla açılan davalarda mahkeme, iddianamenin bir örneğini Spor Toto Teşkilat Başkanlığına tebliğ eder. Başvuru yapılması hâlinde Spor Toto Teşkilat Başkanlığı açılan davaya katılan olarak kabul edilir.

teşvik edenler, bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üç bin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır.

d) Spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis veya şans oyunlarını oynayanlar mahallin en büyük mülki idare amiri tarafından beş bin liradan yirmi bin liraya kadar idari para cezası ile cezalandırılır.

Yukarıdaki maddeye ilişkin hükümet tasarısı gerekçesine bakıldığında, yasa dışı bahis ve şans oyunlarının, kanunda öngörülen cezalarla caydırıcılığının sağlanması, bahis ve şans oyunlarına ilişkin olarak idarenin verdiği ruhsata ve denetime bağlanmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Genel anlamda kanunla korunan hukuki yarar gerekçede ve Anayasa Mahkemesi'nin E. 2016/51 K., 2016/179 sayılı kararında açıklandığı üzere, esasen idarenin ve idarenin verdiği yetkiye dayalı bahis ve şans oyunları oynatan kişilerin mali çıkarları olduğu değerlendirilmektedir. Maddeye yönelik yurt içi ve yurtdışı oynanan spor müsabakalarına dayalı bahis suçlarına fiilin haksızlık içeriğiyle orantılı olmayan cezalar öngörüldüğü yönünde eleştiriler getirilmiştir⁵.

Maddenin 1. Fıkrasında spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis veya şans oyunlarını oynayanlar bakımından kabahat hükmü düzenlenmiştir. Bu husus doktrinde kumar oynayanlar hakkında Kabahatler Kanunu'nun 34.maddesi ile paralellik arzettiği, bu nedenle de bahis oynayanlar bakımından da fiilin kabahat sayıldığı ifade edilmektedir⁶.

I. 7258 sayılı Kanun'un 5. Maddesinde Düzenlenen Suçların Ortak Özellikleri

1. Bahis ve Şans Oyunları Kavramı

Kumar kavramından daha geniş olan şans oyunları ve bahis, 15 Temmuz 2018 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 4 numaralı Cumhur-

⁵ Mahmut Koca, 'Şans (Talih) Oyunları, Hukuk Sistemlerinin Konuya Yaklaşımı, Ortaya Çıkan Sorunlar, Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Hukuki Çareler ve Türkiye'nin Şans Oyunları Politikası' in İzzet Özgenç, Cumhur Şahin and Faruk Turhan (eds), 5.Türk-Kore Ceza Hukuku Günleri, Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar, Uluslararası Sempozyumu, (2.Cilt, Seçkin Yayınevi 2020) 1614

⁶ Ersan Şen, Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Oynatma Suçu, Yorumlu-yorum- XXI, Seçkin, Ankara, 2020, 209

başkanlığı Kararnamesinin Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü başlıklı Yirminci Bölüm tanımlar başlıklı 284. maddesinde, ‘*karşılığı nakit olmak üzere oynatılan piyango, sayısal oyunlar, hemen kazan ve benzeri oyunlar*’ şeklinde tanımlanmıştır. Keza bahis de ‘*görünüşünde ve iddiasında haklı çıkacak tarafa bir şey verilmesini kabul eden sözlü anlaşma*’⁷’dir şeklinde tanımlanmıştır. Maddi değeri olan ödülü kazanma amacıyla klasik anlamda piyango, spor olayları, toto-loto, on numara, kazı kazan ve benzeri neticesi önceden belirsiz olan sonuçlarına para bağlayarak olasılığa dayalı para kazancı veya kaybı bahis olarak adlandırılabilir⁸.

Her ne kadar kumardan farklı olarak belli ölçülerde kişisel deneyim, bilgi ve mukayese yeteneğinin ön plana çıktığı⁹ ifade edilse de bütün bahis, şans oyunları kazanmanın ya da kaybetmenin bunu oynayan kişinin iradesinden başka faktörlere bağlıdır. Özellikle zihinsel, fiziksel yarışılan, müşterek bahis faaliyetlerine de dahil edilebilen sporun finansmanı ve biraz da ‘hedonik yaklaşımlar’ dolayısıyla spor organizasyonları bu alanda en çok bahse konu olan faaliyet olmuştur. Her ne kadar meşru ya da ahlaki olarak etik olup olmadığı tartışılıyorsa da spor kulüplerine ya da federasyonlara sağladığı maddi katkı bahis faaliyetlerine kayıtsız kalmayı zorlaştırmaktadır. Öyle ki sporun bir endüstri haline gelişi beraberinde müşterek bahis oyunlarından para kazanılmasını ve dolayısıyla seyircinin de bunları takip ederek müşterek bahis oyunlarına

⁷ Cumhur Şahin and Ali Şahin Kılıç, ‘Bahis ve Şans Oyunlarından Kaynaklanan Ceza Hukuku Sorumluluğu Bağlamında Suç Teorisine İlişkin Sorunlar’, in İzzet Özgenç, Cumhur Şahin and Faruk Turhan, 5. Türk-Kore Ceza Hukuku Günleri, Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar Uluslararası Sempozyumu 2. Cilt, (Seçkin Yayınevi 2020) 1656; bahis ve şans oyunlarını kumar olarak nitelendirmeyen görüşler için Şen, ibid 210; Yunus Emre Koçak, ‘Bahis ve Şans Oyunları Çerçevesinde Ceza Hukuku Sorumluluğu’, TBB Dergisi (2022) (160) 48, 48

⁸ ‘Müşterek bahis oyunları; Spor Toto Teşkilat Başkanlığı tarafından spor müsabaka sonuçlarını doğru tahmin edenler arasında, hasılatın önceden belirlenen ikramiye yüzdesi paylaşımı’; ‘sabit ihtimalli bahis oyunları; Spor Toto Teşkilat Başkanlığı tarafından tertiplenen spor müsabakalarına ait sonuçların tahmin edilmesi, iştirak edenler arasından doğru tahmin edenlere önceden belirlenen bahis oranlarıyla ikramiye dağıtılmasıdır; sanal bahis ise abonelerin internet, telefon, interaktif televizyon ve benzeri platformlar üzerinden sabit ve müşterek bahis oyunlarına iştirak edebildikleri elektronik ortamlar’ anlaşılmaktadır. Yaşar Akça, ‘Sanal Bahis Siteleri mi ya da Sanal Bahis Kumar Siteleri mi?’ BMIT (2019) 7(4) 1466, 1453

⁹ Koçak (n 7) 53

ilgi ve merakını arttırmıştır¹⁰. Bu yolla adeta kumarhanelerin yasal olmaması ve kapatılması ile bahis oyunları adı altında kumar oynatılması ve boş umutlar dağıtılmaya devam edilmesi söz konusudur¹¹.

5738 sayılı Spor Müsabakalarına Dayalı Sabit İhtimalli ve Müşterek Bahis Oyunlarının Özel Hukuk Tüzel Kişilerine Yaptırılması Hakkında Kanun'un tanımlar başlıklı 2. maddesinin h bendi uyarınca müşterek bahis oyunları, *'Yurt içinde ve yurt dışında tertiplenen spor müsabakalarına ait sonuçların tahmin edilmesi üzerine oynatılan, hâsılatın önceden belirlenen ikramiye yüzdesinin, doğru sonucu tahmin eden iştirakçiler arasında paylaştırıldığı bahis oyunlarını'*; sabit ihtimalli bahis oyunları ise *'Yurt içinde ve yurt dışında tertiplenen spor müsabakalarına ait sonuçların veya etkinliklerin tahmin edilmesi esasına göre oynatılan ve iştirak edenler arasından doğru tahmin edenlere, önceden belirlenen bahis oranlarıyla ikramiye kazandıran oyunları'* olarak tanımlanmaktadır. Bahis ve şans oyunlarının özellikle internet üzerinden de oynanabilir olması, bunlara erişimi kolaylaştırmış, klasik anlamda kumardan farklı olarak bir yere gitme ya da birileri ile yüz yüze ya da yan yana gelme ihtimalini ve belki de zorunluluğunu tamamen ortadan kaldırmıştır. Bahis ve şans oyunlarında karşınızda bir kimseden ziyade makine ya da sistem ile muhatap olmak aynı zamanda birine karşı kaybetme duygusunu da bertaraf eder niteliktedir. Ancak bu eylemlere karşı bağımlılık riskinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. İlk bahis sitesinin 1995'te çevrim içi casino olarak geliştirildiği ve bahislerin de binlerce çevrimiçi kumar sitesi üzerinden oynandığı bilinmektedir¹².

2. Kanunun Verdiği Yetkiye Dayalı Olmaksızın İfadesinin Hukuki Niteliği

Bir bahis veya şans oyununa hukuk düzeni tarafından müdahale edilmesi ya bunun tamamen yasaklanması ya da düzenlemelere tabi tutulması vesilesiyle olmaktadır. Örneğin kumar oynanması için yer ve imkân sağlamak TCK'da yasaklanmış ve suç haline getirilerek hukuk

¹⁰ Dursun Katkat, Spor Organizasyonları Bileşenleri ve Koordinasyonu, (2nd edn, Gazi Kitabevi 2022) 4 and 123.

¹¹ Akça (n 8) 1447

¹² Cengiz Şahin, 'Teknoloji Bağımlılığı ile Mücadele', in Cengiz Şahin, Ayhan Özkan and Yunus Emre Bulut (eds), Her Yönüyle Bağımlılık (Pegem Akademi) 195.

düzenince cezalandırılan bir davranış olarak addedilmiştir. Ancak bahis ve şans oyunlarının oynatılması için kamu otoritesi, bunu belli kurallara bağlayarak denetim ve düzenleme yetkisini elinde tutmak şartıyla müsaade edilmiştir. Bu şart da kanunun verdiği yetki çerçevesinde spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli ve müşterek bahis veya şans oyunlarının oynatılması ya da oynanmasına yer veya imkân sağlamaktır.

Yasa dışı bahis suçlarının vücut bulabilmesi için öncelikli olarak “kanunun verdiği yetkiye dayalı olmaksızın” unsurunun incelenmesi elzemdir. Bu unsur, tipikliğin negatif unsuru mahiyetindedir¹³. Bir başka ifadeyle, yasa tarafından yetkilendirilmiş kuruluşlar tarafından futbol müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli ve müşterek bahis oynatılması halinde suç oluşmayacaktır. Bu noktada örneğin, Spor Toto Teşkilat Başkanlığının Şans Girişim Ortak Girişimiyle imzalanan 28.02.2019 tarihli idari sözleşme mucibince, ‘*Şans Girişim Ortak Girişimi Türkiye’de spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli ve müşterek bahis oyunları ile ilgili merkezi bahis sisteminin kurulması ve işletilmesi, risk yönetim merkezinin kurulması ve işletilmesi ile başbayilik iş ve hizmetleri hususunda münhasır yetkili kılınmıştır. Ana bayi olan Şans Girişim Ortak Girişimi tarafından işletilmekte olan “iddaa” markasının resmî sitesi iddaa.com’dan ayrı olarak Teşkilat Başkanlığının ruhsat verdiği sanal bayiler aracılığı ile de oyun oynatma işlemleri gerçekleştirilmektedir.*

Bu unsurun tipikliğe mi yoksa hukuka aykırılık unsuruna mı ait olduğu doktrinde tartışmalıdır. Kanunda gerekli izin almaksızın ifadesinin yer almaması halinde de fiil cezalandırılabilir bir haksızlık ise iznin hukuka uygunluk unsurunu; cezalandırmanın iznin bulunmamasına özgülenmesi durumunda ise tipiklik unsurunu oluşturduğu ileri sürülmektedir¹⁴. Bu unsurun hukuka uygunluk nedenlerinden biri olarak gören görüşlere¹⁵ karşın bizim de katıldığımız görüşe göre fiilin ‘kanunun verdiği yetkiye dayalı olarak’ gerçekleştirilmesi ifadesi suçun tipiklik unsuruna ilişkindir¹⁶. Bahis ve şans oyunlarının yasal olup olmaması, bir baş-

¹³ Koca (n 5) 1614

¹⁴ Şahin and Kılıç (n 5) 1667

¹⁵ Sacit Yılmaz, ‘Bahis Oyunları ve Ceza Hukuku Sorumluluğu’, in İzzet Özgenç, Cumhuriyet Şahin and Faruk Turhan (eds) 5. Türk-Kore Ceza Hukuku Günleri, Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar Uluslararası Sempozyumu, (2. Cilt, Seçkin Yayıncılık 2020) 1764; Şen Yorumluyorum- XXI (n 6) 209

¹⁶ Gençtürk (n 1) 1668

ka anlatımla kanunun verdiği yetkiye dayalı olup olmamasının oyunun niteliğinde bir değişiklik meydana getirmediği açıktır. Elde edilen kazanç devlet ya da aracı kurumlar eliyle meşru bir kazanç dönüştürmektedir. Bu nedenle bahis ve şans oyunlarının izne bağlanması, bu izin alınmaksızın oynanması ya da oynatılmasının suç olarak düzenlenmesi neticesini doğurmaktadır. Bu nedenle resmi kurum veya mercilerden izin alınması koşulunun tipiklik unsuruna ait olduğu kabul edilmelidir¹⁷. Bütün bu değerlendirmelerle birlikte devletin bahis ve şans oyunlarını da neden denetim ve gözetime tabi tuttuğuna ilişkin husus Anayasa Mahkemesi'nin kararında işaret edilmektedir. Buna göre hem buradan elde edilen gelir sporla ilgili kurum ve kuruluşlar ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılan payda önemli bir rol oynamaktadır hem de bunların yasadışı şekilde oynatılması halinde söz konusu kurum ve kuruluşlara aktarılan bu gelir potansiyel olarak kara para aklama vesilesi haline geldiği yönünde kanaat uyandırmaktadır¹⁸. Kanuni izin vermeye yetkili kurumdaki izin aldığını sanarak hareket edildiği durumlarda fail hata hükümlerinden yararlanacaktır. Söz konusu hata TCK 30/1 uyarınca suçun maddi unsurlarında hatadır.

3. 7258 sayılı Kanun 5.Maddesi'nde Düzenlenen Suçlarla Korunan Hukuksal Yarar

Bahis ve şans oyunlarını düzenleme gerekçesine göre değişebilen birden fazla hukuksal yarar bulunmakla birlikte ahlaka aykırılık uzun zaman boyunca esas yasaklama gerekçesini teşkil etmiştir¹⁹. Ancak özellikle bu oyunlar vasıtasıyla kazanç elde edilmesi ve devamında oyunların yaygınlaşması, hukuk düzenince bu nevi oyunların kontrollü iznini beraberinde getirmiştir. Kumarın haksızlık içeriğine binaen oynanmasına hiçbir şekilde izin vermezken bahis izin verilen bir şans oyunu olmuştur ancak yasadışı oynanması halinde cezası kumardan daha ağırdır²⁰. Bu husus Anayasa Mahkemesi'nin önüne taşınmıştır²¹. Anayasa Mahkemesi

¹⁷ Aynı yönde Koca (n 5) 1600

¹⁸ Anayasa Mahkemesi 2016/51 E. 2016/179 K. 23.11.2016, 13

¹⁹ Şahin and Kılıç (n 7)1660

²⁰ Yasadışı bahis ile kumar oynanması için yer ve imkân sağlama suçunda korunan hukuksal yararın aynı yönde olduğu hususunda Yılmaz (n 15) 1763

²¹ Anayasa Mahkemesi 2016/51 2016/179 23.11.2016, 13

kararında şans ve bahis oyunlarını kumar suçu ile mukayese ederek, korunan hukuksal yarar bağlamında bu suçla benzer düzenlemenin TCK Genel Ahlaka Karşı Suçlar bahsindeki 228.maddede düzenlenen kumar oynanması için yer ve imkân sağlama suçuna benzetmiş bu suçta korunan hukuksal yararı ‘*genel ahlakın korunması, toplumun ve çocukların kumarın sosyal bakımdan ortaya koyduğu büyük tehlikeden ve doğurması olası facialardan korunması*’ olarak tanımlamıştır. 7258 sayılı Kanun’un 5.maddesiyle korunan hukuksal yarar ise bunların yanı sıra ‘*devletin verdiği izin ve yetkiyle bahis ve şans oyunları düzenleyen gerçek ve tüzel kişiler ile bu kişilerin gelirlerinden pay alan kamu kurum ve kuruluşlarının mali çıkarlarıdır.*’ Kararın devamında bahis ve şans oyunlarının devletin denetim ve kontrolünde oynatılmasının bir amacı olarak ‘*vatandaştaki eğilim ve talebin yasal yollardan ve kontrollü bir şekilde karşılanarak vatandaşların istismarlarla karşı karşıya kalmasının önlenmesi, sosyal ve ekonomik bakımdan ortaya çıkabilecek tehlikeler karşısında korunması ve özellikle onsekiz yaşından küçüklerin bu tür bahis oyunlarından uzak tutulması olduğu açıktır.*’²² Bu gerekçelerle verilen cezalar suçun yarattığı etki bakımından ve korunan hukuksal yararın farklı olduğu izahlarıyla Anayasa Mahkemesi öngörülen cezaları uygun bulmuştur.

Genel olarak bakıldığında doktrinde 7258 sayılı Kanun ile korunan hukuksal yararın kişilerin kolay yoldan para kazanma arzularının tetiklenmesini önlemek ve kolay para kazanma fikrinden uzaklaştırmak olduğu da ifade edilmektedir²³. Kamu güveni ve ekonomik düzen bu suçla korunabilmektedir²⁴. Bu suç ile aynı zamanda toplumun genel ahlakı ile çocukların yanı sıra ilgili mevzuat dolayısıyla verilen yetkiye dayanarak bahis ve şans oyunlarını düzenleyen kuruluşlar ve bundan pay elde eden kamu kurum-kuruluşlarının mali çıkarları da korunmaktadır²⁵.

Reklam vermek suretiyle söz konusu suç tipindeki şans oyunlarını teşvik etme eyleminin amacı olarak gösterilen TC Anayasası Gençlerin Korunması başlıklı 58/2.madde ‘*Devlet gençleri alkol düşkünlüğünden,*

²² Anayasa Mahkemesi 2016/51 E. 2016/179 K. 23.11.2016, 14

²³ Koçak (n 7)59

²⁴ Gençtürk (n 1)15

²⁵ Ozancan Belci, ‘Spor Müsabakalarında Yasadışı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’ (2021) 11 (2) SDÜHFD 379, 393; Gençtürk, s16; Turgut Özal Tekpınar, ‘Spor Müsabakalarında Yasadışı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’, (2024) 98(1) 94, 100

uyuşturucu maddelerden, suçluluk kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır' hükmü uyarınca bununla uyumlu olacak şekilde gençler ve çocuklar başta olmak üzere tüm toplumu dijital uyuşturucu da sayılabilecek yasadışı kumar ve bahisten korumak adına gerekli yasal düzenlemeler ve bilgilendirici çalışmalar yapılmasına karşı dijital uyuşturucuyla mücadele devletin tüm erk ve organları ile eş güdümlü olacak şekilde toplumun da bütün fertleri ile bu mücadeleye destek vermesi neticesinde olumlu sonuç alınması mümkün olduğu müşahade edilmekle birlikte yasal sanal bahis sitelerinin de reklamının her yerde olmasının önüne geçilmelidir. Zira bunlar da kişileri bahis oynamaya özendirilmektedir. Hatta bizce de yerinde olarak yasal olsun olmasın şans oyunlarının devlet eliyle desteklenen normalden sapma davranışı olarak nitelendirilmektedir²⁶. Bu ve benzeri gerekçelerle bizce de şans ve bahis oyunlarının belli koşullar ve sınırlamalar altında oynanmasının, oynatılmasının, reklam verilmesinin, erişim sağlanmasının, para nakline aracılık edilmesinin ve bu surette oyunların özendirilmesinin kabul edilmesiyle, esas olarak bu oyunları düzenleyen kuruluşlar ile bunlardan pay alan kamu kurum ve kuruluşlarının mali çıkarlarını koruduğu söylenebilir²⁷.

4.Suçların Fail ve Mağduru

7258 sayılı Kanun'un 5.maddesinde yer alan bütün suç tipleri için genel olarak fail herkes olabilir. Suçun mağduru ise toplumu oluşturan herkeştir²⁸. Bahis ve şans oyunlarını mevzuat kapsamına alıp meşru bir zemine yerleştirmek suretiyle, denetimi sağlamak, ruhsatsız ve izinsiz uygulamayı engellemek, elde edilen gelirin kamu geliri olarak elde etmek ve oyunları disiplin altına almak ve bu yolla olabilecek dolandırıcılık fiillerinin işlenmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır²⁹.

Devletlerin bu nevi oyunların oynanmasını denetlemesinin ve kullara bağlamasının bir diğer nedeni elde edilen gelirlerin devlet elinde

²⁶ Akça (n 8) 1463

²⁷ Belci (n 25) 393

²⁸ Suçun mağdurunun Spor Toto Teşkilat Başkanlığı olduğunu savunan görüşler için ibid 395.

²⁹ Ersan Şen and Fatma Betül Bodur, 'Futbol Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları' Yorumluyorum-XVII, (Seçkin Yayıncılık 2018) 115

toplanmasını sağlamaktır³⁰. Bu da birtakım kurum ve kuruluşlarla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle özellikle tüzel kişilerin de suçun mağduru olarak kabul eden görüşlerden yola çıkıldığında Spor Toto Teşkilat Başkanlığı da suçun mağduru olarak kabul edilebilecektir. Tüzel kişilerin suçtan zarar gören olarak kabul edilmesi durumunda ise suçtan zarar gören olacaktır.

5. Suçların Özel Görünüş Biçimleri

7258 sayılı Kanun'un 5.maddesinde düzenlenen suçlar sırf hareket suçlarındandır ve suçun oluşumu için netice aranmamaktadır³¹. Ayrıca iştirak bakımından herhangi bir özellik taşımamaktadır. 7258 sayılı Kanun 5.maddede her bir bend ayrı bir suç teşkil etmektedir. Örneğin, yer ve imkân sağlama suçu bağlamında, gerçekte yasadışı bahis ve şans oyunlarının oynanması ya da oynatılması fiilleri bakımından yer veya imkan sağlanması birer hazırlık hareketi sayılabilecekken kanun koyucu bu hareketleri tıpkı uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma suçunda olduğu gibi başlı başına suç haline getirmiştir³².

Maddenin ç bendinde yer alan reklam ve sair yollarla oynamaya teşvik etmek de azmettirme ya da yardım etme olarak değerlendirilebilecekken kanuni düzenleme gereği başlı başına teşvik eden fail olarak cezalandırılacaktır. Yine c bendinde para nakline aracılık etme suçu da aynı şekilde müstakil faillik arz etmektedir. Maddedeki her bir bend ayrı bir suç olması hasebiyle bendler arasında fikri içtima ya da gerçek içtima hali somut olay bağlamında değerlendirilmelidir. Şans veya bahis oyunlarının internet üzerinden oynanmasına imkân sağlanması halinde aynı zamanda reklam verme suretiyle oynamaya teşvik edilmesi söz konusu olabilir. Bu durumda fikri içtima hükümleri uygulama imkânı bulur. Madde uyarınca hem bahis ve şans oyunlarının oynatılması hem de yurtdışında oynatılan bahis ve şans oyunlarına erişim sağlanması durumunda gerçek içtima uygulanacaktır.

³⁰ Kumar ve bahse izin verilmesine rağmen yasadışı bahsin güçlendiği, devletlerin daha ziyade gelir sağlayamadığından yasadışı bahis ve kumarla mücadele ettiği hususunda Koca (n 5) 1603; Şen, Yorumluyorum- XXI (n 6) 213

³¹ İçer and Akıncı (n 1) 997

³² Yer ve imkân sağlanmasını suça yardım etme olarak değerlendirilebilecekken kanuni düzenleme gereği faillik kapsamında değerlendirileceğine ilişkin Belci (n 25) 404

Suçun mağduru toplumu oluşturan herkes olarak kabul edildiğinde, yasadışı bahis veya şans oyunlarının aynı anda birden fazla kişiyi oynatacak şekilde işlenmesi halinde hukuki anlamda tek bir fiil ve dolaşısıyla tek bir suç vardır³³. Failin değişik zamanlarda farklı bahis veya şans oyunları oynatması durumunda zincirleme suç hükümleri uygulanabilecektir. Ayrıca yine toplumu oluşturan herkesin mağdur olduğu kabul edildiğinde TCK 43/1. Fıkra uyarınca mağduru belli olmayan suçlarda da zincirleme suç hükümleri uygulanabilir³⁴.

Para nakline aracılık etme suçu bakımından failin hesabına farklı tarihlerde birden fazla para girişinin olması halinde zincirleme suç hükümleri uygulanmayacak ancak yasadışı bahis veya şans oyunlarından gelen paranın başka banka hesabına aktarılması halinde farklı tarihlerde birden çok işlenen fiiller bakımından zincirleme suç hükümleri uygulama alanı bulacaktır³⁵. Bununla birlikte yine para nakline aracılık etme suçu bakımından 6415 sayılı Terörizm Finansmanının Önlenmesi Hakkındaki Kanun'un 4.maddesinin ihlal edilmesi durumunda, para naklinin terör örgütüne yönelik olması halinde fikri içtima gündeme gelecektir. Madde kapsamında düzenlenen suçların her birinin unsurları birbirinden bağımsız müstakil birer suç teşkil ettiğinden, mümkün olmaması halinde somut olayda işlenen fiiller arasında içtima hükümleri her zaman gündeme gelmeyebilecektir. Bu durumda bendler arasında gerçek içtima uygulanır³⁶.

³³ ibid 405

³⁴ Gençtürk, (n 1) 38; '...7258 Sayılı Kanuna aykırılık suçlarında suçun mağdurunun doğrudan toplum olduğu cihetle; sanığın yasa dışı sitelere girmesi eyleminin 22.5.2013 tarihinde tespit edilmiş olması karşısında; sanığın bir suç işleme kararının icrası kapsamında, değişik zamanlarda aynı mağdura karşı aynı suçu birden fazla işlemediği gözetilmeden TCK'nın 43/1. maddesiyle uygulama yapılması isabetsizdir...' Yargıtay 19 C.D. 8273/20155 22.06.2016

³⁵ Metin Kaplan, 'Spor Müsabakalarına Dayalı Sabit İhtimalli veya Müsterek Bahis ya da Şans Oyunlarıyla Bağlantılı Olarak Para Nakline Aracılık Etme Suçu' (2025) 27(2) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1595, 1618

³⁶ 7258 SK'un 5/1-b maddesinde yer alan suç ile 5/1-c maddesinde yer alan suçun unsurları birbirinden bağımsız olduğu gibi her bir suça ilişkin fiiller de birbirinden ayrı olduğundan, anılan iki suç bakımından fikri içtima hükümlerinin uygulanmasına imkân bulunmadığının anlaşılmasına karşın, sanık hakkında 5237 SK'un 44. maddesi gerekçe gösterilerek sadece en ağır cezayı gerektiren anılan Kanun'un 5/1-b maddesi uyarınca cezalandırılmasına karar verilmesi suretiyle eksik ceza tayin edilmesi, suç

6. Muhakeme ve Yaptırım

7258 sayılı Kanun'un 5/1. Maddesi'nin a bendinde yer alan '*spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli ve müşterek bahis veya şans oyunlarını oynatanlar ya da oynanmasına yer veya imkân sağlayanlar*'la ilgili olarak kanun üç yıldan beş yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adli para cezası öngörmüştür. B bendinde ise öngörülen ceza daha fazladır. Kanuna göre b bendinde öngörülen ceza dört yıldan altı yıla kadar hapis cezasıdır. C bendinde yer alan spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunları ile bağlantılı olarak para nakline aracılık eden kişiler hakkında üç yıldan beş yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası öngörülmüştür. Son olarak ç bendinde yer alan kişileri reklam vermek ve sair surette spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunlarını oynamaya teşvik edenler, bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üç bin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır. Maddede belirtilen suçlarda görevli mahkeme Asliye Ceza Mahkemesi'dir.

Yine madde özel olarak soruşturma ve kovuşturma aşamasında uygulanabilecek koruma tedbirlerine ilişkin düzenleme içermektedir. 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yer alan taşınmaz hak ve alacaklara el koyma; iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kayda alınması; gizli soruşturmacı görevlendirilmesi ile teknik araçlarla izleme koruma tedbirleri bu suçlar için de uygulanacaktır. Ancak düzenlemenin bu hükmünde değil de CMK'nın ilgili koruma tedbirlerinin içerdiği katalogta yer alması, kanunların amaç ve sistematikleri açısından daha uygun olacağı tarafımızca müşahade edilmektedir.

Maddenin 7 ve devamı fıkraları uyarınca '*Bu Kanunda tanımlanan suçlara ilişkin delil veya emarelerin tespiti hâlinde Spor Toto Teşkilat Başkanlığı, doğrudan Cumhuriyet başsavcılığına başvuruda bulunabilir. Soruşturma sonunda verilecek kovuşturmaya yer olmadığı kararları Spor Toto Teşkilat Başkanlığına tebliğ edilir ve Spor Toto Teşkilat Başkanlığı bu kararlara itiraz edebilir.*' Ayrıca Bu Kanun'da tanımlanan suçlar dolayısıyla açılan davalarda mahkeme, iddianamenin bir örneğini Spor Toto Teşkilat Başkanlığına tebliğ eder. Başvuru yapılması hâlinde Spor Toto Teşkilat Başkanlığı açılan davaya katılan olarak kabul edilir. Suçun internet siteleri aracılığıyla işlenmesi halinde erişimin engellen-

tarisinin 22.05.2018 yerine 24.05.2018-25.05.2018 olarak gösterilmesi, hukuka aykırı bulunmuştur. Yargıtay 7.C.D. 20519/1948 4.2.2025

mesi ‘İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun’ uyarınca sağlanacaktır.

II. 7258 sayılı Kanun 5. Maddesinde Düzenlenen Yasadışı Bahis ve Şans Oyunları Suçları

1. Genel Olarak

Yasadışı bahis ve şans oyunlarının uluslararası suç örgütlerinin birer aygıtı haline gelmesi, bunlardan elde edilen gelirin yüksekliği ve mezkûr Anayasa Mahkemesi kararında da değinildiği üzere bu sistemin kara para aklama vesilesi haline gelmesi gerekçeleri ile yasadışı bahis ve şans oyunlarına yönelik suç ihdas edilmesi gündeme gelmiş³⁷, yukarıda izah edildiği üzere TCK 228.maddedeki ‘Kumar Oynanması İçin Yer ve İmkân Sağlama Suçu’na nazaran daha fazla yaptırıma bağlanmıştır. 7258 sayılı Kanun 5.maddesinde dört farklı suç ve ceza düzenlemesine gidilmiştir. Bu başlık altında her bir bend özelinde, kanundaki düzenlemeye dair ortak özelliklerden farklı olan, her bir suç tipine dair önem arz eden hususlara işaret edilecektir.

2. Yasadışı Bahis veya Şans Oyunları Oynatma, Oynanması Amacıyla Yer veya İmkân Sağlama (Madde 5/1-a)

7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un 5/1-a bendinde “*oynatmak ya da oynanması amacıyla yer veya imkân sağlamak*” suçun maddi unsurunu oluşturmaktadır. Suçun maddi konusu ise hukuka aykırı yollarla bu oyunları oynayanlardır. Ancak bizce de yerinde olarak doktrinde suçun konusunun oynayanlar olmadığı, oynanmasına yer veya imkân sağlanması halinde suçun tamamlanacağı, bu nedenle oyun oynayan bulunmasa da suçun tamamlanacağından bahisle suçun konusunu oyun oynanması için sağlanmış olan ev, işyeri ya da kupon, bilgisayar gibi eşyaların oluşturduğu ileri sürülmektedir³⁸. Sanal ortamlarda olan yer sağlayıcılar aracılığıyla oynamak isteyenlere aracılık edilmesi suretiyle de suç

³⁷ Yasadışı paranın bahis ve şans oyunları aracılığıyla aklanmasına ilişkin temel motivasyonuna dair Koçak (n 7) 57

³⁸ Gençtürk (n 1)19; İçer and Akıncı (n 1) 993

işlenebilir³⁹. Her bir seçimlik hareket için farklılık göstermekle birlikte bu sayılan unsurların hepsi suçun konusunu oluşturacaktır. Suç aynı zamanda neticesi harekete bitişik bağlı hareketli bir tehlike suçudur⁴⁰.

Söz konusu fiil internet erişimi yoluyla gerçekleştirilebileceği gibi fiziki bir ortamda oyunların oynatılmasını organize etmek şeklinde de ortaya çıkabilir. Suç günümüzde çoğunlukla internette kurulan sitelere hizmet veren yer sağlayıcılar aracılığıyla işlenmektedir⁴¹. ‘Oynatma’ fiili yasa dışı bahis oyunlarının kurallarını, işleyişini veya genel olarak oyun planı ve sürecini organize etmek veya organizasyon sürecine iştirak etmek suretiyle fiilin icrası anlamına gelmektedir⁴². Oynatma fiili için bir şans oyununun gerçek veya tüzel kişi tarafından kendi hesabına işletilmesi yeterlidir. Bir başka deyişle, suçun tamamlanması için bir oyun planının örneğin internet ortamında erişilebilir hale gelmesi yeterli olacaktır. Bunun sonucu olarak suç tipi bakımından, oyun anlaşmalarının husule gelmesi zorunluluğu bulunmamaktadır. Failin suç tipinden sorumlu olabilmesi için bir şans veya bahis oyununun bir oyunun işletilmesine ilişkin harici şartların tesisinden sorumlu olması ve organize ederek hayata geçirmek suretiyle halkın ilgili şans oyununa katılımını sağlaması yeterlidir.

Oynatma fiili bahis ve şans oyunlarını yasadışı olarak bizzat düzenlemek ya da düzenlenmesine katılmak anlamına gelirken, yer ve imkân sağlama oyun oynamak isteyen kişilerin buna ulaşmasını kolaylaştırmak, bunların oynanabileceği yerleri temin etmek şeklinde anlaşılmaktadır. İmkân sağlama ise gerek suçta kullanılacak kupon gibi malzemelerin temin edilmesi gerekse yasadışı faaliyetlerin ortaya çıkmasını engelleyecek tedbirlerin alınmasını içermektedir⁴³. Böylelikle uygun ortam sağlanmış olmaktadır. Bunun için ev, işyeri olabileceği gibi sanal ortamın da sağlanması örneğin internet sitesinin kurulması halinde imkân sağlama unsuru gerçekleşmiş olacaktır⁴⁴.

³⁹ Ersan Şen, Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Oynatma Suçu Yorumluyorum-XXXVI, (Seçkin Yayıncılık 2026) 165

⁴⁰ Tekpınar (n 25)101

⁴¹ Şen, Yorumluyorum-XXI, (n 6) 13

⁴² İçer and Akıncı (n 1) 992; Tekpınar (n 25) 104

⁴³ Belci (n 25) 396

⁴⁴ Gençtürk (n 1) 25

Bahis ve şans oyunlarının oynanması ile suç tamamlanır, bu açıdan neticesi harekete bitişik suçtur. Bentte birden fazla seçimlik hareket bulunmaktadır. Suç kesintisiz bir suçtur ve yer ve imkân sağlanması ile suç tamamlanmakla birlikte bu imkânın ortadan kalmasıyla suç sona erer. Ayrıca belirtmek gerekir ki yer ve imkân sağlama suçu ile TCK 228.maddede yer alan kumar oynanması için Yer ve İmkân Sağlama suçu arasında genel-özel norm ilişkisi bulunmaktadır.

3. Yurtdışında Oynanan Bahis veya Şans Oyunlarına Erişim Sağlayarak Türkiye’den Oynanmasına İmkân Sağlama (Madde 5/b)

7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un b maddesi ile esasen bu suç tipinin internet mecrasında işlenmesi düzenlenmektedir. Bu bendindeki suçun oluşması için yurt dışında oynatılan bahis ya da şans oyunlarının, internet yoluyla veya değişik yollarla erişimini sağlayarak Türkiye’den oynanmasına imkân sağlamak gerekmektedir⁴⁵. Suçun fiil unsuru, yurtdışında oynatılan spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunlarının internet yoluyla ve sair suretle erişim sağlamak suretiyle Türkiye’den oynanmasına imkân sağlanmasıdır. Suçun oluşması için Türkiye’de bu imkâna dayalı olarak oyun oynanmasına gerek yoktur. Bahis organizasyonunun ya da erişim sağlanan internet sitesinin bulunduğu yerin yurtdışında olması yeterlidir. Bu suç da aynı zamanda neticesi harekete bitişik bağlı hareketli bir tehlike suçudur⁴⁶. Maddenin 1. fıkrasının b bendi a bendine göre özel niteliktedir ve yurtdışında oynanan bahis veya şans oyunlarının Türkiye’den oynanması halinde bu suç gündeme gelir⁴⁷.

⁴⁵ ‘...Sanığın, işyerinde ele geçen malzemelerin kendisine ait olduğunu, hatta bazen arkadaşlarına burada bahis oynattığını ikrar ettiği uyuşmazlıkta; soruşturma aşamasında adli emanete alınan suç eşyalarından bilgisayar harddiski (kütüğü) üzerinde teknik inceleme yapılmasına dair kararının bulunmasına rağmen; sanığın yurt içinde oynatılan bahis oyunlarına mı yoksa yurt dışından oynatılan bahis oyunlarına mı internet veya sair yollarla erişmek suretiyle Türkiye’den oynatılmasına imkan sağladığının, ele geçirilen harddisk (bilgisayar kütüğü) üzerinde yapılacak ayrıntılı bilirkişi incelemesi sonucu tespit edilmesi ve sonucuna göre hukuki durumunun tayin ve takdir edilmesi gerekir.’ Yargıtay 7.CD. 14752/10872 9.9.2021; 14717/10873 9.9.2021

⁴⁶ Tekpınar (n 25) 102

⁴⁷ Şen, Yorumluyorum-XXXVI (n 39) 168

‘İnternet veya sair surette’ cümlesi uyarınca, yurtdışında oynanan bir spor müsabakasına dayalı bahis veya şans oyunlarının, yalnızca internet aracılığıyla değil, diğer teknolojik imkanlardan yararlanmak suretiyle oynatılmasına imkân sağlamadır. Suçun oluşması için müşterilerin oyun oynaması gerekmemektedir. 5. maddenin a ve b bentleri arasındaki fark münakaşalı olsa da Yargıtay içtihatlarında ortaya konulan kıstası 19. Ceza Dairesi’nin⁴⁸ aşağıdaki içtihadı ortaya koymaktadır:

[...] fiilin hangi bent kapsamına girdiğinin tespitinde ayırt edici unsur, bahis oynanan futbol ya da sair müsabakaların oynandığı yer değil, bahis organizasyonunun ya da günümüz teknik imkânları göz önüne alındığında, bahis oynatmak üzere erişim sağlanan internet sitesinin bulunduğu yer olduğu cihetle, bozma üzerine yaptırılan bilirkişi incelemesi neticesinde düzenlenen raporda, bilgisayarda tespit edilen bahis kuponlarındaki futbol müsabakalarının yurtdışında oynandığının belirtilmesi üzerine sanığın eyleminin 7258 sayılı Kanunun 5/1.b maddesi kapsamında kaldığı kanaatine ulaşılmış ise de gerekirse Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ve diğer kaynaklardan araştırılmak suretiyle, sanığın bahis oynattığı tespit edilen “www.(...).com” internet sitesinin, suç tarihi itibarıyla, bulunduğu yer tespit edilip, sonucuna göre sanığın hukuki durumunun takdir ve tayini gerekirken (...)”

Bir başka deyişle, kanunun lafzındaki muğlaklığa rağmen “b” bendi hükmü hem bir yer bakımından yetki kuralı hem de yasa dışı bahis

⁴⁸ Yargıtay 19. CD, 4413/6614, 15.06.2021. OCEAN ÇİNKO BİSGİLİSİNAT ŞURUP Yargıtay 19. CD 1708/5150 04/03/2019, K.: “Sanığın iş yerinden elde edilerek emanete alınan bilgisayar sabit diski üzerinde uzman bir bilirkişiye inceleme yaptırılarak, sanığın 7258 sayılı Kanuna aykırı bir şekilde bahis oynattığı kabul edilen site ya da sitelerin yurt dışı kaynaklı olup olmadığının, duraksamaya yer bırakmayacak şekilde tespiti ile sanığın hukuki durumunun buna göre tayin ve takdiri yerine, eksik soruşturma ile yazılı şekilde karar verilmesi...” Yine aynı yönde ‘...suçun oluşumu için, kişinin bahis veya şans oyunlarını oynaması için başkalarına imkan sağlamasının gerekeceği, sadece yurt dışı bağlantılı bahis sitelerine girmenin suçun oluşumu için yeterli olmayacağı cihetle...’; Yargıtay 19 C.D. 4861/20429 29.06.2016 ‘...yurt dışında oynatılan her çeşit bahis veya şans oyunlarının internet yoluyla ve sair suretle erişim sağlayarak Türkiye’den oynamasına imkan sağlayıp sağlamadığı” ve “yasadışı bahis sitesine hangi tarihlerde ve ne sıklıkta girildiği ve ne miktarda kupon oynandığı” hususunda ayrıntılı bilirkişi raporu alındıktan sonra sanığın ne şekilde başka kişilere yasa dışı futbol bahsi veya şans oyunu oynattığı, yer ve imkan sağladığının da karar yerinde tartışılmasından sonra hukuki durumun takdiri gerekir....’ Yargıtay 19. C.D. 7210/20433 29.06.2016

suçunun daha az cezalandırılan hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda, ilgili yasa dışı bahis sitesi yurt içindeyse “a” yurt dışındaysa “b” bendi hükmü uygulanacaktır.

İnternet üzerinden suçun işlenmesi bakımından, ilgili bahis oyununa bir internet sitesi marifetiyle katılımın imkanının sağlanmasıyla birlikte “oynatma” fiili gerçekleşmiş olacaktır. Bu durumda, ilgili şans oyunu internet kullanıcısının bahis teklifine ulaşabildiği yerde oynatılmış sayılacaktır. Bu noktada, ilgili sabit ihtimalli veya müşterek bahis ya da şans oyunlarına erişim sağlayarak Türkiye’den oynatılmasına imkân sağlama fiili bakımından, ilgili internet sitesinin Türkiye’den ulaşılabilir olması ve internet üzerinden ilgili şans oyununa katılım bakımından gerçek bir imkân sağlanması ve özellikle bunun bazı teknik tedbirlerle engel olunmamış olması gereklidir. Bu noktada, kişinin bahis tahminini bahis oyunu oynatan veya imkân sağlayan internet sitesine bağlayıcı bir şekilde oynayabilmesi gereklidir. Bu durumda, sırf ilgili internet sitesine girilebilmesi yeterli olmamakta, aynı zamanda Türkiye’den ilgili oyuna katılımın bakımından gerçek bir imkânın sunulmuş olması şarttır.⁴⁹ Buna karşılık, fail tarafından oynanmaya imkân sağlanması yeterli olup, müşteriler tarafından oyunun oynanmış olmasına gerek yoktur. Karşılaştırmalı hukuk örneğinde özellikle 2021 Alman Oyun Sözleşmesi m. 3. f. 4 hükmü de bu yorumu desteklemektedir. Buna göre bir şans oyunu, oyunculara oyuna katılım imkanının sunulduğu yerde oynatılmış sayılacaktır. Bu kuralın sonucu olarak, bir oyuna Almanya’dan da katılımının mümkün olması halinde, o oyun aynı zamanda Almanya’da oynatılmış olacaktır. Oyunun arz edildiği web sitesinin yurt dışında olması, Alman Ceza Kanunu m. 284’de düzenlenen yasa oyun (ve bahis) suçunun oluşmasına engel teşkil etmeyecektir.⁵⁰

⁴⁹ Söz konusu suçların internet aracılığıyla işlenmesi halinde, ilgili internet siteleri hakkında 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun’un erişimin engellenmesine ilişkin hükümleri uygulanacaktır.

⁵⁰ Alman Ceza Kanunu 284.maddede yer alan yetkili mercii izninin hukuki niteliği hakkında Hans Heinrich Jeschek and Thomas Wiegand, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil (Duncker Humblot 1996) 368; Klaus Roxin, Strafrecht Allgemeiner Teil Band-I, Grudnlagen, Der Aufbau der Verbrechenslehre (4th edn, Verlag Beck 2006) 812

Bu çerçevede, yabancı bir oyun şirketinin sitesi hüviyetinde olacak bir Türk şirketinin yurtdışında kurulmuş olsa dahi cezai sorumluluk riskinin asgariye indirilmesi bakımından, örneğin “geoblocking” gibi teknik imkanlara müracaat etmek suretiyle, ilgili web sitesinin Türkiye’den erişimine mâni olması gerekmektedir. İlgili şirketin web sitesine girilmesine teknik tedbirlerle mâni olunması suretiyle, Türkiye’den oyuncuların bu şirket bünyesinde kurulan bahis sitesi üzerinden oyunların oynamasına engel olunmalıdır. Gerçekten, Alman ceza hukukunda da internet üzerinden oynatılan oyunları oynatanların cezai sorumluluğunun önüne geçilebilmesi bakımından da yurt dışındaki siteye ülkeden katılımın engellenmesine ilişkin teknik tedbirlerin alınması tavsiye edilmektedir.⁵¹ Gerçekten, bu nevi tedbirlerin alınması söz konusu suçların madde unsurlarının vücut bulup bulmadığı hususunun yanı sıra suçun kast unsuruna ilişkin değerlendirmelerde etkili olabilecektir. Bunun sonucu olarak, örneğin bir Türk şirketinin pay sahibi tarafından yurt dışında faaliyet gösterecek şirketin yurt dışındaki internet sitesine Türkiye’den erişilmesine mâni olacak teknik tedbirler alınmış olmasına rağmen, söz konusu siteye Türkiye’den erişilmesine yönelik tedbirlerin üçüncü kişiler tarafından aşılarak yurt dışındaki oyuna dahil olunması halinde, şirket yetkilileri tarafından gerekli teknik tedbirlerin alınmış olması nedeniyle bu şirket yetkilileri bakımından “oynatma” fiilinin vücut bulmayacaktır.

4. Yasadışı Bahis veya Şans Oyunlarına İlişkin Para Nakline Aracılık Edilmesi (madde 5/1-c)

6495 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle 7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un c bendinde suç haline getirilen bahis ya da şans oyunları ile bağlantılı elde edilen paraların nakline aracılık etmek fiilinin konusu nakline aracılık edilen paradır. Suç fail tarafından spor müsabakalarına dayalı olarak oynanan yasadışı bahis ve şans oyunları üzerinden elde edilen para ya da para olarak kabul edilen diğer malvarlığı değerlerinin banka hesabının kullanılması suretiyle gönderilmesi ya da çekilip teslim edilmesi veya hesap bizzat kullandırılması suretiyle paranın transfer edilmesi şeklinde işlenir⁵². Para nakline aracılık etmek, gerek

⁵¹ Christoph Krehl and Réne Börner, Leipziger Kommentar Strafgesetzbuch, (16. Band, 13th edn, De Gruyter 2023) § 284 20a

⁵² İstanbul BAM. 16. CD, 6155/385 20.06.2019, aktaran Kaplan (n 35) 1612

paranın fiziki olarak bir yerden bir yere nakledilmesi şeklinde gerekse sanal ortamda bankalar üzerinden yapılan aktarımla gerçekleştirilebilecektir.

Bu hükümde düzenlenen fiilde, suçun vücut bulabilmesi için spor müsabakaları üzerinde kanuna dayalı olmaksızın oynatılan bahis veya şans oyunlarına ilişkin para nakline aracılık edilmiş olması gerekmektedir⁵³. Bu suçta söz konusu nakit para olabileceği gibi, banka ya da elektronik ödeme yoluyla da para nakli gerçekleştirilebilir⁵⁴. Suç genellikle bahis oynatan ile oynayan kimseler arasında para transferi için köprü vazifesi görenler tarafından işlenmektedir⁵⁵. Köprü vazifesinin görülmesi neticesinde failin herhangi bir menfaat elde etmesi suçun oluşması hususunda bir önem arz etmez.

Para dışında TCK 198.maddede düzenlenen ve parayla eş değer sayılan değerlerin transferinde de suç oluşacaktır lakin başka malvarlığı değeri aracılığıyla yapılan ödemelerde aracılık edilmesi halinde suç oluşmayacaktır⁵⁶. Bu durumun özellikle kripto varlıkların nakli baki-

⁵³ Belci (n 25) 399; İçer and Akıncı (n 1) 995 ‘...sanığın eylemine uyan kanun maddesinin ve dolayısıyla uygulanacak cezai yaptırımın türü ve miktarının belirlenmesi amacıyla, sanığın yurt içinde oynatılan bahis oyunlarına mı yoksa yurt dışından oynatılan bahis oyunlarına mı internet veya sair yollarla erişmek suretiyle Türkiye’den oynatılmasına imkan sağladığının, hangi sitelere hangi yoğunlukla giriş yapıldığının, dosyada ele geçirilen harddisk (bilgisayar kütüğü) üzerinde yapılacak ayrıntılı bilirkişi incelemesi sonucu tespit edilmesi ile sonucuna göre hukuki durumunun tayin ve takdir edilmesi gerekirken; soruşturma aşamasına alınan inceleme raporunda, harddisk içindeki verilerden hareketle sadece bilgisayardan oynanan kuponların ekran çıktılarının imaj görüntülerinin alınarak; sanığın üzerine atılı yasa dışı bahis oynatmak suçunun sabit görüldüğü gerekçesiyle, sanığın sabit görülen eylemi ve varılan kanaatle çelişkili biçimde, 7258 Sayılı Kanun’da yasa dışı bahis oyunlarına ilişkin "para nakline aracılık etmek" suçu için düzenlenen 5/1-c maddesinden mahkumiyetine karar verilmesi, 2- Suçun işleniş biçimi, suçun işlenmesindeki özellikler, fiillerin işleniş yer ve zamanı, fiiller arasında geçen süre, korunan değer ve yarar, hareketin yöneldiği maddi konunun niteliği, olayların oluş ve gelişimi ile dış dünyaya yansıyan diğer tüm özellikler birlikte değerlendirilip, sanığın eylemlerini bir suç işleme kararının icrası kapsamında gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve hakkında TCK’nun 43. maddesinin uygulanıp uygulanmayacağı hususlarının tartışılarak belirlenmesi gerektiği...’ Yargıtay 7.C.D. 14524 /10876 9.9.2021

⁵⁴ Belci (n 25) 400

⁵⁵ Kaplan (n 35) 1612

⁵⁶ Gençtürk (n 1) 31

mından suçun kapsam dışında kalacağı endişesini haklı olarak taşımaktadır⁵⁷. Doktrinde kripto paraların, yatırım ve kara para aklama amaçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde 7258 sayılı Kanun kapsamında para olarak değerlendirilmesinin gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır⁵⁸.

Kendi banka hesabının kullanılmasına izin verilmesi ihtimalinde, banka hesabındaki para transferinin bizzat yapılması durumunda mezkûr suçun oluşacaktır. Bununla birlikte banka hesap bilgilerinin üçüncü kişilere verilmiş olması ve transferin hesap üzerinden gerçekleştirme işleminin üçüncü kişiler tarafından yapılması durumunda ise hesap sahibinin, hesap bilgilerini verdiği kimselerin hesabını yasa dışı bahis veya şans oyunları için değil de başka amaçlarla kullanması için vermesi halinde 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun 15.maddesinin gündeme gelecektir⁵⁹. Ancak kanımızca burada hesabını kullandırtan hakkında aracılık etme fiiline yönelik hareket etmiş olması halinde iştirak hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Zira bu suçta kullanılan hesap sahiplerinin genel olarak öğrenci ya da maddi geliri yetersiz olan kimseler oldukları, yasadışı bahis veya şans oyunları üzerinden kazanılan paranın bu nevi kimseler üzerinden aktarıldığı belirtilmektedir⁶⁰. Paranın aktarıldığı hesap sahibinin, hesabını verdiği kimselerin fiillerinden haberdar olmaması halinde para nakline aracılık etme suçunun oluşmayacağı da yargı kararlarında ifade edilmektedir⁶¹. Bu noktada suçun kast unsurunun oluşmadığı söylenebilir.

⁵⁷ Şen and Bodur, (n 30) 122; Kaplan, (n 35) 1606 Kripto varlıklar Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik 3.maddede tanımlanmıştır. Buna göre' Bu Yönetmeliğin uygulanmasında kripto varlık, dağıtık defter teknolojisi veya benzer bir teknoloji kullanılarak sanal olarak oluşturulup dijital ağlar üzerinden dağıtımı yapılan, ancak itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıkları ifade eder.

⁵⁸ ibid 1607

⁵⁹ Gençtürk (n 1) 33; ibid 1623

⁶⁰ Yargıtay'ın bilişim dolandırıcılığına ilişkin verdiği kararında hesabını kullandıran açısından harçlığını çıkarmak amacıyla işlenen suçtan habersizce belirli bir meblağ karşılığında hesabını kullandırtmasında suç işleme kastıyla hareket etmediğinden bahisle beraat kararı verilmesi gerektiğine ilişkin kararı için Yargıtay. 8. CD, 24160/3482, 30.04.2025, kararı aktaran ibid 1609

⁶¹ Ankara BAM. 23. CD, 468/750, 30.04.2024 aktaran ibid 1609

III. Kişilerin Reklam Vermek veya Sair Yolla Yasadışı Bahis Ya Da Şans Oyunları Oynamaya Teşvik Edilmesi Suçunun Maddi Ve Manevi Unsurları Yönünden İncelenmesi

1.Genel Olarak

Televizyon ya da internet veya sair yollarla spor müsabakalarına dayalı sabit ihtimalli veya müşterek bahis ve şans oyunları oynamaya teşvik eden her tür reklam veya sair diğer hareketler bu bend kapsamında suç oluşturmaktadır. Suçun konusu bahis veya şans oyunu oynamaya her ne surette olursa olsun teşvik edilen kimselerdir. Bu başlık altında suçun 7258 sayılı Kanun'un 5.maddesinde yer alan diğer suç tipleri ile ortak özellik arz eden hususlar yeniden incelenmeyecek, suç özellikle maddi ve manevi unsur bakımından farklılık gösteren noktalara işaret edilmek suretiyle benzer ülke mevzuat örnekleriyle birlikte tahlil edilecektir.

2. Suçun Maddi Unsuru

7258 sayılı Kanun'un 5. Maddesinin 1. Fıkrasında yer alan ç bendinde düzenlenen suçun maddi konusu, reklam yoluyla veya başka yollardan bahis ve şans oyunlarını oynamaya teşvik etmektir. Suç tipi bakımından reklam yapmak fiili, planlı olarak, propaganda amacıyla, belli bir kâr amacı güderek, belli bir şans oyununun toplumun menfaatine aykırı olarak hareket etme kastıyla sunulmalıdır. Reklam yapma fiili planlı olmalı ve hedef kitlelerin yasa dışı şans oyunları için adeta kazanılmasının hedeflenmesi şarttır. Burada amaç halkın bu şans oyunlarına katılmasını sağlamak veya buna teşvik etmektir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki suç serbest hareketli bir suçtur zira 'sair yolla oynamaya teşvik edilmesi' her türlü yolla gerçekleştirilebilir. Telefona mesaj gönderilmesi, sosyal medya paylaşımları üzerinden yasadışı bahis ve şans oyunları sitelerinin tanıtımının yapılması ya da bir kimsenin arkadaş ya da başka kimselere yönelik olarak kullandığı internet sitesinin methederek, getirisinin yüksekliğinden bahsederek bunu kullanmaya teşvik etmesi ya da yüz yüze görüşme yapılması da bu suçun maddi unsuruna örnek gösterilmektedir⁶². Madde bakımından sadece reklam vermek yeterli olmamaktadır. Reklamın aynı zamanda bunun kişilerde istek, arzu uyandırması veya kişileri özendirilmesi gerekmektedir.

⁶² Belci (n 25) 401

dir⁶³. Bu bakımdan serbest hareketli olsa da aynı zamanda bağlı hareketli bir suç söz konusudur. Kişilerin özendirilmesi ya da ikna edilmesi suçun oluşması bakımından yeterlidir, suçun tamamlanması için özendirilen kişilerin bahis ya da şans oyunu oynamasına gerek yoktur. Bir diğer deyişle suç sırf hareket suçudur. Ancak kanuni düzenlemedeki bazı hususlar bizce tartışmalıdır. Bunlardan ilki isteklendirme ya da özendirme fiillerinin kim ve neye göre belirleneceği, bizce de belirlilik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir⁶⁴. Bu bağlamda diğer bir tartışmalı husus, reklamı yapılan yasaklanmış bahis sitelerinin ülke içinde de ulaşılabilir olmasıdır⁶⁵. Reklamı yapılan oyuna ilgili ülkeden giriş yapılabilir olması ve bu oyunların oynanabilmesi şarttır⁶⁶. Dijitalleşmeyle birlikte, sanal reklam teknolojisi (virtual ad technology) marifetiyle saha içi reklamlardan, farklı ülkelerde farklı reklamların gözükmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin, Avrupa’da oynanan bir maçı Asya’da izleyen seyirciler, ülkelerinde yasak olan sanal bahis sitelerinin reklamlarını görebilmektedir⁶⁷. Yine örneğin Alman Bundesliga kulüpleri, maçlara ilişkin uluslararası yayınlarda yasa dışı Çin bahis sitelerinin reklamını yapabilmektedir⁶⁸. Bu şekilde, Dortmund stadında seyirciler yerel bir siber güvenlik firmasının reklamını görürken, Asya’da maçı izleyen taraftarlar Çin piyasasını hedef alan Kaiyun (KY313.com) ve diğer yasa dışı bahis sitelerinin reklamlarını görmektedir⁶⁹. UEFA’nın da 2024 Avrupa Şampiyonası’nda bu tekniği kullandığı bilinmektedir⁷⁰.

Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi⁷¹’nin 2. maddesi f bendi anlamında reklam, bir ürün veya hizmetin alım, satım veya kiralama-

⁶³ Hasan Gerçeker, Spor Hukuku (3rd edn, Seçkin Yayıncılık 2025) 416

⁶⁴ Bu yöndeki eleştiriler için ibid 417

⁶⁵ Iryna Burd, Die Legitimität der m.284 285 StGB (Duncker- Humblot 2022) 125

⁶⁶ Christoph Bauernschmitt, Die Strafbarkeit des Online- Glücksspielanbieters und des hierbei eingeschalteten Zahlungsdienstleisters gem. §§ 284 ff. StGB (Duncker & Humblot 2021) 32

⁶⁷ <<https://www.playthegame.org/news/a-match-made-in-heaven-the-explosion-of-betting-ads-in-european-football/>> erişim tarihi 27.04.2026

⁶⁸ <<https://josimarfootball.com/2023/11/14/international-cover-up/>> erişim tarihi 27.04.2026

⁶⁹ <<https://www.playthegame.org/news/a-match-made-in-heaven-the-explosion-of-betting-ads-in-european-football/>> erişim tarihi 27.04.2026

⁷⁰ <<https://www.zdf.de/nachrichten/sport/fussball-em-2024-virtuelle-werbung-100.html>> erişim tarihi 27.04.2026

⁷¹ 12 ARALIK 1993- 21786 sayılı Resmi Gazete ile iç hukuka iktibas edilmiştir.

sını geliştirmek, bir amaç veya düşünceyi yaymak veya reklamcının istediği başka etkileri oluşturmak amacıyla, ücret veya benzer bir karşılık ile iletim zamanında reklamcıya tahsis edilen kamu duyurularını ifade eder. Bu bağlamda reklam (Advertising) ile bir ödeme veya benzeri bir menfaatin elde edilmesi gerekmektedir. Reklam ile güdülen amaç belli bir ürünün satılması, kiralanması veya herhangi bir ürün veya hizmetin tanıtımının yapılmasıdır. Reklam ile, reklamcı tarafından istenen etkiye ulaşılması hedeflenmektedir. Bu izahlardan çıkan sonuç; söz konusu duyurunun belli bir maddi menfaat karşılığında olması gerekliliğidir. Özellikle bir yayıncı kurumun Türkiye’de kanallarda yayınlanan, uluslararası futbol müsabakalarında yayının alındığı kuruluş tarafından yerleştirilen reklamların, kaçınılmaz bir şekilde umuma yayınlanması söz konusudur. Örneğin, ülkemizde yasak olmasına rağmen, bu bahis sitelerinden bet365⁷² UEFA’nın resmi küresel partneridir. Buradaki mesele diğer ülkelerde meşru olmakla birlikte ve uluslararası spor müsabakalarında reklamları verilen bahis sitelerinin, bu sitelerin yasal olmadığı ülkelerde de maç yayınlarında ekranlara yansması, bununla birlikte reklamlara müdahale imkânı olamamasıdır. Canlı yayınlar esnasında ulusal kanallarda UEFA şampiyonlar ligi maçlarında bahis sitesinde görünmektedir. Bu noktada özellikle bir menfaat karşılığı reklam yayınlanmaması durumunda da özellikle blurlama imkanının olmadığı durumlarda yasadışı bahis site reklam görüntülerinin yayınlanmasında suçun kast unsuru oluşmayacağı söylenebilir. Bu nedenle bu ve benzeri durumlarda mezkûr suç tipinin maddi unsurunu oluşturan ‘bir reklam verme fiili’nden söz edilmesi mümkün gözükmemektedir. Özellikle canlı yayınlarda görüntülenen reklamlar, reklamı alan Türk yayıncı kuruluş değil, yayının naklen alındığı ilgili federasyon veya kulüp tarafından verilmektedir.

Bu noktada UEFA’nın politikası eleştirilebilse de ilgili maçın yayınlandığı ülkede yasal olarak yayınlanabilir nitelikteki reklamların Türk televizyonlarında yayınlanması halinde durumun ne olacağı bir diğer önemli husustur. Bu durum, devlet televizyonları dahil olmak üzere Türk yayıncı kuruluşları oldukça müşkül bir duruma sokmaktadır. Yayın sahibinin sanal reklam yerleştirme teknolojisiyle, canlı olarak verilmeyen maçın oynandığı statta başka bir reklam görünürken, hedef ülkede başka

⁷² < <https://www.uefa.com/news-media/news/0290-1ba825ca8978-d0f5fdf84dfa-1000--bet-365-becomes-official-global-partner-of-the-uefa-champi/> > erişim tarihi 22.04.2026

bir reklam gözükebilmektedir. Ancak canlı yayınlarda esas itibarıyla farklı hedef kitlelerine, ilgili ülke pazarına uygun reklam verme amacına hizmet eden bu teknik, uluslararası maçlarda ulusal bahis ve kumar yasaklarının delinmesine yol açmaktadır.

Buna karşın kumar reklamlarının tamamen yasaklanmasına yönelik adım atan ülkeler de bulunmaktadır. Örneğin, Hollanda'da Temmuz 2025 tarihinden itibaren kumar reklamları yasaklanmıştır. Buna mukabil uzmanlara göre, bu yasağa ve alınan tedbirlere rağmen bahis ve kumar şirketleri Hollanda halkına uluslararası maçlar aracılığıyla ulaşabilecektir. Böylece, futbol taraftarları zaten aşına oldukları kumar sitelerini uluslararası maçlarda görmeye devam edecektir. Bu nedenle, bu mesele- nin çözümü için Avrupa sathında düzenleme yapılması öngörülmektedir⁷³.

Söz konusu uluslararası futbol müsabakalarına ilişkin yayınların olduğu gibi verildiği, stadyumdaki pano ve bilgilerden herhangi bir şekilde reklam geliri elde edilmediği durumlarda, reklam verme fiiliyle sınırlı bir değerlendirme yapılması gereklidir. Belirlilik ilkesi, hangi fiillerin hangi ölçüde cezalandırılacağına da kanun koyucu tarafından belirlenmesi ve bu belirlemenin mümkün olan en açık ve kesin biçimde yapılmasıdır. Nitekim Türk Ceza Kanunu'nda kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil nedeniyle kimseye ceza ve güvenlik tedbiri uygulanamayacağı yolunda bir hüküm yer almaktadır. Anayasamızda kanunilik ilkesini düzenleyen hükümde belirlilik ilkesi açıkça düzenlenmemiş olmasına karşın, Anayasa Mahkemesi bu ilkeyi doğrudan hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak telakki etmektedir⁷⁴. Ticari ceza hukukunun kendine has bir yapısı olduğunu ileri süren görüş, kanunilik ilkesinin de esnekleştirilmesini savunmakta; ticari hayatın kompleks yapısı nedeniyle bu alandaki ceza normlarının pek de belirlilik ilkesine uygun olamayacağı düşüncesini savunmaktadır. Ticari ceza hukukunda, bu alanda faaliyet gösterenlere öngörülebilen bir hareket sahası sağlaması bakımından da çok önemlidir.

Karşılaştırmalı hukukta, Alman Ceza Kanunu'nda bu durum öngörülmektedir. Anılan kanunun m. 284/4 hükmüne (Unerlaubte Veranstaltung eines Glücksspiels) izin almadan şans oyunu düzenleme suçunu

⁷³ < <https://www.eur.nl/en/news/end-short-era-ban-gambling-ads-sports> > erişim tarihi 01.05.2026

⁷⁴ Ali Emrah Bozbayındır, Kanunilik İlkesi ve Özel Ceza Kanunları (TÜSİAD Yayınları 2013) 26-27

düzenleyen maddenin, yargılama konusu suça karşılık gelen son fıkrası 1998 yılında eklenmiştir. Burada gerekli izinleri almaksızın aleni bir şans oyununun reklamının yapılması 1 yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılmaktadır. Bu suç tipi bakımından da hareket unsuru “reklam yapmaktır” (*Werbung*). Alman Ceza Kanunu 284. madde 4. fıkra anlamında reklam kavramı orijinal olarak ceza hukukuna has bir anlamı içermektedir (*‘Originaer strafrechtlichen Begriff der Werbung’*). Ceza hukukunda diğer sahalarındaki reklam kavramından ayrılan, ceza hukukunda bu suç tipindeki ceza hukuku anlamında reklam kavramını içermektedir⁷⁵.

Suç soyut bir tehlike suçudur. Dolayısıyla söz konusu reklamın neticesinde suç teşkil eden bir fiilin daha sonra işlenmesine imkân sağlayacak, buna elverişli ortam sağlayacak nitelikte olması gerekir. Başka bir ifadeyle, yurt dışında yasak bir şans oyununa katılma imkanını sağlaması gerekir⁷⁶. Buradan çıkan sonuç, Alman kanun koyucunun özellikle yabancı bahis sitelerinin Almanya’da reklam faaliyeti göstermelerine engel olmaktır. Bunun sonucu olarak yukarıda ifade edildiği gibi oyunun ülke içinde oynanmasının mümkün olması ve reklamın da ülke içerisinde gerçekleşmesi şarttır⁷⁷. Böylelikle, suç tipi kişileri yasadışı bahis oyunlarına kazandıracak, belirlenebilir, ortalama kişilere ulaşmak olan planlı bir faaliyeti ifade etmektedir (*durchschnittlich adresaaten*). Buradan hareketle, bir müsabakanın naklen yayını esnasında görünen reklamlarda zikredilen yasa dışı bahis sitelerinin ülkemizden erişiminin mümkün olmaması karşısında, suçun maddi unsurunun oluşmadığı değerlendirilmelidir.

3. Suçun Manevi Unsuru

Suç tipi bakımından reklam yapmak; fiili, planlı olarak, propaganda amacıyla, belli bir kâr amacı güderek, belli bir şans oyununun umuma

⁷⁵Christoph Krehl and Rene Börner, *Strafgesetzbuch §284-287 Leipziger Kommentar*, (13th edn, De Gruyter 2023) 25

⁷⁶ Günter Heine and Bernd Hecker, *StGB §284 Unerlaubte Veranstaltung eines Glücksspiels*, Schönke and Schröder *Strafgesetzbuch*, (30th edn, C.H. Beck 2019) 34

⁷⁷Gaede Karsten, ‘StGB §284 Unerlaubte Veranstaltung eines Glücksspiels’, Kindhäuser, Neumann, Paeffgen and Saliger (eds) *Strafgesetzbuch* (6th edn, Nomos Kommentar 2023) 25

toplumun menfaatine aykırı olarak hareket etme kastıyla sunulmasıdır. 7258 sayılı Kanun'un 5.maddesinde genel olarak kanunun verdiği yetkiye dayalı olmaksızın işlenmesi suçun doğrudan kastla işlenebileceği yorumuna götürmektedir⁷⁸.

Reklam yapma fiilinin planlı olması ve hedef kitlelerin yasa dışı şans oyunları için adeta kazanılmasının hedeflenmesi şarttır. Reklam yapma bir şeyi tanıtmak, beğeniye sunmak, satılmasını ya da tanınmasını sağlamak ya da kolaylaştırmak adına denenen her türlü yol ve bu amaç doğrultusunda kullanılan yazı, resim ve benzeri görsel ya da işitsel araçlardır⁷⁹. Burada amaç halkın bu şans oyunlarına katılmasını sağlamak veya buna teşvik etmektir. Bu bağlamda önem arz eden diğer bir husus, reklamı yapılan yasaklanmış bahis sitelerinin ülke içinde de ulaşılabilir olmasıdır⁸⁰. Reklamı yapılan oyuna ilgili ülkeden, örneğin giriş yapılabilir olması ve bu oyunların oynanabilmesi şarttır⁸¹. Örneğin, kumar ve bahis oyunlarına telefon, faks, internet gibi iletişim araçları marifetiyle katılabiliyor olunması gerekmektedir. Esasen bir şans oyunu, sporda bahis ve loto gibi faaliyetler için yapılan reklamların cezalandırılmasının temel sebebi, özellikle yurt dışındaki sitelere internet üzerinden ulaşarak oyun oynanmasının önüne geçilmek istenmesidir⁸². Gerçekten bu suçtan kişinin ceza alabilmesi için ülke içinde ilgili oyuna bahsi katılabiliyor olması şarttır. Bu nedenle salt yurt dışında bulunan bahis sitesine ilişkin duyuru yapılması suçun oluşması için yeterli değildir⁸³.

Suçun bir diğer unsuru olan “teşvik etme” fiilinin bir özel kast (saik) içermesi gerekir. Zira teşvik, bir kişide önceden var olmayan suç işleme iradesinin oluşması için ya da var olan suç işleme iradesini güçlendirmek amacıyla söz ve davranışlarda bulunmaktır. Burada esas olan yasa dışı bahis oynamaya yönelik bir irade oluşturmaya çalışılmasıdır. Dolayısıyla bir kimseyi yasa dışı bahis oynama hususunda isteklendirmek, heveslendirmek ve özendirmek gerekir. Bu kapsamda bir kimsenin suç işleme fikrini telkinlerle tesirleme suretiyle fiiliyata geçirmesi, bir

⁷⁸ Aynı yönde Şen and Bodur (n 57) 123

⁷⁹ Belci (n 25) 401

⁸⁰ Burd (n 65) 125

⁸¹ Bauernschmitt (n 66) 32

⁸² Martin Heger, ‘Strafbarkeit von Glücksspielen, Sportwetten und Hausverlosungen via Internet im Lichte des Europarechts’ (2012) (8-9) ZIS 396, 397

⁸³ Heine and Hecker (n 76) 34

karar almasını sağlaması söz konusu olmalıdır. Teşvik tabirinin izahı hususunda Yargıtay Ceza Daireleri ile Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun kararlarına bakıldığında, *'teşvik tabirinin, bir neticeye sevk etmek şeklinde kabul edildiği görülmektedir. Teşvikin, neticenin gerçekleşmesi bakımından manevi bir değer taşıması gereklidir. Yani, telkin, propaganda, tahrik, azmettirme şeklinde bir değer taşıyan hareketlerin mevcudiyeti şarttır. Teşvik hareketinin toplulukta yarattığı psikolojik etki, fiilin neticesi olmaktadır'*⁸⁴. Bütün bu hususlar bir arada değerlendirildiğinde, ceza hukukunun genel ilkelerine göre, bir suçun işlenmesi için tahrik ve teşvik, esas fiile ait bir icra hareketi başlamadığı takdirde cezalandırılmamaktadır. Yargıtay'ın bir diğer teşvik içeren suç tipine ilişkin olarak verdiği *'teşvik tanımlamasında, teşvikin sadece özendirme, yönlendirme değil aynı zamanda teşvik edenin, teşvik edilen fiil üzerinden maddi bir menfaat sağlamasını da şart koşturmuş'*⁸⁵. Hatta TCK 227/2. madde kapsamında kartvizit dağıtmayı dahi fuhşa teşvik olarak değerlendirmemektedir⁸⁶. Bütün bu ve benzeri Yargıtay kararlarının da ışığında, suç işlemeye teşvikin varlığından bahsedebilmemiz için, kişinin yasa dışı bahis oynamaya yönelmesini sağlamak kastıyla hareket etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Tehlike suçlarının alameti farikası belli fiillerin zarar teşkil eden neticelerin ortaya çıkması şartı olmaksızın cezalandırılmasıdır. Suç teorisi anlamında tehlike suçlarında belli bir fiilin neticelerine bakılmaksızın yasaklanması söz konusu olduğundan, neticenin haksızlığı bu suçlar bakımından aranmamaktadır (*Erfolgswert*). Bunun sonucu olarak bu suçların hukuk devleti ilkesiyle uyumlu olabilmesi için hareketin haksızlığının (*Handlungswert*) sarıh bir şekilde ortaya konulmuş olması gerekir. Tehlike suçlarının kusur ilkesine aykırılık teşkil etmemesi bakımından bu ilave kıstaslara ihtiyaç duyulmaktadır⁸⁷. Buna ilave olarak bu nevi suçlarda tipikliğin henüz bir zarar teşkil eden fiili içermemesi nedeniyle, suç kaçınılmaz olarak manevi unsur haksızlık içeriğini yüklemektedir. İddia edilen suç tipi bakımından da maddi unsur teşkil eden

⁸⁴ Yargıtay CGK, 311/30, 10.02.2004

⁸⁵ Yargıtay 18. CD, 23534/10901, 12.10.2017

⁸⁶ Yargıtay 18. CD, 43507/15775, 28.12.2017

⁸⁷ Roxin (n 50) 421

hareketlerin ceza hukuku bakımından kınamayı gerektirir bir seviyeye ulaşması için failin teşvik saikiyle hareket etmiş olması elzemdir⁸⁸.

Sonuç

Çalışmamızda 7258 sayılı Kanun'un 5.maddesinde sayılan suçlar genel olarak ortak özellikleri ele alınmış daha sonrasında maddenin ç bendinde yer alan kişilerin reklam vermek veya sair yolla yasadışı bahis ya da şans oyunları oynamaya teşvik edilmesi suçunun maddi ve manevi unsurları yönünden incelenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde suçlarla korunan hukuksal yararlar birlikte ele alındığında suçların cezalarının benzer nitelikteki suçlardan daha ağır olduğu görülmektedir. Bu durumun gerekçesi olarak her ne kadar korunan hukuksal yararlardan biri olarak vatandaşların istismarlarla karşı karşıya kalmasının önlenmesi, sosyal ve ekonomik bakımdan ortaya çıkabilecek tehlikeler karşısında korunması ve özellikle on sekiz yaşından küçüklerin bu tür bahis oyunlarından uzak tutulması olduğu ifade edilmekteyse de maddede çocukların yasadışı bahis ve şans oyunlarını oynaması halinde suçun cezasında ağırlaştırmaya gidilmemiş olması, madde ile korunmak istenenin daha ziyade kazancı bu gerekçeden çok bahis ve şans oyunlarını düzenleyen kuruluşlar ve bundan pay elde eden kamu kurum-kuruluşlarının mali çıkarlarıdır. Yine maddede bir örgüt bünyesinde işlenmesi halinde cezanın ağırlaştırılması gerektiren nitelikli hal olarak belirtilmemiş olması da ayrı bir eleştiri konusunu teşkil etmektedir. Bir diğer husus para nakline aracılık etme fiilleri bakımından kripto varlıklarının para kapsamında değerlendirilmiyor olması da eleştiriye açıktır. Yasadışı bahis veya şans oyunlarının getirisinin kripto varlıklar üzerinden yapılma ihtimalinin yüksekliği karşısında buna yönelik bir değişikliğe gidilmesi elzemdir. 7258 sayılı Kanun 5.maddede düzenlenen suçların soruşturma ve kovuşturma aşamasında uygulanabilecek koruma tedbirlerine ilişkin düzenlemelerde değişikliğe gidilmişse de bu değişikliğin 7258 sayılı Kanundan ziyade 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 128, 135, 139 ve 140. maddelerinde yer alan katalog suç grubuna dahil edilmeleri ve CMK'da yer almaları kanun sistematigi açısından daha uygun olacaktır.

Çalışmanın özelinde incelediğimiz reklam vermek veya sair yolla yasadışı bahis ya da şans oyunları oynamaya teşvik suçu bakımından,

⁸⁸ Helmut Fuchs, Strafrecht Allgemeiner Teil I (9th edn, Verlag Österreich, 2016) 82

özellikle uluslararası spor müsabakalarında filtreleme/blurlama imkânının çok zor olduğu canlı yayınlarda, diğer ülkelerde yasal olmakla birlikte Türkiye’de kanunun verdiği yetki kapsamına dahil olmadığından yasadışı sayılan sitelerin reklamlarının Türkiye’de de görülmesi halinde suç tipinin nasıl değerlendirme yapılacağı bir mesele olmaktadır. Suçun soyut bir tehlike suçu olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu sitelerin reklamlarının canlı yayında görülmesi ile reklam vermek fiili gerçekleşmiş olacaktır. Ancak suçun oluşması için failin planlı olarak, propaganda amacıyla, belli bir kâr amacı güderek, belli bir şans oyununun umuma toplumun menfaatine aykırı olarak hareket etme kastıyla sunması gerekir. Bir diğer husus da yurtdışı reklamların görülmesi suretiyle suçun diğer unsuru olan kişilerin bahis veya şans oyunları oynamaya teşvik edilip edilmediğinin irdelenmesi gereklidir. Suç işlemeye teşvikin varlığından bahsedebilmemiz için, kişinin yasa dışı bahis oynamaya yönelmesini sağlamak kastıyla hareket etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Reklamın neticesinde suç teşkil eden bir fiilin daha sonra işlenmesine imkân sağlayacak, buna elverişli ortam sağlayacak nitelikte olmaması, başka bir ifadeyle, yurt içinde yasak bir şans oyununa katılma imkânının hiçbir şekilde olmaması, ulaşılabilir bir sitenin bulunmaması durumunda suç işlenemeyecektir.

KAYNAKÇA

Akça Y, ‘Sanal Bahis Siteleri mi ya da Sanal Bahis Kumar Siteleri mi?’ (2019) 7(4) BMIJ 1446-1466

Bauernschmitt C, Die Strafbarkeit des Online- Glücksspielanbieters und des hierbei eingeschalteten Zahlungsdienstleisters gem. §§ 284 ff. StGB (Duncker & Humblot 2021)

Belci O, ‘Spor Müsabakalarında Yasadışı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’ (2021) 11(2) SDÜHFD 379-418

Bozbayındır AE, Kanunilik İlkesi ve Özel Ceza Kanunları (TÜSİAD Yayınları 2013)

Burd I, Die Legitimität der m.284 285 StGB (Duncker- Humblot 2022)

Gençtürk Ü, ‘Spor Müsabakalarına Dayalı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’ (2026) (1) Ankara Barosu Dergisi 1-55

Gerçeker H, Spor Hukuku (3rd edn Seçkin Yayıncılık 2025)

Heine G and Hecker B, StGB §284 Unerlaubte Veranstaltung eines Glücksspiels, Schönke and Schröder Strafgesetzbuch (30th edn C.H. Beck 2019)

Heger M, Strafbarkeit von Glücksspielen, Sportwetten und Hausverlosungen via Internet im Lichte des Europarechts 2012 (8) 9 ZIS, 396-401

İçer Z and Akıncı C, ‘Spor Müsabakalarında Yasa Dışı Bahis ve Şans Oyunu Suçları (2023) 29 (2) MÜHF-HAD 981-1002

Jescheck H and Wiegand T, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil (Duncker Humblot 1996)

Kaplan M, ‘Spor Müsabakalarına Dayalı Sabit İhtimalli veya Müşterek Bahis ya da Şans Oyunlarıyla Bağlantılı Olarak Para Nakline Aracılık Etme Suçu’ (2025) 27 (2) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1595-1632

Karsten G, ‘StGB §284 Unerlaubte Veranstaltung eines Glücksspiels’ Kindhaeuser, Neumann, Paeffgen and Saliger (Eds) Strafgesetzbuch (6th edn Nomos Kommentar 2023)

Katkat D, Spor Organizasyonları Bileşenleri ve Koordinasyonu (2nd edn Gazi Kitabevi 2022)

Koca M, ‘Şans (Talih) Oyunları, Hukuk Sistemlerinin Konuya Yaklaşımı, Ortaya Çıkan Sorunlar, Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Hukuki Çareler ve Türkiye’nin Şans Oyunları Politikası’ in Özgenç İ, Şahin C and Turhan F (eds) 5.Türk-Kore Ceza Hukuku Günleri, Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar, Uluslararası Sempozyumu (2.Cilt Seçkin Yayınevi 2020)

Koçak YE, ‘Bahis ve Şans Oyunları Çerçevesinde Ceza Hukuku Sorumluluğu, TBB Dergisi’ 2022 (160) 48-69

Krehl C and Börner R, Leipziger Kommentar Strafgesetzbuch 16. Band (13th edn De Gruyter 2023)

Roxin C, Strafrecht Allgemeiner Teil Band-I Grudnlagen, Der Aufbau der Verbrechenslehre (4th edn Verlag Beck 2003)

Şahin C, Teknoloji Bağımlılığı ile Mücadele in Her Yönüyle Bağımlılık, Şahin C, Özkan A and Bulut YE (eds) (Pegem Akademi)

Şen E and Bodur FB, Futbol Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Yorumluyorum-XVII (Seçkin Yayıncılık 2018)

Şen E, Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Oynatma Suçu Yorumluyorum-XXXVI (Seçkin Yayıncılık 2026)

Şen E, Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Oynatma Suçu Yorumluyorum- XXI (Seçkin Yayıncılık 2020)

Şahin C and Kılıç AŞ, Bahis ve Şans Oyunlarından Kaynaklanan Ceza Hukuku Sorumluluğu Bağlamında Suç Teorisine İlişkin Sorunlar in Özgenç, Şahin C and Turhan F (eds) 5.Türk-Kore Ceza Hukuku Günleri, Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar, Uluslararası Sempozyumu (2.Cilt Seçkin Yayınevi 2020)

Tekpınar TÖ, ‘Spor Müsabakalarında Yasadışı Bahis ve Şans Oyunu Suçları’ (2024) 98(1) İstanbul Barosu Dergisi 94-115

Yılmaz S, Bahis Oyunları ve Ceza Hukuku Sorumluluğu in Özgenç İ, Şahin C and Turhan F (eds) 5.Türk-Kore Ceza Hukuku Günleri, Karşılaştırmalı Hukukta Ekonomik Suçlar Uluslararası Sempozyumu (2.Cilt, Seçkin Yayıncılık 2020)

< <https://www.playthegame.org/news/a-match-made-in-heaven-the-explosion-of-betting-ads-in-european-football/> >

< <https://josimarfootball.com/2023/11/14/international-cover-up/> >

< <https://www.playthegame.org/news/a-match-made-in-heaven-the-explosion-of-betting-ads-in-european-football/> >

< <https://www.zdf.de/nachrichten/sport/fussball-em-2024-virtuelle-werbung-100.html> >

< <https://www.uefa.com/news-media/news/0290-1ba825ca8978-d0f5fdf84dfa-1000--bet365-becomes-official-global-partner-of-the-uefa-champi/> >

< <https://www.eur.nl/en/news/end-short-era-ban-gambling-ads-sports> >

< www.legalbanlk.com.tr >

AŞAĞI MEZOPOTAMYA’NIN LARSA KRALLIĞI’NDA (MÖ 2025-1763) DEVLET, TAPINAKLAR, SULAMA KANALLARI, DÜZEN VE ADALET KAVRAYIŞI*

(STATE, TEMPLES, IRRIGATION CANALS, CONCEPTS OF ORDER AND JUSTICE IN LOWER MESOPOTAMIA DURING THE LARSA KINGDOM (2025-1763 BC))

Prof. Dr. İzzet ÇIVGIN**

ÖZ

Mezopotamya, MÖ 3300-2334 arasında kent-devletler altında örgütlendi. MÖ 2334-2004 arasında, yazı dilleri Akkadça ve Sümerce olan *Akkad* ve *III. Ur* adlı bölgesel devletler kuruldu. *III. Ur* yıkılınca Mezopotamya parçalı siyasal yapıya teslim oldu. *İsin-Larsa Dönemi* (2017-1763) olarak adlandırılan geçiş sürecinin hanedanlarını Suriye’den Aşağı Mezopotamya’ya gelmiş *Amurru-Martu* denen göçebelerin şefleri kurdular. *Martu* seçkinleri, bu devletlerin kayıtlarını kendi dilleri yerine Sümerce-Akkadça tutturdular; siyasal ideoloji de *III. Ur*’dan iktibas edildi. Makale, bu sürekliliği saptamak için Larsa krallarının *yıl adları* ile kraliyet kayıtlarından yararlanmıştı. Bunlar, Larsa ile *III. Ur*’un siyaset kavrayışlarının benzer olduklarını kanıtlar. 1- Devletin temel görevi düzeni-adaleti sağlamaktı. 2- Meşruiyetini kutsaldan alan kral, tapınakları onarmalı ve genişletmeliydi. 3- *Siyasal kurumlar-meslekler* (işbölümü-

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 02.03.2026 tarihinde Yayinevimize ulaşmış olup, 26.03.2026 tarihinde birinci hakem; 14.04.2026 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

DOI: <http://dx.doi.org/10.69838/HAD.89986>

** Mardin Artuklu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, izzetcivgin@yahoo.fr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0338-0929.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu makaleye atıf için; ÇIVGIN, İzzet, “Aşağı Mezopotamya’nın Larsa Krallığı’nda (MÖ 2025-1763) Devlet, Tapınaklar, Sulama Kanalları, Düzen ve Adalet Kavrayışı” Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Sayı No.: 39, 2026, s. 35-94.

uzmanlaşma) tanrıların insanlara armağanı olduklarından devlet ebedi ve tarih-üstü görülüyordu. Verili kabul edilen eşitsizlik yeniden-dağıtım ekonomisiyle yumuşatılmalı, sulama kanallarıyla refah artırılmalı ve taşkınların yıkıcı etkileri azaltılmalıydı. Kentlerin güvenliği için sur yapmak da devletin ödeviydi. Devletin meşruiyeti tanrılar kadar halktan kaynaklanıyordu; *çoban-çiftçi-baba* olarak tanımlanan kral, yoksulu-borçluyu-yetimi-dulu korumakla yükümlüydü.

Anahtar Kalimeler: Aşağı Mezopotamya, Larsa Krallığı, Din, Düzen, Adalet, Kanal

ABSTRACT

The Third Dynasty of Ur was the last Sumerian dynasty which came to preeminent power in Lower Mesopotamia (2112-2004 BCE). When the Ur III Kingdom collapsed, the dynasties of the transition period, known as the Isin-Larsa Period (2017-1763 BCE), were founded by the leaders of nomads called Martu who had come to Lower Mesopotamia from Syria. The political ideology that prevailed before this period continued to exist after the fall of Ur III. The article will draw upon the year names of the kings of Larsa and royal records to demonstrate this continuity. These prove that the political concepts of the Kingdom of Larsa and the Third Dynasty of Ur, were similar, that the state's primary duty was to ensure order-justice. Division of labor was still seen as gifts from the gods to humans. Since given social inequality was attempted to be mitigated through a redistributive economy, kings had to increase prosperity by digging irrigation canals and protecting the poor.

Keywords: Lower Mesopotamia, Larsa Kingdom, Religion, Order, Justice, Irrigation Canal

1. Giriş

Aşağı Mezopotamya uygarlığı MÖ 3300 dolaylarında Uruk yerleşiminin karmaşık bir ekonomiye sahip olup kentleşmesi, muhasebe kayıtları için yazının geliştirilmesi, işbölümü ve uzmanlaşmanın artması ve nihayet Uruk kent-devletinin mitolojik anlatılar aracılığıyla siyasal meşruiyet kazanması ile doğdu. Sonraki binyılda kent sayısı arttıkça arttı.

Kent-devletlerden oluşan ve Sümerce okuyup yazan uygarlıkta, kent ile kentin koruyucu tanrısının tapınağı neredeyse *bir ve aynı şey* idi, tapınağın dini ve siyasal işlevleri ile kentin bekası ve güvenliği arasında kopmaz bir bağ vardı. Panteonun dokuz büyük tanrısı, adları hep onlarla birlikte zikredilen kentlere ve tapınaklara sahiplerdi. Tapınak adları *E* hecesi ile başlardı. *E* genel olarak “ev”, kutsal alanlar söz konusu olduğunda “tapınak” anlamına geliyordu. Baba Tanrı An’ın tapınağı Uruk kentindeydi. Hava Tanrısı Enlil’in kenti Nippur, tapınağı *Ekur*’du (“Dağ Evi”). Yeryüzünün Efendisi Enki’nin kenti *Eridu*, tapınağı *Apsû*’ydu (“Derin Su”). Ay-Tanrı Nanna’nın kenti Ur ve onu orada temsil eden kutsal alanların adları Etemenniguru ile Ekişnugal idi. Güneş-Tanrı Utu’nun iki kenti Sippar ile Larsa, Fırtına tanrısı Ninurta’nın kenti Nippur ile Girsu’ydu. İnanna’nın ana tapınağı Eanna ise, tıpkı dedesi An’ın ana tapınağı gibi Uruk kentinde bulunurdu. Bu düzen, Babil Tanrısı Marduk’un panteonun tepesine yerleştiği MÖ 1000 yıllarına dek değişmeden kaldı ve tabii Larsa Krallığı da verili panteona sadık kalarak inşa etti siyasal meşruiyetini.

MÖ 2334’te bütün kentleri birleştirip onları tek çatı altında toplayan Sargon, Aşağı Mezopotamya’nın ilk bölgesel devleti olan Akkad Krallığı’nı kurdu. Bu devlet, resmi kayıtlarını Akkadça tutuyordu. Ama Sümerce yok olmadı. İki dilli hale gelen Aşağı Mezopotamya artık *Sümer-Akkad Ülkesi* olarak anılıyordu. Suriyeli göçebe Amurrunun (*Amorlar*) Mezopotamya üzerindeki baskısı Akkad Krallığı döneminde başladı. Akkad’ın beşinci kralı Şarkali-Şarri’nin “Sümer ve Akkad Ülkesi”ni yönettiği 24 yılın (MÖ 2217-2193) birinin (12. yıl) adı, *Kral’ın Martu’yu (Amurru’yu) yendiği yıl* idi¹.

Akkad Krallığı, eyaletlere dönüşmüş eski kent-devletlerin bağımsızlık istekleri ve göçebe çobanların (özellikle Zağroslu Gutilerin) sınırlardaki baskıları nedeniyle iki yüzyılı doldurmadan yıkıldı. Ama ülke, 40 yıl süren ara dönemden sonra başkenti Ur olan *III. Ur Hanedanı* (2112-2004) altında yeniden birleşti. Tarihin ilk ve tek Sümer bölgesel devleti olan *III. Ur*, Akkad’dan daha merkeziyetçiydi, yazılı kayıt tutma eğiliminde de Akkad’ın çok önündeydi. *Sümer ve Akkad Ülkesine* 108 yıl hâkim olan *III. Ur*’un (Güneybatı İranlı Elamların ve Suriyeli göçebe Amorların baskısıyla) yıkılışı sonucunda Aşağı Mezopotamya (Sümer ve Akkad) bir kez daha parçalı siyasal yapıya teslim oldu, yani siyasal bir-

¹ Paul-Alain Beaulieu, *A History of Babylon, 2200 BC - AD 75* (1st edn, Wiley Blackwell 2018) 64.

liğini yitirdi. 2,5 yüzyıl süren geçiş dönemi “İsin-Larsa Dönemi” (MÖ 2017-1763) olarak adlandırılır.

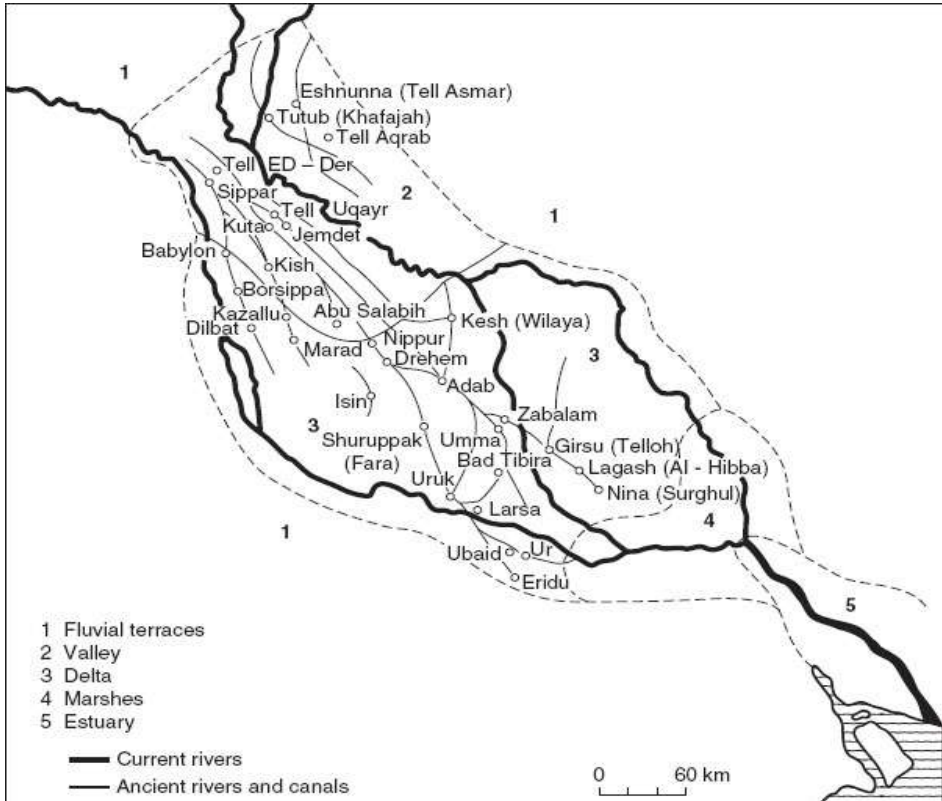
Tablo 1. Eski Aşağı Mezopotamya'nın Tarihi Dönemleri

<i>Tarihler</i>	<i>Sümer ve Akkad Ülkesi</i>
MÖ 4000-3700	Erken Uruk Dönemi
MÖ 3700-3400	Orta Uruk Dönemi
MÖ 3400-3100	Geç Uruk Dönemi
MÖ 3100-2900	Cemdet Nasr Dönemi
MÖ 2900-2750	Erken Hanedanlar I
MÖ 2750-2600	Erken Hanedanlar II
MÖ 2600-2334	Erken Hanedanlar III
MÖ 2334-2150	Akkad İmparatorluğu
MÖ 2150-2112	Akkad'dan III. Ur'a Geçiş Dönemi
MÖ 2112-2004	III. Ur İmparatorluğu
MÖ 2017-1763	İsin-Larsa Dönemi (güneyde)
MÖ 1894-1595	Eski Babil Dönemi (kuzeyde)
MÖ 1763-1758	Babilli Hammurabi'nin Sümer ve Akkad'a hâkim olması

Güneyin yerleşik uyruklara sahip devletlerinin kuzeydeki göçerlerden çekinmeleri ve onları denetim altında tutmak için yoğun mesai harcamaları anlaşılır bir durumdur. Göçebeler akınlarıyla yerleşiklerin üretimlerine el koyabilir ve köylülerle kentlilerin güvenliklerini tehdit edebilirlerdi. Ama güneyin devletleri göçerleri yalnızca güvenlik tehdidi olarak görmüyorlardı, göçerler aynı zamanda (çobanlık ve ticaret üzerinden) Sümer-Akkad ekonomisine katkı sağlıyor, orduların asker ihtiyacını karşılıyorlardı. Ne ki MÖ 3. binyıl sonlarında göçerlerin güneye baskıları arttı, Aşağı Mezopotamya yönündeki *Martu* yayılması III. Ur'un dengesini bozdu. Bu, sistemli bir fetih hareketi değil (sonuçları arasında Mezopotamya'da *Amurru* seçkinlerinin yönettiği mini-devletlerin ortaya çıkması olsa da) binyıl boyunca artan *Amurru* nüfusunun anayurdun dışına taşmasıydı.

“III. Ur Sülalesi döneminde, bu halkın güneydeki kentlere göç etmesini engellemek amacıyla kral Şu-Şin büyük bir duvar yaptırmış ve bu etkinlik o yılın (2034) adını oluşturmuştur. Ancak bu tür önlemler onla-

rın Mezopotamya kentlerine sızmalarını engelleyememiştir. Akkadcaya akraba olan bir dil konuşmaları ve aileleriyle gruplar halinde göçmeleri, kentlere sızarak yerleşik kültürle kaynaşmalarına zemin hazırlamış olmalıdır. (...) Babilli Hammurabi gibi, ikinci binyıl boyunca pek çok kentte kralların Amurru kökenli isimler taşıması, buralara yerleşenlerin yaşam biçimlerini değiştirerek bölgeye adapte olduklarını gösterir”².

Harita 1. Erken Hanedanlar Dönemi’nde (MÖ 2900-2334) Aşağı Mezopotamya kent-devletleri, kanallar, coğrafi bölgeler. 1- akarsu terasları, 2- vadi, 3- delta, 4- bataklıklar, 5- haliç - ırmak ağzı³

² Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar (7th edn, İletişim 2012) 97.

³ Mario Liverani, The Ancient Near East: History, Society and Economy (1st edn, Routledge 2014) 94, Figure 6.1.

“Üçüncü binyılın sonundan itibaren ve yaklaşık iki ya da üç yüzyıl boyunca ülkeye [Aşağı Mezopotamya'ya] kuzeybatıdan, savaşarak veya barışçı niyetlerle, bireysel olarak veya sürü halinde göç eden yeni bir Sami ‘katmanla’ karşı karşıya kalınır: Bunlar Sümercede denildiği gibi Martu (ya da Mardu), yani ‘Batılılardı’. Akkadcada bunlara Amurrû denilirdi... Amurrular ülkeye yeni bir demografik ve ekonomik destek, hatta siyasal bir güç de sağlamakla kalmayıp, yeni fikirler, yeni bir görme ve hissetme tarzı da getirmişlerdi. Katıldıkları güçlü uygarlığın canlılığı karşısında boyun eğerek onun içinde eridikleri, hatta kendi bölgesel dillerini bile koruyamadıkları doğrudur: Bu dili sadece, Akkadcaya geçmiş birkaç sözcükten, ama en çok da yeni gelenlere verilen sayısız kişi adından biliyoruz”⁴.

Yeni binyıla girildiğinde, Suriye, Filistin ve Yukarı Mezopotamya'daki yoğunluk daha fazla olsa da, Aşağı Mezopotamya ve Eski Mısır'da *Amurru* adlarının hızla arttığı görülür. MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Sümer-Akkad sentezinin benzeri 2. binyılın ilk yarısında *Akkad-Amurru sentezi* olarak zuhur etmiştir. Yeni dönemde Sümerce din-edebiyat dili olarak varlığını sürdürse de, (Amorca gibi Sami dili olup Amor anayurduna yakın bölgelerde daha fazla konuşulan) Akkadça 2. binyılda Mezopotamya'nın hâkim konuşma dili haline gelmiştir⁵.

Tarihçi Gary Beckman, Eski Yakın Doğu'da yabancı toplulukların bir başka toplumun ülkesine kalıcı-sürekli biçimde eklemelenmelerinin pek çok yolu olduğunu saptamıştır. 1- Akın, işgal, istila, fetih, 2- küçük gruplar halinde komşu toplumla bütünleşme, 3- ticaret amaçlı uzun süreli ikamet, 4- diplomatik seyahatin kalıcı ikamete dönüşmesi, 5- uzmanlık hizmeti için yer değiştirme, 6- entelektüellerin yurt değiştirip orada kalmaları, 7- evlilik, 8- askerlik, 9- sığınmacılık, 10- tutsaklık ve köleleştirme, 11- kitlesel iskân. Bu yolların çoğu iki uygarlık arasında gerçekleşen nüfus hareketleridir. Bir göçebe çoban toplumun uygarlığa eklemelenmesinin başlıca yolları ise, akın-işgal, küçük ölçekli göçler, evlilik, paralı askerlik ve belki tutsaklıktır⁶.

⁴ Jean Bottéro and Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi* (7th edn, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2024) 34.

⁵ Liverani (n 3) 179-181.

⁶ Gary Beckman, ‘Foreigners in the Ancient Near East’ (2013) 133(2) *Journal of the American Oriental Society* 203, 204-210.

Beckman, Amor toplulukların Sümer-Akkad ülkesine yerleşmelerinde ilk iki yolun daha etkili olduğunu düşünüyor. Gerçekten bu ikisini birbirinden ayırmak zordur. Bir uygarlık-devlet, kitleler halinde topraklarına akın eden ve orada kalmak için şiddete başvuran savaşçıları sınırlarının dışına çıkarmakta zorlanabilir ve düzeni bozmalarına mani olmak için onların ülkede kalmalarını belli koşullara bağlayabilir. Tarihin en iyi bilinen göçebe akınları özellikle MS 300-600 arasında Ren ve Tuna ırmaklarını aşarak Roma topraklarına giren Cermen toplulukların istilasıdır. Roma İmparatorluğu Cermenleri sınırların ötesine gönderemeyince “federe halk” statüsü vererek onları bir bakıma özerk bırakmıştı. Roma-Cermen sentezine yol açan akınlar, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı ve feodalizmin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştı. Ortada bilinçli-planlı bir fetih değil kitlesel bir nüfus hareketi vardı. Yine de gelenlerin çoğu eli silah tutan, bu nedenle yurt belledikleri yerleri kendi başlarına savunabilen ve/veya merkezî devletin ordu ihtiyacını karşılayabilen kimselerdi.

Bu tip kitlesel istila anları ile onun öncesi ve sonrasında aynı soydan yüzlerce-binlerce küçük grubun o ülkeye gelerek yerlilerle kaynaşması mümkündür. *İstila ya da küçük gruplar halinde yerleşme* hallerinde, göçle gelenler yerlinin kültürünü-inancını-dilini benimseyerek onunla bütünleşebilirler. Ama planlı bir fetih söz konusu ise, fatihler yerli kültüre kayıtsız kalabilecekleri gibi (MÖ 550-500’de Pers-Ahamenişler) onu küçümseyip gittikleri ülkelerde kendi kültürlerini hâkim kılmak isteyebilirler (MÖ 330-30 arasında Helen-Makedonyalılar; MS 630’larda Müslüman Araplar; MS 1500’lerde büyük coğrafi keşifler sonrasında Avrupalı fatihler). Sümer-Akkad’a gelince yerlileri değiştirmeye zorlamayan Amorlar, aksine *yerli kültürü benimseyerek kendilerini ona uyarlamaya çalıştılar*⁷.

Aşağı Mezopotamya’ya gelen ilk kuşak Amorlar Sümer-Akkad kültürüne hızlı uyum sağlayarak *III. Ur Krallığı*’nda çiftçi, bürokrat ve subay oldular. *III. Ur* krize girdiğinde siyasal güç kazanan bazı *Amurru* seçkinleri de başına geçtikleri Mezopotamya devletlerinin resmi kayıtlarını birkaç yüzyıl boyunca bölgenin en prestijli iki dilinde (Sümerce ve daha sık olarak Akkadca) tutmuşlardı.

İsin-Larsa dönemi kraliyet kayıtlarını bulabileceğimiz yerler ya da objeler çok çeşitlidir: taş ve kil tabletler, steller (dikilitaşlar), heykeller, kil silindirler, kil koni/külahlar, bina inşaatlarında kullanılan tuğlalar

⁷ ibid 203-205, 211.

üzerindeki damgalar, metal üzerine nakşedilmiş yazılar⁸. Yönetmel ve hukuki belgeler ile ideolojik metinler genelde Sümerce tutulurken seçkinler arasındaki yazışmalar Akkadça idi⁹. III. Ur'un son kralı İbbi-Sin, inşa ettirdiği anıtsal yapıların adlarını Sümerce koymuş; İsin Hanedanı'nın kurucusu İşbi-Erra (MÖ 2017-1987) ise, sur ve kanal gibi yapıları Akkadça adlandırmıştı¹⁰.

Amorca (*Martu-Amurru* dili) bir kuzeybatı Sami dilidir; anayurtları Suriye olan Amor önderlerinin Mezopotamya'nın çeşitli noktalarında yerel hanedanlar kurabilmelerine ve yerel devletlerin savaşçılarına da Amor halkı içinden çıkmış olmalarına bakılırsa Amor dili bölgede pek yaygındı. Ama Amorca hiçbir zaman yazı dili olmadı, bu dilin izi ancak Amor siyasal-askeri seçkinlerinin adları üzerinden sürülür. Amor önderler, Amorcayı bir uygarlık diline dönüştürmek yerine köklü Sümer-Akkad edebiyatını ve geleneklerini koruyup sürdürmeyi tercih ettiler. Bazı Amor önderleri Aşağı Mezopotamya kültürünü benimseyip yerel devletler kurarken, bir kısmı da bu devletlerle savaşmayı seçti. Başka bir deyişle uygarlığa intibak eden Amorlar ile göçerliği sürdüren Amorlar arasında açık çatışmalar yaşandı ve her iki cenah da bu esnada aşiret bağlarından güç almaya çalıştı¹¹.

Amurru toplulukları, eski göçebe halkların çoğu gibi kabilelere bölünmüşlerdi ama tek tek kabile adlarından çok öne çıkan iki kabile konfederasyonunun adını biliyoruz: *Ben-Yamin* (sağın-güneyin çocukları), *Ben-Simal* (solun-kuzeyin çocukları). Bu ayrım, 3. binyıl sonlarındaki göçler sonucunda oluşmuş olabilir. Herhalde Kuzey Suriye'de ikamet etmeyi sürdüren gruplara *Ben-Simal* denirken, Irak'ın güneyine (Aşağı Mezopotamya'ya) kadar inen göçerler *Ben-Yamin* olarak adlandırılmış-

⁸ Klaus Wagensonner, 'The Middle East after the Fall of Ur: Isin and Larsa' in K Radner, N. Moeller and D. T. Potts (eds.), *The Oxford History of the Ancient Near East - From the End of the Third Millennium BD to the Fall of Babylon* (Oxford University Press 2022) 193.

⁹ ibid 200-201.

¹⁰ Piotr Michalowski, 'Literary Works from the Court of King Ishbi-Erra of Isin' in Y Sefati, P Artzi, C Cohen, BL Eichler and VA Hurowitz (eds.), "An Experienced Scribe Who Neglects Nothing": *Ancient Near Eastern Studies in Honor of Jacob Klein* (CDL Press 2005) 199-212.

¹¹ Norman Yoffee, 'Political Economy in Early Mesopotamian States' (1995) 24 *Annual Review of Anthropology* 297.

lardı. Bu nedenle kuzeyde kurulmuş (Mari ve Halep gibi) devletlerin liderlerinin kuzeyli Ban-Şimal kabilelerine mensup oldukları düşünülüyor¹².

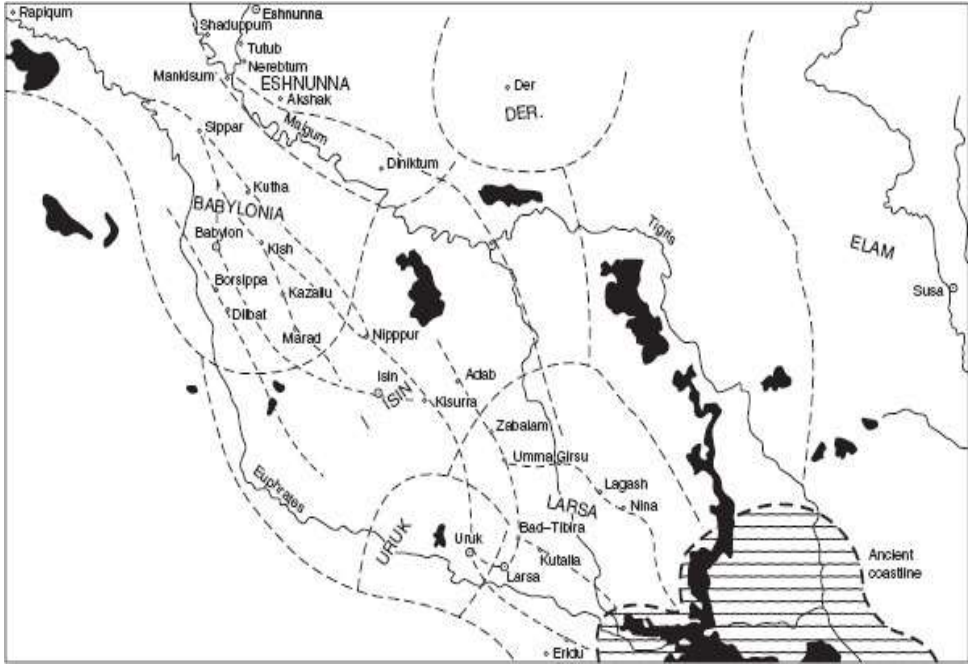
III. Ur'un yıkılışının Mezopotamya siyasetinde yarattığı ilk sarsıntı, merkezîyetçi sistemin çöküşü ve bir düzine kadar mini-devletin doğuşu (yerelliğin geri dönüşü) oldu. III. Ur'un yerini ilk elde İsin ve Nippur kentleri çevresinde örgütlenmiş *İsin Hanedanı* (2017-1763) almıştı. Ama *Sümer*'in kuzeyine hâkim olan İsin, güneydeki Uruk Krallığı ile Uruk'un 20 km. güneyindeki Larsa kenti¹³ ve çevresini yöneten *Larsa Hanedanı*-nın (2025-1763) bağımsız devletler olarak örgütlenmelerini önleyemezdi.

Demek *Sümer Ülkesi* en az üç yerel devlet arasında pay edilmişti. Sümer'in kuzeyindeki *Akkad Ülkesi*ndeki durum da az çok aynıydı. Akkad Krallığı öncesinde (2600-2500 dolaylarında) Aşağı Mezopotamya'nın ilk hegemonik gücü olan Kiş bir kez daha bağımsız kent-devlet haline geldiyse de 1895 yılı dolaylarında bir *Amurru* hanedanı tarafından yönetilen mütevazı Babil kent-devletinin genişlemesine kurban gitti ve Babil'in bir parçasına dönüştü. Babil, Orta-Güney Fırat'taki en güçlü krallık olacak ve kuruluşundan 130 yıl sonra Aşağı Mezopotamya'yı birleştirecekti. Kiş'in kuzeyinde Sippar, Sippar'ın doğusunda (Orta-Güney Dicle'de) Eşnunna, onun da doğusunda (İran sınırında) Der kent-devleti ve hepsinin en doğusundaki Güneybatı İran'da köklü Elam Krallığı vardı. Akkad'ın kuzeyinde bağımsız Mari ve Asur kentleri yer alıyordu. Özetle, en güçlüleri Sümer'de iki, Akkad'da üç olan Aşağı Mezopotamya devletlerinin hiçbiri kendilerinden önceki *ülkesel devletlerin* krallarının kullandıkları *Sümer ve Akkad Kralı* unvanını hak edecek birleştiriciliğe, merkezîyetçiliğe, genişliğe sahip değillerdi. *Sümer Ülkesi*nde, İsin 20. yüzyıl boyunca III. Ur'un yerini almaya aday görünürken küçüldü ve bir kent-devlete dönüştü; Larsa ise, tam tersine, kent-devlet iken büyüdü, yüzyılın sonlarında İsin'den Ur ile Lagas kentlerini, Elam'dan da krallığın en önemli merkezi olan Susa kentini alarak Mezopotamya'nın en güçlü krallığı haline geldi. Ne ki gelecek bu ikisinin değil, önce kuzeyin *Akkad Ülkesi*nde daha sonra güneyde (*Sümer*'de) birliği sağlayan Babil Krallığı'nın eseri olacaktı¹⁴.

¹² Wagensonner (n 8) 202; Dominique Charpin, 'Les Amorrites, fondateurs de Babylonie' (Clio - Voyages culturels 2002) < <https://www.clio.fr/bibliotheque> > erişim tarihi 25 Aralık 2025, 1-6.

¹³ Madeleine André Fitzgerald, *The Rulers of Larsa* (PhD thesis, Faculty of the Graduate School of Yale University 2002) 6.

¹⁴ Liverani (n 3) 186-195.

Harita 2. Aşağı Mezopotamya'da Larsa, İsin, Babil, Eşnunna Krallıkları¹⁵

Siyasi tarih bilgileri okurun gözünde dönemin Aşağı Mezopotamya haritasını canlandırmak için verildi. Bu metnin ilgilendiği asıl husus ise, Mezopotamya devlet ideolojisinin III. Ur'un yıkılışından sonra nasıl şekillendiğidir. İlk olarak, devlete yüklenen *düzen ve istikrarı sağlama-sürdürme* işlevi, *İsin-Larsa Döneminde* sekteye uğramadan sürdü. İkincisi, kutsal ile siyasal arasındaki bağ hala güçlü idi. Saray en önemli kurum olarak siyasetin tam kalbinde duruyorsa da tapınaklar hala yönetsel merkezlerdi; siyasal meşruiyetlerini yine din, mitoloji ve dini kurumlardan alan krallar kendilerini tapınakları onarmak ve genişletmekle yükümlü görüyorlardı. Üçüncüsü, kentin doğuşunu mümkün kılan “siyasal-toplumsal kurumların ve mesleklerin (toplumsal işbölümünün ve uzmanlaşmanın) tanrıların insanlara birer armağanı” olduğu anlayışı sürmekteydi. Bu, devletin ebedi ve tarih-üstü bir kurum olarak görüldüğü, ama

¹⁵ ibid 187, Figure 11.1.

öte yandan kaçınılmaz bir olgu şeklinde değerlendirilen toplumsal hiyerarşinin de olumlandığı anlamına gelir. Akkad-Sümer devlet kavrayışının önemli unsurlarından biri, *kaçınılmaz toplumsal eşitsizliğin yeniden dağıtımçı ekonomi ile yumuşatılması*, yani *yoksulluğun yönetilmesi*dir. *Yoksulluğu yönetme* anlayışı onun asla ortadan kalkmayacağı kabulüne dayanır. Siyasal parçalanmışlık ortamında kendilerini daha da güvensiz hisseden alt sınıflar, devleti bu işlevi yerine getirmeye çağırmışlardır. Hele borç köleliği önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak boyutta yaygınlaşmışsa. İşte tam bu nedenle devletin meşruiyet kaynakları içinde en dünyevi olan unsur (yani “yoksulu varsıla, güçsüzü güçlüye, dul ile yetimi zalime karşı koruma” görevi), hiç olmadığı kadar ön plandadır. Krallar daha önce de “halkı koruyup kollayan çobanlar” idiler. Ama güvensizlik ikliminde bu rol daha belirgin hale geldi. Buna göre, kral, “yetim ile dulun koruyucusudur, babadır”¹⁶.

Aşağı Mezopotamya’nın erken devletlerinde üç anıtsal mimari unsur öne çıkıyordu: dini yapılar (tapınaklar), kent surları ve kanallar... Kralların meşruiyetleri, bu üçü için kaynak ve mesai ayırıp ayırmamalarıyla ölçülürdü. Bir kral yeni tapınaklar yaptırmaya ve eskilerini yenilemeye mecburdu zira Sümer-Akkad siyaset anlayışına göre “krallık gökten inmişti” (tanrılar vermişlerdi krallığı insanlara). Sur inşaatları da kentlilerin ve (tehlike halinde kente sığınan) köylülerin güvenliği içindi. Nihayet kanal inşaatları ırmak sularının tarlalara ulaşmasını sağlıyordu ki Aşağı Mezopotamya’da devlet bereketi-refahı artırıp onu aşırı yoksulluğu ortadan kaldıracak biçimde dağıtmakla mükellef görülmekteydi. Tanrıların ve hüküm sürerken tanrılaştırılan kralların heykelleri anıtsal mimariyi destekleyen maddi kültür öğeleriydi. Larsa’da kralların tanrılaştırılmaları geç başlamış olsa da 150 yıllık bir zaman diliminde tapınakları 70 kadar heykelle donattıkları biliniyor¹⁷.

2. Sümer-Akkad Siyaset Felsefesine Göre, Kent-Devlet Göksel Krallığın Yersel Krallıklara Armağan Ettiği “Kurumlar, Kurallar, Makamlar ve Meslekler” Sayesinde Ortaya Çıktı

Sümer-Akkad mitoloji yazını, göksel krallığı yersel krallıklara bağlayan iki kavrama önem atfeder (göksel krallık kozmik unsurlara, yani doğa güçlerine karşılık geliyordu). Bunların ilki NAM (yazgı-

¹⁶ ibid 187, 189, 199.

¹⁷ Wagensooner (n 8) 195, 197, 201.

doğa), ikincisi ME'dir (kurum, kural, teknik). Mitolojiye göre her canlının, nesnenin hatta kentin büyük tanrılarca kararlaştırılan bir yazgısı vardı ve dünya herkesin yazgısına uygun işlevleri yerine getirmesiyle deviniyordu. "Herkes için ... hazırlanmış olan çok sayıda 'kader' vardı ve bunlar -kralların emirnameleri, fermanları, karnameleri gibi- doğaüstü ... *Kaderler Tabletine* yazılmışlardı. Bu tableti elinde bulundurmak bir ayrıcalık, bir iktidar amblemi ve tılsımydı"¹⁸.

ME'ler ise, karmaşık toplumların (kalabalık kentlerde yaşamlarını işbölümü ekseninde sürdüren uygar toplumların) düzen kurabilmeleri için tanrıların siyasal seçkinlere armağan ettikleri *gizemli güçler*di. Bunlar Platon'un filozof-kralının siteyi yönetme ehliyeti kazanmasını sağlayan ve siyaset bilgisinin kökenini oluşturan *ideaları* (tekillerin özü olan tümelleri) akla getirirler. Göksel olduklarına inanılan ME'ler, devletin var olabilmesi için gerekli kurumlar-kurallar-meslekler-makamlardı; göçebe çobanlar ve köylüler için anlam ifade etmeseler de kentliler açısından işbölümüne, günlük rutine ve düzenleyici devlet iktidarına karşılık gelen uygarlık sanatlarıydılar.

"Sümercenin Asurbilim alanında uzun uzadıya tartışmalara yol açan karanlık, bilmecemsi ve ünlü 'ME' terimini ehvenişer diyerek 'Güçler' sözüyle karşılamaya karar verdim. (...) 'ME' terimi, (...) tanrılar (...) esrarengiz özelliği olan, onlar tarafından gerçekleştirilmiş 'sırlar' anlamını da taşır; ve bu 'sırlar' deyim yerindeyse şeylerin doğasını ilgilendiren 'yazgılarla' bağlantılıdır: Şeyleri oluşturan, ayırt edip tanımlayan, her birinin varoluşuna özgün anlamını veren ve doğal olduğu kadar kültürel düzende de şeylerin tikel kullanımlarını belirleyen bir doğa söz konusudur burada. 'ME' terimi yüksek şahsiyetlere özgü 'yetilere', 'güçlere' göndermede bulunur; bu şahsiyetler kendilerine özgü 'sırlardan' kaynaklanan 'yazgılara' kuralına uygun biçimde 'adlar' atfederler ve böylece onların daha iyi işletilmesini sağlarlar. (...) Bu Güçler -kültür dünyasıyla sınırlı kaldıkça- şu ya da bu ölçüde 'tekniklere' (Sümerce NAM.GALAM terimi 'beceriklilik', 'hüner', 'marifet' anlamları taşır) denk düşer, yani bu Sırları kullanma ve kullandırma ve bu Güçleri uygulamaya koyma yöntemlerine tekabül eder. (...) Sırlar-Güçler-Teknikler

¹⁸ Bottéro and Kramer (n 4) 75.

olan ME'lerin mitik düzlemde birer maddi varlık olarak tasavvur edilebildiklerini göreceğiz"¹⁹.

Platon'un *idealar*ını andıran bu karmaşık liste, avcı-toplayıcılar ile basit çiftçi-çoban toplumlardan daha kalabalık ve bir arada tutulması zor olan kentli toplumların karmaşık yaşam pratiklerini ifade eder. O halde, karmaşık toplumu uyum içinde yönetmeyi hedefleyen tanrı-krallar ile onların *vekil* olarak tayin ettikleri insan krallar, bu toplum tipine uygun *tanrısal güçler (uygarlık sanatları)* ile donatılmalıydılar. Bunların ana-yurdu, Sümer tarih kavrayışına göre ülkenin ilk kenti olan Eridu'ydu. Bu güçlerden sorumlu olan kişi, Sümer-Akkad panteonunun An ve Enlil'den sonraki en büyük tanrısı Enki idi. Eridu'da sazlıkla kaplı tapınağı Apsû'da yaşayan Enki, ırmakların, sazlıkların, kentleri var eden tanrısal güçlerin, dünya düzeninin ve Yaşam'ın sürmesini sağlayan doğa güçlerinin tanrısıydı.

“Babam [An], yerin ve göğün hükümdarı,
Evrenin ilk sırasına koydu beni!
Ağabeyim [Enlil], bütün ülkelerin kralı,
Bütün Güçleri [ME'leri] ellerimde topladı... .
An'ı gururlandıran oğulum!
Yerin altından çıkan koskoca kasırgayım
Ülkenin [Sümer ve Akkad'ın] büyük efendisiyim,
Hükümdarların ilki, dünyanın babası,
Tanrıların ağabeyi, bolluğu yaratanım ben.
Evrenin mühürdarı,
Yüce beceri ve bilgiyim,
Kürsünün üstünde An ile yan yana,
Adalet dağıtanım ben,
Kaderlere hükmetmek için Enlil ile yan yana,
Yeri toprağı yoklayanım;
Bu görevi o verdi bana. (...)
Bütün teknikleri elinde tutan efendi. (...)
Benim tartışılmaz düzenin efendisi,
En ön safındayım evrenin!

¹⁹ ibid 204-205.

Benim emrimle yapıldı yemlikler,
Ağıllar çitle çevrildi benim emrimle!
Göğ dokunsam bolluk yağmuru boşanır,
Toprağa dokunsam işte kabarır sular,
Yemyeşil çayırlara dokunsam,
Emrimle dağ gibi yığılır daneler”²⁰!

Uruk'un koruyucu tanrıçası İnanna, Enki'nin zaafından yararlanarak tanrısal güçleri ele geçirdi ve onları Uruk'a getirdi. Amacı büyük olasılıkla bu güçler yardımıyla Uruk'u bir kent-devlete dönüştürmektir. Gerçekte Sümer'in tam teşekküllü ilk kenti Uruk, bu hüviyeti MÖ 4. binyılın ikinci yarısında kazanmıştı. Eridu ise ondan önce kurulmuş olsa da bir tür kasaba ya da ön-kent (Uruk'un prototipi) idi. Enki, ME'leri Uruk'tan koparıp almanın olanaksız olduğunu anlayınca en azından iki kentin müttefik olmalarını ya da iki kentin bir tür federatif yapı altında siyasal işbirliği yapmalarını talep etmişti. Bu da bizi ülkenin iki erken kentinin ötesinde sonraki 1000 yıl boyunca kurulmuş onlarca kentin tek bir krallık oluşturduğu bütünleşme dönemine (MÖ 2350-2004) götürür. Aşağı Mezopotamya'nın *Sümer ve Akkad Ülkesi* olduğu pırıltılı döneme... “İnanna ve Enki” miti büyük olasılıkla birleşik Mezopotamya uygarlığını olanaklı kılan “kent üstüne kentin kurulduğu canlı tarihsel akış”a vurgu yaparak karmaşık bir siyasal örgütlenmenin ancak *tanrısal sanatların* bilgisine sahip krallar eliyle sürdürülebileceğinin altını çizmekteydi. İnanna'nın sanatları Enki'den alıp Uruk'a getirmesiyle Eridu benzersiz niteliğini yitirecek, kentlilik daha geniş bir bölgeye yayıldığı için Sümer Ülkesi bir kentler topluluğu (ve zamanla birleşik bir devlet) haline gelecekti.

“[ME'ler] özünde kültürel verilerdir ve bir bütün olarak ele alındıklarında, en azından o zaman önemli ve tikel sayılabilecek yönleriyle birlikte, ülkede yaşandığı ve anlaşıldığı biçimiyle uygarlık denen şeyi tanımlıyorlardı. (...) Enki'nin kızına verdiği *hediyeler* Uruk'un yaşam niteliğini, başka deyişle kültürünü zenginleştirmeye ve geliştirmeye yarayacak eşyalardır; bunlar Eridu'ya özgüdür, (...) İnanna bunları Uruk'a getirmekle o zamana kadar bu hediyelere benzer şeyleri hiç görmediği varsayılan kentin yaşam düzeyini yükseltmektedir; Uruk kentini Eridu

²⁰ ibid 186-187.

ile aynı kültür düzeyine çıkarmakta, Eridu kültürünü oraya yerleştirmektedir”²¹.

3. Sümer ve Akkad’ın Yabancı Hanedanları, Siyasal Meşruiyet Araçları Olan Yerleşik Kültleri Benimserlerken Yeni Kültleri de Sümer-Akkad Dinine Uyarladılar

Elinizdeki metinde, bölgesel Akkad ve III. Ur krallıklarının (mitolojiler yardımıyla inşa edilmiş) din-temelli siyaset kavrayışının İsin-Larsa dönemine ne ölçüde nüfuz ettiği sorusuna yanıt aranacaktır. İlk elde Sümer-Akkad kültürüne yabancı görünen (ataları kuzey-batılı göçebe çoban toplumlara mensup) kurucu krallar, İsin ve Larsa başta olmak üzere Aşağı Mezopotamya toplumlarını yönetirken Sümer-Akkad geleneğine sırtlarını mı dönecek, yoksa siyasal meşruiyet açısından muazam bir araç olduğunu anlayıp ona sahip mi çıkacaklardır? Soru böyle sorulunca yanıt zaten hemen kendini gösterir. Uygarlık “süreklilik” demek olduğuna göre, Sümer-Akkad’a yerleşmekle kalmayıp orada kurulan taze devletlerin yönetimine geçen hanedanların önceki 600 yıl boyunca bir külliyat oluşturacak biçimde üst-üste konmuş kozmogonileri ve mitolojileri sahiplenerek bunları selefleri olan Sümer ve Akkad kraları gibi siyasal meşruiyet aracı olarak kullanmaktan başka şansları yoktu. Ama onlar Sümer-Akkad siyaset felsefesinin kaynaklarını oluşturan külliyata hem kendi göçebe çoban kökenlerini yansıtan katkılar sundular hem de başkentlerinin koruyucu tanrılarını panteonda yükselterek bu tanrılarda simgelenen doğal ve siyasal olguların önem kazanmasını sağladılar. Örneğin Adalet Tanrısı Utu-Şamaş, yani Güneş’in yükselişi resmi kayıtlarda “Adalet” sözcüğünün çok daha fazla vurgulanmasına yol açtı. Şamaş’ın yükselişi, akla MÖ 2. binyılda Mısır’la kültürel temasın artmış olması olasılığını da getirir. Mezopotamya’da panteonun tepesindeki üç tanrı ya da kozmik güç An, Enlil ve Enki (Gök, Atmosfer ve Su) iken Eski Mısır’ın en büyük tanrısı *yaşam kaynağı* olarak görülen Güneş idi, krallar da kaçınılmaz biçimde Ra’nın (Güneşin) oğullarıydılar.

“Şamaş adaleti korur, kötüyü cezalandırır ve haklıyı ödüllendirir. Tanrıların ‘ışıklı’ niteliği güçlenir. Özellikle dehşet saçan ışıma güçleriyle kutsal bir korku uyandırır. Işık tanrısallığının en mükemmel vasfı olarak görülür ve kral da tanrılık durumunu paylaştığı için, o da ışık sa-

²¹ ibid 282-284.

çar”²². Utu-Şamaş'ın İsin-Larsa döneminde önem kazanan bir tanrıs al ve kozmik güç olması herhalde sınıflar-arası eşitsizliğin artarak sürmesi ve dolayısıyla *Adalet* taleplerinin çoğalmasıyla bağlantılıydı. Aşağı Mezo- potamya siyasal geleneğinde adalet daha önce değer verilen bir olguydu ama Sümer-Akkad'ın birkaç parçaya bölündüğü MÖ 2. binyılın ilk çey- reğinde Adalet olgusu ile onu simgeleyen Utu-Şamaş'ın dini-siyasal yazındaki yerleri daha da genişlemiştir. Aşağı Mezopotamya'da ilkin kent krallarının sonra ülkesel devletlerin (Sümer + Akkad) krallarının hüküm sürdükleri yıllar tek tek adlandırılmış ve cümlelerden oluşan ad- lar o yıl ülkede yaşanan en önemli olaylara göre seçilmişlerdir. İsin- Larsa Dönemi'ne dair en çarpıcı gözlem, ilk yıl gibi (*X'in kral olduğu yıl*) ikinci yıl için seçilen adın da bir-örnekleşmeye başlamasıdır: *X'in ülkede adaleti sağladığı yıl*²³.

Tahta çıkan her kralın adalet getirdiğini iddia ettiği bir ülkede *ada- let* var mıdır gerçekten? Üstelik bu sözcükten anlaşılan “yoksulun dertle- rini biraz olsun dindirmek” olduğu halde. Önceki dönemlerden kalan miras, *adalet*in aynı zamanda bir propaganda sözcüğü olması ve ara sıra bazı kralların çıkardıkları yasalar (kanunnameler) yoluyla propaganda olanaklarının güçlendirilmesidir. Dönemin en iyi bilinen yasa metinleri, İsin Hanedanı'ndan Lipit-İştar'a ait olanla dönemi sona erdiren şahsın adını taşıyan Hammurabi Yasalarıdır. İsin ve Babil gibi yasa çıkarmış bir başka Mezopotamya kenti Eşnunna'dır. *Adalet* sözcüğü gibi, *yasa metinleri* de tahta yeni çıkmış krallar için meşruiyet aracı olarak işlev gördüler. Yasaların hedefi, “bu ülkede adalet var” cümlesini kurdurmak- tı. Yasalarda fiyat düzenlemelerinin (uyrukların üretilen mallara eriş- bilmeleri için sabit fiyatlar koymanın) en başta yer aldığını hatırlatmak bile toplumun-tüketicinin yasalardan ne beklediğini görmek için yeterli- dir. Yasa metinlerindeki fiyat düzenlemeleri etkili de olmuşlardır. Zira çoğu krallıkta yıllık olarak ilan edilen mal fiyatları pazardaki fiyatların çok altında (ve gerçek-dışı) iken, yasa metinlerinde sunulan fiyatlar ger- çek yaşamla daha uyumludurlar²⁴. Demek (propaganda aygıtları oldukla-

²² Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / Cilt I: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına (Ali Berktaş tr, 1st edn, Kabalcı 2003) 90.

²³ Liverani (n 3) 199.

²⁴ ibid 199-201.

rı yadsınamasa da) yasalar toplumun acil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş yönetim araçlarıdır aynı zamanda.

Sümer-Akkad kozmogonilerine bakıldığında “yaratılış” anlatılarının Yer ve Göğün ayrılışıyla başlatıldığı, aşağıının önce denizden ibaretken ilk kara parçalarının ortaya çıkışıyla çeşitlendiği, Yaratıcının sazlıklar, kamış, bataklıklar, bu sulak alanlarda beslenen balıklar ve su kuşlarıyla eş-zamanlı olarak kenti ve tapınağı da yarattığı görülür. MÖ 2600-1300 arasında, Yaratıcı tanrılar An, Enlil ve Enki üçlüsüdür, MÖ 2. bin yılın son çeyreğinde Babil’in koruyucu tanrısı Marduk onlara katılır, hatta sonraki binyılda tek-yaratıcı haline gelir. Bizim konumuz açısından önemli olan, Yer’i konu alan yaratıcı eylemlerde hep Enki’nin anılmasıdır. Bu tanrının adının anlamı zaten *Yer’in Efendisi*’dir (EN: Efendi, Kİ: Yeryüzü).

4. Sümer-Akkad Kozmogonileri, Köylerdeki Besin Üretimi, Kentleri Merkez Haline Getiren Toplumsal İşbölümü ve Yerleşimlere Refah Taşıyan Tatlı-Suya Erişim Arasında Kopmaz Bağ Kurarlar

Kozmogonik anlatıların birine göre, ilkin orta rütbeli tanrıları yaratan Ea (Enki), daha sonra Kral’ı ve nihayet İnsanlığı yaratmıştır²⁵. Çoğu kozmogoni metninde *Kral ve kentlerin İnsandan önce yaratılmış olmaları*, Sümer-Akkad kavrayışında “kent-uygarlık-devlet”in tarih-üstü görüldüklerini kanıtlar. Mezopotamya’nın siyasal ve kültürel seçkinleri, Platon’un idealarına benzer biçimde, kenti ve devleti kuran bütün unsurların ön-belirlenmiş olduklarını düşünme eğilimindedirler. Bu, karmaşık bir toplumu var eden toplumsal işbölümünün, dolayısıyla kurumların, mesleklerin ve makamların (Sümerce ME’lerin) ebedi varlıklar olduklarını öne sürmek demektir.

“[An ve Enlil] Evrene ilişkin planlarını yaptıklarında
Zekâ konularında usta
[Nudimmud Soylu Prens]
Üçüncü kişi olarak müdahale etti
[Enki Efendi (?) bağlayan] kaderleri (...)
Beraberinde Dicle ile Fırat’ı getirdi
Her tarafın sularını akıttı bunlara;

²⁵ Bottéro and Kramer (n 4) 557.

En ufak kanalları bile kazdı
Sulama arklarına varıncaya kadar kurdu!
Saygıdeğer Enki ağılları ve ahırları yaydı (...)
Yurdun her yanına kentler ve küçük köyler yerleştirdi
Karakafaların sayısını artırdı;
Çoban olarak da bir kral bahşetti onlara (...)
Kuşlarla ve balıklarla doldurdu sazlıkları ve batakları
Herkesin görevini belirledi
Her birine ne yapacağını öğretti”²⁶.

MÖ 1900-1800 dolaylarına, yani tam olarak İsin-Larsa Dönemi'ne tarihlenen bu pasaj Enki/Ea'nın İnsanı (özelde Karakafaları, yani Sümer-Akkad halkını) daha en baştan kentli ve köylü olarak yarattığını, yerleşimlere bereketin-bolluğun kaynağı olan ırmaklar ve kanallar getirdiğini, işbölümüne muhtaç olan kentlileri zanaatlar ve mesleklerle donattığını öne sürmektedir.

Enki'nin pek çok adından biri olan Nudimmud, “biçimlendiren, üreten, meydana getiren” anlamına gelir. İnsanlara biçim veren Enki, aynı zamanda karmaşık bir toplum düzen içinde yaşayabilmesi için gerekli olan “nesneleri biçimlendirme” bilgisini, yani zanaatları da insanlara öğretmiştir²⁷. O halde Enki *zanaatların tanrısı olan bir zanaat-kârdır*. Nudimmud, bize ister istemez Platon'un Timaios diyalogundaki zanaatkâr tanrı Demiurgos'u hatırlatır. Bu ad da Yunanca *demos* (insanlar) ve *ergon* (zanaat) terimlerinden türetilmiş olup “insanlar için biçimlendiren” anlamına geliyordu.

Yine aynı yıllara, dolayısıyla İsin-Larsa Dönemi'ne tarihlenen bir başka kozmogonik anlatıda insanı yaratan Enki değil ağabeyi Enlil'dir ama yaratma eylemi bu metinde de bir zanaatkârın işi olarak sunulmuştur. Enlil önce tarla çapasını yaratmış, daha sonra da *tuğla kalıbı* gibi bir *insan kalıbı* yapıp kili çapayla bu kalıba koyarak yaratmıştır insanı. “tarla çapasını kullanıp topraktan gerektiği kadar kil alır, sonra da yine tarla

²⁶ ibid 591-592.

²⁷ Peeter Espak, Ancient Near Eastern Gods Enki and Ea (Master thesis, Tartu University - Faculty of Theology - Chair for Ancient Near Eastern Studies 2006) 26, 41.

çapasını kullanarak kili kalıbın içine koyar, sıkıştırır. ... Yaratım işi kılıpla yapıldığı için kullanılan malzeme de kildir”²⁸.

Tablo 2. Sümer-Akkad Tanrılarının Doğadaki Karşılıkları ve Bunların Siyasete Uyarlanması²⁹ (Tablo, Jokebsen’den toplanan bilgilerden hareketle makalenin yazarı tarafından oluşturuldu)

Kişileştirilmiş Kozmik Güç (Tanrı)	Tanrının Doğadaki Karşılığı	Tanrının Göksel Krallıktaki Konumu	Kozmik Gücün Uygar Topluma (Siyasete) Uyarlanması	Kozmik Gücün Uyarlanmasını Mümkün Kılan Niteliği
An - Anu	Gökyüzü	Babalık (Göksel-Kurucu ve Soyut Buyruk)	Durağan-Potansiyel Otorite	Göğün mutlaklığı, sonsuzluğu, sınırsızlığı
Enlil - Ellil	Hava-Atmosfer, Dağlar, Fırtına, Yaşam ve Ölüm Dönüşü	Krallık (Yaşam’ı Sürdüren Somut Buyruk), Doğa Yasaları, Yazgıları Belirleme	Somut Güç-İktidar-Enerji, Kurucu ve Yıkıcı İktidar	Yeryüzünde Yaşam’ın Atmosfer-Hava sayesinde mümkün oluşu
Ninhursag - Nintur	Yamaçlar, Taşlı çöller, Yaban hayvanlarının ve evcil hayvanların doğurganlığı	Analık-Rahim	Tacın Hanımı: Kralları doğuran. Biçimlendirme gücü	Çocuklar ve doğurganlık; vulva ve rahim
Enki - Ea	Yeryüzü ve tatlı-sular: Irmaklar, pınarlar,	Kral danışmanlığı, tanrısal-göksel sa-	Bilgelik, kurnazlık, akıl, sorun çözücülük, planlama,	Enki, Yaşamın ve kentlerin düzenini kuran kurumlar, kural-

²⁸ Bottéro and Kramer (n 4), 581-583.

²⁹ Thorkild Jacobsen, The Treasures of Darkness - A History of Mesopotamian Religion (1st edn, Yale University Press 1976) 95-143.

	yağmur, dağ suyu, taşkın	natlara hâkim olma	örgütlenme, arabuluculuk	lar ve makamların (ME'lerin) efendisidir
Nanna - Sin	Ay, Gece aydınlığı, vakit ölçme aracı, evcil hayvanları için doğurganlık,	Veliaht prenslik, baba-kralın bereket veren gücünü sürdürme	İnsan kralla özdeşleşme, insan kralın Ay-Nanna gibi topluma bereket getirme sorumluluğu	Tanrıların kralı Enlil'in bereket getiren gücünün oğul Nanna aracılığıyla insan krallara aktarılması
Ninurta - Ningirsu	Gök-gürültülü fırtına ve yağış; Kozmik Dağ ve Ağaç; Dağ suyunun birleşip taşkın haline gelmesi	Prenslik, savaşçılık, cesaret, yiğitlik, kahramanlık,	İnsan kralla özdeşleşme, sabanla tarlayı sürme, çiftliklerin bollukla dolması	Savaşçılığın ve bereket getirme sorumluluğunun aynı figürde birleşerek insan krala aktarılması
Utu - Şamaş	Güneş, Isı ve Işık, Saklı olanın açığa çıkarılması	Yargıçlık, Adalet dağıtma	Doğruluk, Dürüstlük, Adalet	Hakikati ortaya çıkarma kudreti
İşkur - Adad	Sağanak yağmur, şimşek, fırtına, gök-gürültüsü	Kral'ın kardeşi olarak geleneği sürdürme işlevi	Asi toplumların itaate getirilmesi	Çimenin boyunu uzatma, evcil hayvanlara besin sunma, sürüleri çoğaltma
İnanna - İştar	Venüs, Akşam ve Sabah Yıldızı	Kraliçelik	Aşk, cinsellik, savaş, doğurganlık, gençlik, bolluğun depolanması	Çoban-tanrı Dumuzi'nin eşi İnanna, hem ME'lerin Hanımı hem insan kralların tanrısal eşidir

Yaratıcının Enki, malzemelerin yine kil ve kalıp olduğu, MÖ 1640-30'larda üretilmiş Akkadça “Yüce Bilge Şiiri”nin özgün hali 100 yıl önce (İsin-Larsa Dönemi sona ererken) yazılmış olabilir. Bu şiir, Enki'nin insanı yaratırken ona tanrısal bir *ruh* da verdiğini (diğer tanrıların onayıyla düşük rütbeli bir tanrının kurban edildiğini, onun etiyile kilin birleştirildiğini) nakleder³⁰. Enki'nin insan ile tanrıyı kilde birleştirmesi aklımıza hemen Platon'un ruhla tanrı arasında kurduğu bağlantıyı getirir.

Acaba ruhuna tanrı parçası katıldığı için mi insan kısa sürede başarılı oldu, çok besin üretti ve bu sayede büyük bir nüfusa sahip olabildi? “Yeni kazmalar ve çapalar yaptılar kendilerine, büyük sulama bentleri diktiler sonra, insanlığın açlığına çare olsun diye”. Ama sayıları artınca Enlil insan nüfusunu düşürmeye karar verir ve salgın hastalık gönderir Sümer ve Akkad Ülkesine. Bu tip durumlarda hep olduğu gibi, İnsanın yardımına Enki (Ea) koşar ve kendisine bağlı Yüce Bilge aracılığıyla insana öğütler verir. İnsanlar bu öğüt uyarınca yalnızca düşük rütbeli tanrı Namtar'a ibadet edeceklerdir³¹.

Adının anlamı “yazgıların belirlenmesi” olan Namtar, “Yeraltının Kraliçesi” Ereškigal'e hizmet eden bir figürdür³². Adı yeraltı (ölüm) ve yazgılarla anılan Namtar'a tapınak yapılır, kendisine armağanlar sunulur orada. Armağana boğulan Namtar salgınla ilgilenmeyi kesince de ülke sağlığına kavuşur ve bir kez daha çoğalır. Ama Enlil nüfus artınca bir felaket daha gönderir insanlara: Fırtına Tanrısı Adad (İşkur) yağmurları durduracak, bu nedenle tarlalara bereket gelmeyecektir. Yüce Bilge'nin bu seferki öğüdü, ibadetin yalnız Adad'a yönelmesidir ki kendisi için tapınak yapıp armağanlarla yüceltilen Adad kuraklığı sürekli kılmasın, dikkati dağıldığı için yeniden şiddetli yağmurlar göndersin yeryüzüne. Evet, yağmur yeniden düşmeye başlar, kuraklık sona erer. Ama Enlil'in üçüncü girişimini tersine çevirmek zordur, Tanrıların Efendisi dünyaya bir kez daha kuraklık getirir ve bu kez kendisi gözetir kuraklığın uzun süreli olmasını. Ancak Enki yine insanların yardımına koşup kuraklık koşullarının yumuşamasını sağlar (Adad'ı yağmur yağdırmaya ikna etmiş olabilir). Enlil, bir dördüncü denemeye girişmez ve insan soyunu toptan yok edecek *Büyük Tufan*'ın hazırlıklarına başlar; Ne ki Enki, tü-

³⁰ Bottéro and Kramer (n 4) 614.

³¹ ibid 617-618.

³² Jeremy Black and Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (4th edn, The British Museum Press 2004) 134.

rünü sürdürebilmesi için İnsanı bu büyük felaketten de çekip çıkaracaktır³³.

Sümer-Akkad kavrayışında, İnsanın karmaşık toplumsal örgütlenmeye sahip olabilmesinin koşulu, işbölümü ve onu mümkün kılan besin üretimidir (tarım ve hayvancılık). Bu yüzden kozmogonilerde dünyanın ve insanın yaratılışı kadar önem atfedilen bir konu, tarım ve hayvancılığın başlangıcı ile Yaşam için zorunlu olan tatlı suyun ırmaklar ve kanallar aracılığıyla yerleşim alanlarına getirilmesidir. Bir metin, ilk dişi koyunun ve ilk tahılın besin üretebilmeleri için bizzat Enlil ve Enki tarafından insanlara verildiğini anlatır³⁴. Bir başkası, İnsanın tahıl-öncesindeki avcı-toplayıcı (*yabani*) yaşamını aktardıktan sonra Enlil'in arpayı İnsandan uzağa (dağlara) sakladığını ama düşük rütbeli tanrı Ninazu'nun onu insanlara indirmeyi planladığını nakleder. “Dünyanın bu kesiminde tahılların Kuzey ve Kuzeybatı Mezopotamya’da derin yarıklar açan dağ eteği ovalarında yabani durumda bulunduğunu bildiğimize göre burada anlatılanlar uzak ve sisli anılar olabilir mi acaba”³⁵?

Nihayet aktörleri yine büyük olasılıkla An, Enlil ve Enki üçlüsü olup MÖ 1800-1700 arasına (*İsin-Larsa Dönemi*) tarihlenen ve dünya düzeninin *Büyük Tufan* sonrasında yeniden kuruluşunu aktaran kozmogonik anlatı, tarım, su kanalları ve uygarlık arasındaki bağlantıyı bir daha hatırlatır okurlara:

“An ve Enlil, yönetimi kurdularsa da
Kentlerin mücevheri olan krallığı
Aşağıya, yeryüzüne indirmediler! (...)
Ningirsu’dan alıp ne bir bel ne tarla çapası
Ne saban ne küfe, toprağı canlandıran! ...
[İnsan sayısı azaldı,] Lagaş’ta su kıtlığı çekildi
Girsu’da kıtlık baş-gösterdi:
Çünkü ne kanal kazılıyor
Ne sulama arkları açılıyor[du]. (...)
İşlenmiyordu sabanla geniş topraklar! (...)

³³ Bottéro and Kramer (n 4) 619-643.

³⁴ ibid 587.

³⁵ ibid 588-590.

Bel, tarla çapası, küfe ve saban
Verdiler tanrılar insanlara
Toprağa can katan!
Ve sonra insanlar arpa yetiştirdiler”³⁶.

Toparlarsak, Sümer-Akkad mantığında, *insanın varlığını sürdürmesi*, tarım ve hayvancılığa, yağışla biriken tatlı suyun ırmaklar ve kanallar aracılığıyla tarlalara ulaşmasına ve tabii çiftçilerin ve çobanların ürettikleri artı-ürün sayesinde var olabilen siyasal seçkinlerin, tacirlerin ve zanaat erbabının kentleri ayakta tutan işbölümünü örgütleyebilmelerine bağlıdır. Atmosfer-Tanrı Enlil’in dünyaya sürekli salgın ve kuraklık getirebilmesinden anlıyoruz ki insanın hava olaylarına müdahalesi çok zordur, insan her türden yağış koşulunda yaşamda kalmayı bilmelidir. O halde insanın müdahale edebildiği tatlı-su, çoktan yere düşmüş olan, kanallar sayesinde taşkına (sele) yol açmak bir yana tarlalara bereket taşıyan sudur. Yeryüzünde Yaşam’ın sürmesini garanti eden bütün unsurlar ister istemez Enki’de (*Yeryüzünün Efendisinde*) kristalleşmektedir. Sümer-Akkad için yaşam kaynağı olan su, bataklıklar, sazlıklar, yerleşimlere bolluk getiren (fazla suyun tahliye edilmesini sağlayan) kanallar, besin üretimi sayesinde sürekli daha fazla büyüyen (ama kendileri besin üretmeyen) kentler, kentleri sürekli kılan işbölümü ve siyaset sanatı (bilgelik) hep Enki ile bağlantılıdır.

Enki gerçekte insan toplumlarının doğayla uyumlarını ve kentli uygarlığın ayakta kalma koşullarını temsil etmektedir. Ama Sümer-Akkad’da tanrı adları değil o tanrılara izafe edilen olgular önemlidir. Ningirsu-Ninurta ve Adad’ın insanla ilgili pek çok metinde sürekli zikredilmesinin nedeni, bu ikisinin fırtınalı yağış üzerinden tarım alanlarına ve hayvanların çoğalmasına sundukları muazzam katkıdır. Ninurta, Tanrıların Efendisi Enlil’in hem savaşçısıdır (yıkıcı fırtına) hem de çiftçisidir (bolluk getiren yağış). Gerçekte hepsi bir bütün oluşturan tanrılar, kozmik güçlerin tamamını ve bu güçlerle uyum içinde insana bolluk-bereket getirmekle (dolayısıyla Yaşam’ı onun için sürekli kılmakla) yükümlü devletin-kentlerin-uygarlığın temsilcisidirler. Bu nedenle de devleti kuran bütün unsurların (işbölümü ve kurumların) göksel-ebedi-sonsuz olduklarını öne sürmek en doğrusudur.

³⁶ ibid 595-596.

5. Larsa Hanedanı'nın Gungunum'un Krallığı Altında Genişlemesi ve Sümer-Akkad Adalet Kavrayışının Larsa Krallığı'na Sahiplenilmesi (MÖ 2025-1835): Çoban-Kral, Tanrıların Emriyle Topluma Bolluk ve Refah Getirmekle Yükümlüdür

Larsa, çok eski zamanlardan beri Mezopotamya'nın kıymet verilen kentlerinden biri olmalıdır, zira kentin adına MÖ 3000'e tarihlenen en eski *yerleşim adları listelerinde* de rastlanır. Lagaş ve Umma kentleri arasında MÖ 25-24. yüzyıllarda yaşanan uzun soluklu savaş nedeniyle tutulan kayıtlarda, hem Larsa kentinin hem de oradaki Utu Tapınağı Ebabbar'ın adı geçer (anlamı “Beyaz Ev / Işık Evi”). Bu kayıtlara göre, Utu-Güneş, *Bitki Örtüsünün Efendisi*'dir³⁷. Kayıtlar öncelikle iki şey söylüyor. 1- Ebabbar, geç dönem yazılarında onu inşa ettirdiği söylenen Zabaya'dan 500 yıl önce de vardı; Dördüncü Larsa kralı tapınağı sıfırdan yaptırmamış, onu yenilemişti. 2- Bu 500 yıl içinde Utu'ya yüklenen anlam da değişti. Vurgu ilkin Güneş'in *yaşam kaynağı* olmasına iken Larsa döneminde onun *ışığı* (aydınlatma ile özdeşleştirilen *adaleti*) ön-plana çıkarıldı.

Larsa, MÖ 25-24. yüzyılların büyük kısmını Lagaş ve Umma hâkimiyeti altında geçirdi. Sargon'un Akkad Krallığı'nı kurduğu 24. yüzyıl sonlarında ve 23. yüzyılın tamamında kralların fazla değer vermedikleri bir kent idi Larsa. Utu kültü söz konusu olduğunda bile Sippar'daki tapınak Larsa'daki Ebabbar'dan daha çok kıymet görüyordu. III. Ur Dönemi'nde de aynı hal devam etti; asla bir taşra başkentine dönüşmemiş olan Larsa'nın ekonomik önemi sınırlıydı. Bu devirde kenti yönetenler, valiler ve düşük rütbeli tapınak müdürleriydi. Özetle, MÖ 19. yüzyılda Sümer-Akkad uygarlığının merkezi haline gelen Larsa, önceki 600 yıl boyunca Mezopotamya siyasal hafızasında kayda değer bir yer işgal etmemiştir³⁸.

III. Ur Krallığı çökerken, Larsa bir krallık olarak örgütlendiyse de İsin'e kıyasla sönük bir başkentti, ilk 50 yılında da bağımsız bir devlet değildi. Bağımsızlık MÖ 1975-1925 yılları arasında iki kez kazanılmış olabilir. Kentin ilk kralı Naplanum (MÖ 2025-2005), herhalde hala III. Ur'a bağlılık bildirmek zorunda olan bir Amor şefiydi. Onun hakkında günümüze ulaşmış kısıtlı bilgilere bakılırsa, Naplanum'un anayurdu

³⁷ Fitzgerald (n 13) 7, 9.

³⁸ ibid 10-12.

Martu Ülkesi idi. Zaten ilk yedi Larsa kralının adları Amorcadır (oysa yine *Amurru* kökenli olmakla birlikte İsin kralları Sümerce ve Akkadça adlar kullandılar). İkinci kral Yemşium (MÖ 2004-1977), Ur'un Elam'ı işgal ettiği yıl tahta çıktığına göre III. Ur Krallığı'ndan bağımsız olmalıdır. Ama onun taht yıllarının başlarına tarihlenen bir İsin yönetsel tableti göre Larsa İsin'in vassalıydı. MÖ 1700'lerde kaleme alınmış bir tablet, bütün Larsa kralları ile onların hüküm sürelerini listelemiş. Bu sayede ilk üç kralın adlarını (üçüncüsü Samium; 1976-1942) ve 84 yıl hüküm sürdüklerini biliyoruz. Larsa'nın İsin'den bağımsızlaşması üçüncü kralın döneminde gerçekleşmiş olabilir. Ama Larsa bu erken yıllarda bile kent-devletten daha büyük olmalıdır, zira Larsa'nın 150 km kuzey-doğusundaki Maşkan-şapir adlı yerleşim o zamanlarda da Larsa'ya bağlıydı³⁹.

İlk iki kralın aksine Samium'un Lagaş ve Girsu kentlerini kendine bağlamış olması olasıdır; büyük olasılıkla Nippur'a da hâkimdi. Bu, bölgesel devlete doğru bir gidiştir. Ama dördüncü kral Zabaya İsin'in üstünlüğünü kabul etmiş görünüyor. Zira Girsu'dan İsin'e vergi yerine geçecek malların (adları açıkça okunabilen mallar, yağ ve baldır) gönderildiğine dair kanıtlar var. İsin Krallığı, özellikle İşme-Dagan'ın krallığında (MÖ 1955-1937) Larsa ve Lagaş'ı denetim altına almış olabilir⁴⁰.

Tablo 3. MÖ 2025-1906 Yılları Arasında İsin ve Larsa Kralları⁴¹

İsin	Larsa
1. İşbi-Erra (MÖ 2017-1987)	Naplanum (MÖ 2025-2005)
2. Şu-İlişu (MÖ 1986-1977)	Yemşium (MÖ 2004-1977)
3. İddin-Dagan (MÖ 1976-1956)	Samium (MÖ 1976-1942)
4. İşme-Dagan (MÖ 1955-1937)	Zabaya (MÖ 1941-1933)
5. Lipit-İştar (MÖ 1956-1926)	Gungunum (MÖ 1932-1906)

³⁹ Douglas R. Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods - Volume IV* (University of Toronto Press 1990) 111-112; Nathan Wasserman and Yigal Bloch, *The Amorites - A Political History of Mesopotamia in the Early Second Millennium BCE* (1st edn, Brill 2023) 151-153; Wagensonner (n 8) 227-229.

⁴⁰ Fitzgerald (n 13) 33-37.

⁴¹ Wagensonner (n 8) 244.

Üçüncü kral Samium'un Nippur ve Lagaş gibi simgesel açıdan çok kıymetli Sümer kentlerini fethetmiş olması muhtemeldir. Özellikle Lagaş'ta bulunan bir belgede Larsa kralına bağlılık yemini edildiği görülür. 84 yıllık boşluktan sonra modern çağlara ulaşan ciddi kayıtlar Zabaya dönemine (MÖ 1941-1933) aittir. Bunların ilki, kralın Utu (Şamaş: Güneş) için *Ebabbar Tapınağı*'nı (*Işık Evi*) yaptırdığını bildiren tuğlaya nakşedilmiş bir kayıttır ama başka belgelerden biliyoruz ki tapınak daha eskidir ve Zabaya orayı yıllar sonra onaran kişidir. (Larsa'nın 240 km kuzeyindeki Sippar kentinde, Şamaş için inşa edilmiş bir başka Ebabbar Tapınağı vardır.) Koni üzerine kaydedilmiş bir metinde ise Zabaya'dan *Amor önderi* (*Rabian Amurrim - Rabian Martu*) ve *güçlü adam* olarak söz edilir⁴². Zabaya'nın kendisini “kral” değil “Amor önderi” olarak tanıtmaması, herhalde Larsa'nın o dönemde İsin'in vassalı olmasından kaynaklanıyordu. İşme-Dagan MÖ 1940'ta Nippur'u fethederken olasılıkla Larsa Krallığı'nı vassal olarak İsin Krallığı'na bağlamıştı⁴³.

5.1. Gungunum'un Krallığında (1932-1906) Larsa'nın Genişlemesi ve Aşağı Mezopotamya'nın Hâkim Gücüne Dönüşmesi

Hakkında çokça kayıt tutulmuş ilk Larsa kralı Gungunum'dur (1932-1906). Bu kişi kendisini kraliyet belgelerinde *Samium'un oğlu* ve *Zabaya'nın kardeşi* olarak tanıtır. Kralın adı açık biçimde *Amurru* dilindendir: “gungun” sözcüğü “koruma, savunma, sığınak” anlamlarına gelir. Larsa'nın hâkimiyet alanını genişleten bu kral, Adalet Tanrısı Utu-Güneş'in kült merkezlerinden Larsa'da hüküm sürdüğü için, Sümer ve Akkad zihninde zaten var olan Utu-Adalet özdeşliğini pekiştirmiştir⁴⁴. Gungunum'un İnanna-Venüs'ün ikizi gibi görünen Tanrıça Nanaya için yazdırdığı bir ilahi, İnanna gibi savaş ve aşk tanrıçası olan Nanaya'yı Utu'ya benzeterек onu “yol gösterici bir adalet tanrıçası” ve “Gungunum'un koruyucusu” olarak sunar. İlahiye göre, Nanaya “bilgelik”tir, “kavrayış”tır ve “yüce yargıç”tır. Bu teriğmler, Nanaya'nın utu'nun ötesinde bilge tanrı Enki'ye de benzetildiğini ortaya koyuyor⁴⁵.

⁴² Frayne (n 39) 112; Wagensonner (n 8) 230.

⁴³ Wasserman and Bloch (n 39) 153-154.

⁴⁴ Frayne (n 39) 114.

⁴⁵ Christopher Metcalf, *Sumerian Literary Texts in the Schøyen Collection - Volume I: Literary Sources on Old Babylonian Religion* (1st edn, Eisenbrauns 2019) 70-71.

2. yılında Utu Tapınağı'na iki bakır palmiye ağacı koyduran Gungunum, 3. yılında Başımı kentine, 5. yılında Elam başkenti Anşan'a saldırdı, 9. yılında Utu Tapınağı'na baş-rahibe atadı. MÖ 1925-1920 arasında Ur kenti ve dolayısıyla Ay (Nanna) Tapınağı üzerinde denetim kuran Gungunum, III. Ur'un siyasal başkentini kendine bağladıktan sonra *Sümer-Akkad*'a bereket-refah getirecek adımlar attı. Kralın 15, 17, 19, 22, 27, 28. yılları, kanal inşaatlarını merkeze alır. 19. yılında ülkeyi An, Enlil ve Nanna'nın emirlerine uyararak yönettiğini bildiren Gungunum, olasılıkla MÖ 1914'te bu tanrıların kentleri Uruk, Nippur ve Ur'u fet-hetmişti Ama ilk ikisindeki hâkimiyet Ur'a kıyasla geçici olabilir⁴⁶.

Larsa Hanedanı'ndan günümüze kalan kayıtların en eskilerinden biri, III. Ur sonrasında Sümer'in en güçlü iki devleti Larsa ile İsin'in rakip olsalar da aynı kültürü paylaştıklarını kanıtlar. İsin'in dördüncü kralı İşme-Dagan (1955-1937), kendisinden dört yüzyıl önce Sümer ve Akkad'ı birleştiren efsanevi kral Sargon'un yaptığıнын aynısını yaparak kızı Enanatuma'yı Ur kentindeki Ay-Nanna Tapınağı'na yüksek-rahibe olarak atamıştı. Yüksek-rahibenin görevi sonraki kral Lipit-İştar döneminde (1936-1926) sürmekteydi ki Ur kentinin denetimi Larsa'nın beşinci kralı Gungunum'a geçti. Bu olaydan sonra rahibe Enanatuma'nın Gungunum'a uzun ömür dilediği kayıтта Fatih Gungunum *Ur Kralı* olarak tanımlanırken, rahibenin babası için çok daha prestijli *Sümer-Akkad Kralı* unvanı kullanılmıştır. Sonraları (herhalde 1914'te) baş-tanrı Enlil'in kenti Nippur alınınca Ekur Tapınağı'nın onayıyla Gungunum da *Sümer ve Akkad Kralı* unvanını kullanma hakkı kazanmış olmalıdır⁴⁷.

Eski İsin Kralı'nın kızının Ay Tapınağı Yüksek-Rahibesi olarak kalmasına hiç itiraz etmeyen Gungunum, sonraki İsin Kralı Lipit-İştar'ın kızı Enninsunzi'nin yine Ur kentinde Ningublaga Tapınağı'nda yüksek-rahibe olarak hizmet etmesine de izin verdi. Bu iki olay, Gungunum'um kendisinden önce yapılmış dini atamalara saygı duyduğunu, siyasal iklim değişmiş olsa da baş-rahibeleri görevden alma gibi bir girişime tenezzül etmediğini gösteriyor bize⁴⁸. İşin aslı, Enninsunzi'yi yüksek-rahibe olarak atayan kişi doğrudan doğruya Gungunum da olabilir⁴⁹.

⁴⁶ Marcel Sigrist, *Larsa Year Names* (1st edn, Andrews University Press 1990) 7-10.

⁴⁷ Frans Van Koppen, *Old Babylonian Period Inscriptions in MW Chavalas* (ed.), *Historical Sources in Translation: The Ancient Near East* (Blackwell Publishing 2006) 91-92.

⁴⁸ Wasserman and Bloch (n 39) 155.

⁴⁹ Fitzgerald (n 13) 41.

Yıl adlarına bakılırsa 20. taht yılında Ur kentinin ana kapısını elden geçirten Gungunum, 21. yılında Larsa surlarını yeniletti; son dört yılında da anıtsal mimari eserlerine ve kanal inşaatlarına yoğunlaştı. 24. yılında Larsa'daki Ninisina Tapınağı'nı yenileyen kral, 25. yılında Ur kentinde Ay-Tanrı Nanna için ambar inşa ettirdi, 26. yılında Nanna'yı tasvir eden gümüş bir heykel yaptırdı, 27. yılında Girsu kentinin su ihtiyacının karşılanabilmesi için kanal inşa ettirdi⁵⁰.

Gungunum'un "Ur Kralı" unvanını çok önemseydiği bellidir. Ur, onun dönemine ait ilahilerden birinde prenslerin ülkesi ve tanrısal güçlerin (ME'lerin) kenti" olarak tanımlanır⁵¹. Kullanılan terimler, Ur'un *kent* ya da *uygarlık* ideasıyla özdeş görüldüğünü kanıtlar. Görkemli III. Ur uygarlığının başkenti olması nedeniyle herhalde "devlet" in vücut bulmuş hali olarak değerlendiriliyordu Ur kenti.

Böylesi saygın işlere imza atan bir kralın din adamlarından ve yazıcılarından övgü almaması düşünülemezdi. Nitekim onu öven bir kraliyet ilahisi hem Sümer hem de Akkad dilinde kaleme alınmıştır. Larsa'yı büyüterek bağımsız bir bölgesel devlet haline getiren Gungunum, 27 yıl süren krallığının özellikle ikinci yarısında İsin'e bağlı (Edana, Kisurra, Nippur gibi) pek çok kenti fethetti. Ardılı Abi-sare'nin bu kentleri koruduğu kuşkuludur. Kayıtlara göre, Abi-sare'nin İsinli rakibi Ur-Ninurta, Kisurra ve Nippur'u yeniden fethetmiştir⁵².

5.2. Larsa Krallığı Gungunum'dan Sonra Sarsıldı Ama Varlığını Sürdürebildi (MÖ 1905-1866)

Adına *Larsa Hanedanı* deniyorsa da, Larsa kralları tek bir hanedana mensup değillerdi. Doktora tezini Larsa kralları üzerine yazmış olan M. A. Fitzgerald, Larsa'nın 2025-1763 arasındaki 262 yılda birkaç kez hanedan değişikliği yaşadığını belirtir. Ona göre, ilk krallar Amor adlarına sahiplerdi, hatta *Amurru* olduklarını belirten unvanlar taşıyor ve bunları resmi belgelere kaydediyorlardı. Örneğin dördüncü kral Zabaya (1941-1933), açık biçimde "Amor önderi" olarak tanımlamıştı kendisini. Altıncı Larsa Kralı Abi-sare'yi (1905-1895) tarif eden satırlar da şöyleydi: "İhtiyatlı çoban, [Ay Tanrısı] Sin'in sevdiği, güçlü adam, Ur Kralı,

⁵⁰ ibid, 45-46.

⁵¹ Wagensonner (n 8) 234.

⁵² Wasserman and Bloch (n 39) 156.

Amor önderi”. Aynı kayda göre 3. taht yılında (kuşkusuz Ur kentindeki) Nanna Tapınağı’nı tanrının gümüş bir heykeliyle donatan Abi-sare, bilgelik tanrısı Enki’nin kendisine her şeye nüfuz etmesini sağlayan yüce bir akıl ihsan ettiğini bildirmektedir. Diğer resmi kayıtlardan onun Larsa surlarını güçlendirdiğini ve başkent Larsa’da bir saray inşa ettirdiğini öğreniyoruz⁵³.

Yıl adları, Abi-sare’nin vaktinin çoğunu kanal inşaatlarına ayırdığını, ayrıca İsin ile yapılan savaştan zaferle ayrıldığını naklederler⁵⁴. Abi-Sare için konmuş yıl adlarının 4’ü kanal inşaatlarıyla ilgilidir. Demek bu dönemde su denetimi bölgenin bütün devletleri açısından yaşamsal öneme sahipti; rakip devlete doğru akan suyun yönünü değiştirmek rakibi zayıf düşürebilir, su sayesinde onun üzerinde hâkimiyet kurmak da kolaylaşır⁵⁵.

Abi-Sare’yi selefi Gungunum’dan farklı kılan husus, “Sümer ve Akkad Kralı” unvanını kullanmamasıdır, bunun biricik nedeni Nippur’un bu dönemde İsin tarafından geri alınmış olmasıdır. Abi-sare, zorunlu olarak *Ur Kralı* unvanına sarılmış, “Nanna’nın (Sin’in) sevdiği” ifadesiyle de Ur Kralı olduğu bilgisini pekiştirmiştir. Gerçekte, Abi-Sare, Nippur ve Kisurra gibi Ur’u da İsin’e kaptırabilirdi ama kendisini III. Ur’un varisi olarak sunabilmesini sağlayan bu kenti korumayı başardı. Abi-Sare, 11 yıl süren krallığında tabii devletin en kıymetli iki kenti olan Ur ile Larsa’ya hizmet etti en çok. O, 6. yılında Larsa surlarını onarttı, son taht yılında da kendi kızını aynı kentte bulunan Utu Tapınağı’na yüksek-rahibe olarak atadı. Aynı makama 7 yıl sonra atama yapan kişi, yedinci kral Sumu-El’dır. Ama onun aynı prensesi mi yüksek-rahibe olarak onayladığı ya da başka bir prensesi mi seçtiği hususu açık değildir kayıtlarda⁵⁶.

⁵³ Frayne (n 39) 121-125.

⁵⁴ Sigrist (n 46) 12-14.

⁵⁵ Wagensonner (n 8) 235.

⁵⁶ Fitzgerald (n 13) 50-55.

Tablo 4. MÖ 1905-1836 Yılları Arasında İsin ve Larsa Kralları⁵⁷

İsin	Larsa
6. Ur-Ninurta (MÖ 1925-1898)	Abi-sare (MÖ 1905-1895)
7. Bur-Sin (MÖ 1897-1876)	Sumu-El (MÖ 1894-1866)
8. Lipit-Enlil (MÖ 1875-1871)	Nur-Adad (MÖ 1865-1850)
9. Erra-imitti (MÖ 1870-1863)	Sin-iddinam (MÖ 1849-1843)
10. Enlil-bani (MÖ 1862-1839)	Sin-iribam (MÖ 1842-1841)
11. Zambiya (MÖ 1838-1836)	Sin-İqişam (MÖ 1840-1836)

29 yıl tahtta kalmış olmasına karşın yedinci (*Amurru* adı taşıyan son) Larsa Kralı Sumu-El'den (1894-1866) bugüne erişmiş çok az sayıda kraliyet kaydı vardır. Kazallu, Uruk ve Kiş ordularını yenen, Akusum, Pinaratim, Sabum ve Nanna-isa gibi pek çok kenti fetheden kral, Güneş-Utu ile Ay-Nanna tapınaklarına yüksek-rahibe atamaları yaptı. Utu ve Nanna'nın ilkinin Larsalı, ikincisinin Urlu olmaları, Ur'un ilhakından sonra krallığın meşruiyet kaynakları içinde iki kentin baştanrılarının açıkça öne çıktıklarını kanıtlar⁵⁸. Sumu-El'in son yıllarındaki rakibi İsinli Erra-imitti idi (MÖ 1870-1863). İsin Kralı bu dönemde Kisure ve Nippur'u elinde tutabiliyorsa de, zaferlerin kısa ömürlü oluşu ve İsin'in çok yakınındaki bu kentlerin zor kazanılıp kolay yitirilmesi, 19. yüzyıl ortalarında en büyük Sümer-Akkad devletinin hala Larsa olduğunu gösterir⁵⁹.

Sumu-El terimi *Amurru* dilinde “tanrıların varisi” ya da “tanrıların adını sürdüren” demektir. Adının hakkını veren kral, 2. yılında Utu Tapınağı'na Güneş-Tanrı'nın gümüş heykelini koydurmuş, 3. yılında tapınağın dış kapısının önüne konması için (İnanna onuruna) iki bakır aslan heykeli yaptırmış, 4. ve 5. yıllarında Kazallu ile Uruk'u yenilgiye uğratmıştır (Uruk, Sumu-El'in 5. yılında Larsa denetimine girmiş olabilir). 7 yılında Lugal-Sin'i fethedip bu kentin su ihtiyacını karşılamak için kanal açan kral, 8. yılında Kaida kentini yıkmış, 10. yılda Sabum kenti ile Fırat kıyısındaki başka bazı kentleri fethetmiş, 11. yılda Kiş ordusunu

⁵⁷ Wagensonner (n 8) 244, 258.

⁵⁸ Stanley David Walters, 'The Year Names of Sumu-El' (1973) 67(1) *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 21, 25; Sigrist (n 46) 15-21; Wasserman and Bloch (n 39) 157.

⁵⁹ Wasserman and Bloch (n 39) 157.

yenmiş, 20. yılda Fırat kanalını açtırmış, 23. yılda kızını Nanna yüksek-rahibesi olarak atamıştır. Yıl adlarına bakılırsa, Sumu-El'in 29 yıl süren krallığının yarısı askeri seferlerle geçmiştir; bu oran, kendisinden önceki ve sonraki kralların çok üstündedir. Yıl adları içinde en şaşırtıcı olansa, kralın kızının 23. yılda Nanna Yüksek-Rahibesi olarak Ur'a gönderilmesidir. Neden? Bu olay krallık nezdinde o denli önemli görülmüş olmalıdır ki sonraki 6 yıl için başka ad bulunmamış, Ur'a yapılan atama sonraki yıllarda hep hatırlatılmıştır. Bir başka şaşırtıcı bilgi, kralın kızının bir sonraki atama olan Warad-Sin'in 7. yılına dek, yani tam 44 yıl boyunca Nanna Baş-Rahibeliğini sürdürmüş olma olasılığıdır. Sumu-El'in (Nipur'un yokluğunda) Ur'u çok önemseydiğini gösteren bir başka kanıt, ona ait *anıt kayıtlarının* ikisinin de (İnanna Ambarı, Nanaya Tapınağı) Ur kentinde bulunmasıdır⁶⁰.

Bu bilgilerin yazılı olduğu kil konilerde *Larsa Kralı* ibaresi hiç geçmezken, Sumu-El "Ur Kralı, Sümer ve Akkad ülkeleri kralı" olarak tanımlanmıştır. Oysa selefine ait kayıtlarda onun *Larsa Kralı* olduğu da belirtilmekteydi⁶¹. Herhalde bunun nedeni Ur kentinin bir *siyasal simge-mekân* olarak çok daha etkili görülmesiydi. Öte yandan bazı seçkinler uzun ömür dilemek için Sumu-El onuruna taşınabilir sanat eserleri yaptırdılar: bir yüksek-rahibin kralına sunduğu Tanrıça Ninisina'yı temsil eden köpek heykelciği ve bir yazıcının Ur'un ana-tanrıçası Ningal'in adını naksettirdiği bir vazo⁶². Tema değişmemişti, kralların adları mutlaka ülkenin en önemli kentlerinin (bu örnekte Ur ve Larsa) tanrı(ça)larıyla zikredilmekteydi. Ama Larsa henüz genişlediği ve Aşağı Mezopotamya'nın merkezine dönüştüğü için resmi kayıt sayısı azdır.

Sumu-El dönemindeki en önemli dış gelişme Babil Krallığı'nın kurulmuş olmasıdır. 19. yüzyılın tamamında Orta ve Aşağı Mezopotamya'nın istikrarlı politik aktörlerinden biri haline gelip 18. yüzyılda Hammurabi önderliğinde Mezopotamya'nın hegemonik gücüne dönüşen bu krallığın kuruluşu ilk andan itibaren Larsa'yı sarsmış olabilir. Sumu-El'in son taht yıllarında devlet zayıflamış ve toplum yoksullaşmış olmalıdır. Kralın halefi Nur-Adad'ın heykeli için onun oğlu Sin-İddinam'ın yazdıklarına bakın: "Larsa bozkırında hiç bitki yeşermez olmuştı. Karıkta buğday yoktu, ambardaki tahıl tamamen tükenmişti. Sokaklar hasta-

⁶⁰ Fitzgerald (n 13) 57-72, 81.

⁶¹ Frayne (n 39) 125, 130-133.

⁶² ibid 133-134.

lıktan kırılmış ve ev eve düşman olmuştu, güvensiz sokaklarda cinayetler işleniyordu. Harabeye dönmüş sokaklarda kardeş kardeşi vuruyordu”⁶³. Sumu-El dönemi ekonomik açıdan sancılı geçmişse de, o adının yanına “tanrı” işareti/belirtici koyduran ilk Larsa kralıdır, bu uygulama ondan sonra da sürdürülecektir⁶⁴.

5.3. Nur-Adad Hanedanı (1865-1835): Komşularla Mücadeleler, Kanal ve Tapınak İnşaatları

Seleflerinin aksine, sekizinci Larsa kralı Nur-Adad ve halefleri, hiçbir kayıtta kendilerinin *Amurru* olduğunu belirtmediler. Nur-Adad Hanedanı'na (1865-1835) mensup 5 kralın hiçbirinin adı Amorca değildi. Acaba Akkadça adlar taşıyan Nur-Adad ve ardılları kendilerini yalnızca Sümer-Akkad kültürüyle mi tanımlamak istiyorlardı? Atalarının Amorcayı on-yıllar önce bırakmaları gibi belki şimdi onlar da *Amurru* olduklarını sürekli hatırlatma itiyadını terk etmişlerdi. Bu krallar kendilerinin *Larsa'nın yerlileri* oldukları iddiasında ısrarcıydılar. Hatta Nur-Adad, Utu tarafından (binlerce aday arasından) kral seçilmesinin nedenleri arasında *Larsa'nın yerlisi* olmasını da gösteriyordu. Nur-Adad Hanedanı, önceki üç kralın çok kıymet verdiği *Ur Kralı* unvanını hiç kullanmadı, onun yerine yalnız *Larsa Kralı* unvanını benimsedi ve *Ur'un tedarikçisi - Ur'un çiftçisi* olarak tanımlanmayı yeğledi⁶⁵.

Nur-Adad'ın (1865-1850) taht yılları (16) selefinin neredeyse yarısı kadar olduğu halde bu dönemden kalan resmi kayıt sayısı pek fazladır. Bunu, Larsa Krallığı'nın zamanla daha olgun bir uygarlığa dönüşmesine mi bağlamak gerekir? Kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Nur-Adad'ın ilk icraatlarından biri, Ur kentinde Ay tanrısı Nanna ve eşi Ningal'in ana tapınağına Ganunmah adlı bölümü ve aynı tapınağın bir başka kanadına da Enamnuna'yı eklettirmesi oldu⁶⁶.

Ur kentindeki Nanna-Sin Tapınak Kompleksi'nin bir unsuru olan Ganunmah ne işe yarıyordu? Burası öncelikle tapınak işlerinin görülmesi için gerekli olan hazinenin (gelirlerin) saklandığı bölmeydi. Öte yandan, Nanna ve diğer tanrılar için derlenen sunuların bir arada tutulduğu bir

⁶³ Wagensonner (n 8) 236, 238; Fitzgerald (n 13) 83-84.

⁶⁴ Fitzgerald (n 13) 82.

⁶⁵ Fitzgerald (n 13) 24, 78-79; Wagensonner (n 8) 236, 245-247.

⁶⁶ Sigrist (n 46) 22-23; Frayne (n 39) 138-147; Wasserman and Bloch (n 39) 163.

ambardı Ganunmah. Tapınak gelirlerinin önemli bir bölümü sığır yetiştiriciliğinden ve süt ürünlerinden gelirdi. Ay'ın hilal hali ile sığır boynuzu birbirlerine benzetildiği için Nanna ile özdeşleştirilen hayvan sığırdı. Tapınağın ambarı olan Ganunmah'ta saklanan gıda maddeleri arasında, yağ, tereyağı, peynir, hurma ve bal başta gelirdi. Tahıllar ve ekmek ise, tapınak kompleksinin bir başka parçasında depolanır ve üretilirdi⁶⁷.

Herhalde krallık Ur'u ilhak edince Sümer'in merkezi sayılan bu kent ile başkent Larsa'nın simgesel açıdan birleştirilmesi gerekiyordu ki bir başka kayıttan Nur-Adad'ın Larsa baş-tanrısı Utu'nun iradesiyle seçildiği ama kraliyet esasını Ur baş-tanrısı Nanna'dan aldığı özellikle belirtilmiştir. Nur-Adad'ın Eridu kentindeki Enki Tapınağı'nı yenilediğini, sonraki yıl ise Larsa surlarını elden geçirdiğini aktarır kayıtlar⁶⁸.

Yıl adları, bize Nur-Adad döneminde en çok hangi başarıların önemsendiğinin dökümünü sunuyor. Altınla süslenmiş bir tahtın Utu Tapınağı'na armağan edilişi, aynı tapınak için bir yüksek-rahibenin atanması, Nanna için sunu olarak bir armağanın hazırlanması, Fırat'tan kanal açılması, İnanna Tapınağı'na armağan olarak bir tahtın konması, Maşkan-şapir kentinin kalıcı biçimde fethi, Eridu'daki Enki Tapınağı'nın yenilenmesi, Larsa surlarının onarılması⁶⁹.

Onun *tapınak ve sur inşaatlarına* yoğunlaşırken vaktinin büyükçe kısmını *Sümer ve Akkad'ın refahı* için harcaması, Aşağı Mezopotamya siyaset kavrayışının iki temel üzerinde yükseldiğini bir kez daha hatırlatır bize. “Tanrı Utu için arpa tepeleri oluşturdum; sığır ve koyun ağıllarını genişlettim; yağ ve tereyağı bollastı krallığımda; halkıma her çeşit yiyecek yedirdim, çok su içirdim; haydutları, kötülerini ve zalimlik yapanları yok ettim; zayıfı, dulu ve yetimi mutlu ettim”⁷⁰. Nur-Adad adının Akkadça anlamı da kralın ülkesine bereket getirme işleviyle bağlantılıdır. Adad, Hadad ya da İşkur, fırtınalı ve gök-gürültülü yağışın tanrısıdır. “Adad'ın Nuru/Işığı”, kuşkusuz fırtına esnasında görülen ışık, yani şimşektir. O halde *Adad'ın Işığı* insanlara bereket-refah getiren yağmurun ve tatlı-suyun ta kendisidir.

⁶⁷ Dominique Charpin, ‘Civilisation mésopotamienne’ (2020) 118 *Annuaire du Collège de France 2017-2018 : Résumé des cours et travaux* 187, 194.

⁶⁸ Sigrist (n 46) 22-23; Frayne (n 39) 138-147.

⁶⁹ Fitzgerald (n 13) 95.

⁷⁰ Frayne (n 39) 148.

Adı Adad'ın Işığı anlamına gelen kralın oğlu ve halefi Sin-iddinam da *İşkur'un (Adad'ın) Oğlu* gibi iddialı bir unvan kullanmıştır. Onan yarım yüzyıl önce İsin kralı olan Ur-Ninurta da aynı unvanı benimsemişti. Nur-Adad'ı temsil eden bir gümüş heykel ve heykele eşlik eden kayıtlar, Sumu-El döneminde yitirilen refahı geri getiren kralın da selefi gibi tanrılaştırıldığını kanıtlar. Heykel kayıtlarının kil tabletlere yazılı kopyalarına eşlik eden iki dua metninin biri Nur-Adad heykeline diğeri Güneş-Tanrı Utu'ya hitap eden mektuplardır. Kralın heykeline (oğlu ve halefi tarafından) yazılmış olan mektup destansı bir öykü anlatır. Nur-Adad tahta geçmeden önce krallığın düşmanlarından biri kanalların yönünü değiştirerek kente (Larsa olmalıdır) ve köylere su akışını kesmiş, yeterli besin üretilmediğinden kentte çatışmalar çıkmış, canlarını kurtarmak için kentten kaçan insanlar yabani hayvanlara yem olmuşlardı. Utu, bu korkunç olaylar nedeniyle tahta Nur-Adad'ı çıkardı; yeni kral kente barış ve istikrar getirdi, birliği sağladı, düşmanı yok etti ve kanalları yeniden başkent Larsa'ya ve üretim merkezlerine yönlendirerek düzeni sağladı⁷¹.

Mektubun sonuna doğru İnanna'dan ve onunla özdeşleşmiş "krallık-çelik" makamından söz edilir ki bu makam *tanrısal güçlerden (uygarlık sanatlarından)* biri olduğu için ME'ler hatırlatılır kaçınılmaz olarak. Bu pasajda hem tanrıça hem de ME'leri ondan alacak olan kral (kurumsal açıdan bakıldığında tanrıçalık ve krallık), güç ile asaletin kaynağı, tarlalardan fışkıracak bereketin nedeni olarak sunulur. Sin-iddinam'ın unvanlarından birinin *Lagaş ve Girsu ME'lerini yetkinleştiren* olduğu belirtilmeli⁷².

Dokuzuncu Larsa Kralı Sin-iddinam (MÖ 1849-1843) yalnızca 7 yıl hüküm sürdü ama onun döneminden kalmış kayıtlar babasınıninkilerden de fazladır. Bunun bir nedeni, onun eş-kral olarak babasıyla tahtı paylaşması olabilir. Yıl adlarına göre, o da ilk zamanlarında kanallarla Dicle suyunu düzenlemiş, Larsa'da Utu için tapınak yaptırmış (gerçekte Ebabbar'ı onarmış) ve kuzeyin iki güçlü krallığı Babil ve Eşnunna'yı bozguna uğratmıştır. O, krallığının ikinci yarısında da Malgium ordusu- nu en az iki kez yenerek Malgium kentini almayı başarmış, İbrat kenti

⁷¹ Wasserman and Bloch (n 39) 159-160.

⁷² Fitzgerald (n 13) 74, 89.

ile onun çevresindeki çok sayıda kasabayı fethetmiş, Maşkan-şapir kentini sağlam surlarla korunaklı hale getirmiştir⁷³.

Sin-iddinam'ın 7 yıllık taht süresinin ilk yarısı bereket açısından daha canlı olabilir. Bunu inşaatlarda çalışan işçilere verilen tayınların (ödenen maaşların) miktarından anlayabiliyoruz. Sin-iddinam'dan önce ve sonra işçi yayınları aynıydı: arpa, ekmek, bira, yağ. Nur-Adad (1865-1850), Sin-iddinam (1849-1843) ve Warad-Sin (1834-1823) dönemlerinde ekmek ve yağ miktarı hiç değişmezken, Sin-iddinam'ın ilk krallık döneminde işçilere verilen arpa ve bira miktarı (kendisinden önceki ve sonraki dönemlere kıyasla) iki kat arttı. Ne var ki Maşkan-şapir surlarının yapıldığı 7. yılda işçiye ödenen bira miktarı yine yarıya düştü ve arpa miktarı % 33 azaldı⁷⁴. Demek kralın ilk 3-4 yılında yaşanan ekonomik refah kalıcı olmamış, sonraki 3-4 yılda eski ekonomik düzene geri dönmüştü.

Malgium, herhalde Larsa ile Güneybatı İran'ın Elam Krallığı arasında tampon bir ülkeydi ve Larsa doğuya doğru en fazla Malgium'a kadar genişleyebilirdi. Malgium'un biraz kuzeyindeki Eşnunna Krallığı'nın hedef alınması da Eşnunna'nın güçlenmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu kentin ilk yöneticileri hep mütevazı ENSÍ (vali) unvanını kullandılar. Sin-iddinam'ım çağdaşı II. İpik-Adad ise LUGAL (kral) unvanı kullanan ilk hükümdardı. Adının yanına DİNGİR-tanrı işareti de koyduran bu hükümdar, *dünyanın kralı* ve *Eşnunna'yı genişleten* gibi iddialı unvanlara da sahipti. Belki de o zamanlara dek hiç telaffuz edilmeyen Larsa-Eşnunna rekabetinin aniden ortaya çıkmasının nedeni Eşnunna kralının hırslarıydı. Ancak Larsa genel olarak çevresiyle barışçı ilişkiler kurmuştur, İsin dâhil çok sayıda komşu ülkeden Larsa'ya arpa sevkıyatı yapıldığı iyi biliniyor. Bunlar, Larsa'nın etki alanında bulunan bağımsız kentlerdi genelde⁷⁵.

Utu Tapınağı için kaleme alınmış kayıtlardan biri, kralın adaletinin yalnız Utu'dan değil An, Enlil, Nanna ve (Sin-iddinam'ın kişisel tanrısı) İşkur'dan da geldiğini nakleder. İşkur, hem Dicle kanalının açılması gibi Larsa'ya su getirmeyi amaç edinen bayındırlık işlerinde hem de savaş

⁷³ Sigrist (n 46) 24-25; Wasserman and Bloch (n 39) 161.

⁷⁴ Joan Goodnick Westenholz and Aage Westenholz, *Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem: The Old Babylonian Inscriptions* (1st edn, Brill 2006) 95.

⁷⁵ Fitzgerald (n 13) 104-115.

hallerinde kralın yanında-arkasında duran bir figürdür⁷⁶. Bunun nedeni, İşkur'un hem (savaşı çağrıştıran kasırga-tayfun gibi) yıkıcı doğa olaylarını temsil etmesi, hem *yağıştan sonra tarlalara bolluk getirmek* gibi yapıcı işlevlerle tarif edilmesidir. Kutsal metinlerin bazısında İşkur ve Sin-iddinam ayrılmaz bir bütün oluşturur gibidirler. Örneğin tanrısı İşkur için süslü bir taht yaptıran kral, tanrıyı tahta oturmaya davet eder ve sanki tanrı orada otururken devleti yönetme gücü veren ME'leri elde etmeye çalışır. Diğer büyük tanrılarla birlikte anılmak için de çaba gösteren Sin-Iddinam, yaygın bir tema olan "Ay-Tanrı Nanna'nın Ur'dan Nippur'a Yolculuğu" anlatısına da dâhil olur⁷⁷. O, tanrıyla birlikte Sümer-Akkad'ın eski yönetsel başkenti ile değişmez dini başkent arasında gidip gelerek Ülkenin gerçek kralı olduğunu kanıtlamak ister.

Göğün ve yerin korkunç fırtınası, göğün ve yerin muazzam fırtınası İşkur için; (...)

Büyük fırtınalara binen, rakibi olmayan, korkunç başlı efendi; (...)

Bolluğun efendisi, zaferlerinin sonu gelmeyen;

Ülkeyi Yaşam ile dolduran; (...)

Sin-iddinam, güçlü adam. (...)

Unutulmuş ME'leri canlandıran bilge kral.

O, tanrısı İşkur'u kendi tahtına oturması için davet etti,

Kral, *ritlerin-planların* ve yüce ME'lerin doğru ellerde kalmaları için mücadele etti⁷⁸.

Utu yine de *göğün ve yeryüzünün yargıcı* olarak Sümer-Akkad'ın başlıca adalet tanrısıdır; Sin-iddinam'ı *Larsa'nın çobanı* yapan da odur. Bu nedenle Utu'ya adanmış Ebabbar Tapınağı'nı onarma işleri kralın 7 taht yılının tamamına yayılmış olabilir⁷⁹. Sin-iddinam ardında çok sayıda dua-mektubu bıraktı. Bunlardan biri tabii Utu'ya sesleniyordu, ikincisinin şifacı tanrıça Ninisina'ya seslenmesi çok doğaldı, zira kral çaresi olmadığı söylenen bir hastalıktan mustaripti, mektupta kendisini iyileşti-

⁷⁶ ibid 105.

⁷⁷ Klaus Wagonsonner, 'New Light on Sin-iddinam and İşkur' (2011) 8 Kaskal. Rivista Di Storia, Ambiente e Culture Del Vicino Oriente Antico 11, 12-14.

⁷⁸ ibid 20-21.

⁷⁹ Fitzgerald (n 13) 106.

recek otların hiçbir yerde bulunmadığından yakınmış, tanrıçadan kendisi için merhamet dilemişti⁸⁰.

Ebabbar, Larsa'nın koruyucu tanrısı Utu'nun tapınağıdır ve Güneş'in "adalet tanrısı" olarak Larsa kraliyet ideolojisinde eşsiz bir yere sahip olduğunu hatırlatır bize. Sin-iddinam'ın krallığında Utu için yazılmış bir ilahiye göre, ışıyla insanlara hangi yoldan gitmeleri gerektiğini gösteren Güneş, siyasal seçkinlerin kararları üzerindeki belirleyici rolü dolayısıyla da devletlerin politikalarını tayin eder. Utu'ya "çobanımızı seçen sensin, bizim için de mükemmel bir çoban (Sin-iddinam) tayin ettin" diyen ilahi, hasta kral için de uzun ömür ister Güneş'ten⁸¹.

Kayıtlarda en çok Utu'dan söz ediliyorsa da kral ülkenin diğer önemli kentinin tanrısı Nanna için Ur'da tapınak yaptırdığını, oraya Ay-Tanrı'nın büyük bir bakır heykelini koydurduğunu ve Ur surlarını yenilettiğini belirtmeden geçmez. Göksel krallık (panteon) ile yersel krallık özdeşliğini kurmaya izin veren tanrılardan biri Utu ise diğeri hükümdarın kişisel tanrısı İşkur'dur. İşkur için kullanılan "öfkeli fırtına, kudurmuş lider, kükreyişiyle büyük dağları korkutan fırtına" gibi ifadeler⁸², Sümer ve Akkad'ın diğeri fırtına tanrısı Ninurta gibi, İşkur'un da hem *bolluk-bereket-refah* hem de *düşmanları ezip geçme yetisi*yle tanımlandığını kanıtlamaktadır.

Sin-iddinam, iki yönüyle kendinden önceki ve sonraki Aşağı Mezopotamya krallarından ayrışır. 1- O, pek alışılmadık biçimde babasıyla birlikte eş-kral olmuştur. 2- Nur-Adad'ın oğlu, krallığa geçişini tanrısal iradeyle açıklamak yerine (günümüzün siyasal figürlerini andırırçasına) onu kral seçenin *halkı* olduğunu bildirir⁸³. Belki de Nur Adad'ın varisinin kim olacağı hususunda Larsa'da bir belirsizlik vardı ve kralın oğullarından biri olan Sin-İddinam halkın iradesini öne koyarak kendini başka hiçbir kralın olmadığı kadar meşru gösterme derdindeydi.

Sin-iddinam, hüküm sürdüğü dönemden 25 yıl kadar sonraki kayıtlarda "başarılı bir kral" olarak sunulur. Kralın sağlığı yerinde değildi (zaten tahttaki ömrü de kısa oldu), herhalde krallığı vuran bir salgın onu

⁸⁰ Wagensonner (n 8) 253.

⁸¹ Metcalf (n 45) 31.

⁸² Frayne (n 39) 157-177.

⁸³ Fitzgerald (n 13) 99-106.

da ölüme götürmüştü⁸⁴. Larsa MÖ 1840'larda ekonomik sıkıntılar da çekti ama kralın döneminin hayırla yâd edilmesi onun halkın gözünde (ya da siyasal seçkinlerin hafızasında) kıymetli bir figür olarak yer ettiğini gösterir. Belki bunun nedenlerinden biri, kralın taht dönemi sona ererken kutsal kent Nippur'un bir kez daha Larsa tarafından fethedilmediydi⁸⁵. Çok sonraki krallardan (üstelik başka hanedana mensup) Rim-Sin, ölümünden çeyrek yüzyıl sonra (kendi taht döneminin 6. yılı: MÖ 1817) Sin-iddinam'ın altın heykelini yaptırmıştır. Larsa'nın son kralı olan Rim-Sin, Sin-iddinam'ın yeğeni (ve ondan iki sonraki Larsa kralı) Sin-iqişam için de gümüş bir heykel yontturacaktır⁸⁶. Bütün bu jestler (ve hatta Sin-iddinam'ın ölümünden sonra tanrılaştırılması), herhalde sonraki hanedanın kendinden önceki hanedanı överek devletin sürekliliğine vurgu yapma arzusunu da yansıtmaktaydı.

Sin-iddinam'dan sonraki Larsa krallarına ait kayıtlar çok cılızlar. Bunun nedeni krallığın gerilemesi değil, kralların taht yıllarının çok kısa sürmüş olmasıdır. Sin-iribam (MÖ 1842-1841), Sin-iqişam (1840-1836) ve Şilli-Adad (1835) toplamda yalnızca sekiz yıl tahtta kalabildiler. Nur-Adad hanedanının yerini Kudur-Mabuk hanedanının almasıyla Larsa istikrara kavuştu ama Kudur Mabuk'un iki oğlu (Babilli Hammurabi bütün Aşağı Mezopotamya'yı fethedene dek) 73 yıl krallık tahtını paylaşmış olsalar da son Larsa krallarıydılar.

Sin-iribam'ım "1. yıl adı" pek tabii tahta çıkmasıyla ilgili. Onun ikinci ve son yılına damga vuran olay ise, Ur'daki Nanna Tapınağı'na konmak üzere bakır bir heykel yaptırmasıdır. Bu dönemlerle ilgili şaşırtıcı bilgi, aynı sıralarda Uruk kentini yöneten kralın adının da Sin-iribam olmasıdır⁸⁷. "Sümer ve Akkad Kralı" ibaresine bakılırsa, Sin-iribam tahta çıktığında Nippur gerçekten de Larsa'nın denetimi altında bulunuyordu⁸⁸.

Sin-iqişam, 5 yıl süren hükümdarlığında İsin ve Larsa krallarından beklenen bütün icraatları yerine getirmişe benziyor. Ülkenin huzuru ve istikrarı için kanal ve ark açan Sin-iqişam, 2. yılında Pinaratim ve Naza-

⁸⁴ Baptiste Fiette, "King' Kudur-Mabuk: A Study on the Identity of a Mesopotamian Ruler Without a Crown' (2020) 50(2) Die Welt des Orients 275, 279.

⁸⁵ Fitzgerald (n 13) 117-118.

⁸⁶ ibid 128.

⁸⁷ ibid 118-119.

⁸⁸ Wasserman and Bloch (n 39) 165.

rum adlı iki kenti fethetti, Sümer-Akkad kültüründe daha az bilinen Numuşda, Namrat, Lugalapiak adlı tanrıların heykellerini yaptırıp bunları Kazallu kentine gönderdi. 3. yılında Larsa surlarını yenileyen, 11 gümüş ve 1 altın heykeli Şamaş (Utu) Tapınağı'na koyduran kral, 4. yılında dini başkent Nippur'a 14 bakır heykel yolladı, Şamaş Tapınağı'na konmak üzere Şamaş ve Şerida heykelleri ile üç taht yaptırttı. Sin-iqişam, 5. yılında da Elam, İsin, Uruk ve Kazallu ordularını yendi. Savaşın nedenlerinden biri yine kutsal Nippur kenti olabilir. İsin'le savaş esnasında rakip kral Zambiya'nın öldürülmüş olması da muhtemeldir. Sin-iqişam, herhalde savaşlardaki performansı dolayısıyla ve hepsinden önemlisi ülkedeki refah iklimini sürdürdüğü ve tapınaklarla iyi ilişkiler kurduğu için sonraki dönemlerde de övülmüştür⁸⁹. Ur kentinde bulunan bir koni parçasında kralın Ningişzida için tapınak yaptırdığı ve tapınağın adının *Eninega* (Adalet Evi) olduğu yazılıdır⁹⁰.

Numuşda ile eşi Namrat, MÖ 3. binyılın ikinci yarısında ve İsin-Larsa Dönemi'nde adları sık duyulan tanrılar değillerdi. Sin-iqişam döneminde ise Numuşda için bir ilahi kaleme alınmıştır. Bunun nedeni, Kazallu üzerindeki Larsa denetiminin artması ve Larsa kralının bu kentin koruyucu tanrısının heykelini yaptırarak Kazallu'ya göndermesi olmalıdır. İlahide, Numuşda'nın yüzü kükreyen bir aslana, bedeni yıkıcı sele benzetilir. İlahide, Kral Sin-iqişam'ın asi toplulukları dize getirip ülkede huzuru ve barışı sağlayabilmesi için Tanrı Numuşda'nın desteği-yardımlı talep edilmektedir. Metnin Numuşda'sı bize Mezopotamya'nın bütün fırtına tanrılarını (özellikle Ninurta ve İşkur'u) hatırlatır. Onlar gibi *taşkın* olarak tarif edilen Numuşda, yıkım kadar Yaşam da getirecektir ülkeye. Yıkıcı taşkın suyu kanallarla tarım alanlarına götürüldüğünde bolluk düşecektir ülkenin payına. İlahi bu nedenle tatlı suyun Sümer ve Akkad ülkesinden eksik olmamasını dilemektedir⁹¹.

Yalnız 9 ay tahtta kalmış Şilli-Adad'ın Nur-Adad Hanedanı'na mensup olup olmadığı kesin değildir. "Kral" (LUGAL) yerine mütevazı "vali" (ENSI) unvanına bakılırsa, o belki bağımsız bir kral bile değildi. Şilli-Adad'a isnat edilebilecek sınırlı başarılar, onun herhalde Ur'daki

⁸⁹ Sigrist (n 46) 27-29; Fitzgerald (n 13) 121-123; Frayne (n 39) 190-195; Fiette (n 83) 280.

⁹⁰ Frayne (n 39) 196.

⁹¹ Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson and Gábor Zólyomi, *The Literature of Ancient Sumer* (1st edn, Oxford University Press 2004) 161-163.

dev zigguratın ve Tanrıça Ningal'e adanmış tapınağın temellerini sağlamlaştırıp iki yapıyı güçlendirmiş olmasıydı⁹².

İki kralın toplam 6 yılı geçmeyen kayıtlarında Ur, Larsa ve Nipur'a ek olarak Lagaş kentinin özellikle zikredildiği görülür ki⁹³ bu hal Larsa'nın Sümer-Akkad uygarlığını sürekli daha geniş biçimde temsil ettiğini vurgulama arzusunu yansıttırıyor olabilir. Ningişzida da, İsin-Larsa öncesinde Lagaş ile anılan tanrılar içinde başı çeken bir figürdü.

6. Kudur-Mabuk Hanedanı (MÖ 1834-1763): Larsa'nın Aşağı Mezopotamya'nın Hâkim Gücüne Dönüşmesi Ama Daha Sonra Babil Tarafından İlhak Edilmesi

MÖ 1834'te Larsa'nın on-ikinci kralı Şilli-Adad'ın yerine Warad-Sin (1834-1823) geçti. Warad-Sin'i kral yapan kişi, kudretli bir kabile reisi olan, krallığın da sadık bir hizmetkârı olarak görünen Kudur-Mabuk adlı babasıydı. "Tanrı Mabuk koruyucudur" anlamında Elamca bir ad taşıyan Kudur-Mabuk, babası Simti-şilhak ile kızı Manzi-wartaş'ın Elamca adlara sahip olmalarına bakılırsa ya *Elamlı*ydı, ya Elam ile kültürel-siyasal bağlar kurmuş bir *Amurru*'ydu ya da iki etniden de atalara sahip tam bir Güney Mezopotamyalıydı. Nur-Adad Hanedanı altında Larsa'nın kuzey bölgelerinin güvenliğinden sorumlu bir komutan ve yüksek memur olduğu anlaşılan Kudur-Mabuk'un oğulları, kendilerini *Larsa'nın yerli çocukları* olarak sunan önceki hanedanın krallarının adlarını hep saygıyla yaşattılar. Belki de bu tavır meşruiyet kazanmak için zaruri bir tavidir. Kudur-Mabuk'un üç oğlunun da adı Ay-Tanrı Sin'den (Nanna) gelmektedir: Warad-Sin, Rim-Sin ve Sin-muballit. Bu adlar, hanedanın Larsa'nın köklü kültürünün parçası olmak istediğini ele verir. Warad-Sin'in taht döneminde kaleme alınmış kayıtlarda, kral kendisinin Larsa doğumlu olduğunu özellikle belirtir. Kudur-Mabuk ve oğulları yerli kültüre uyum sağlamış yabancılar olmaya mecburdular. Kudur-Mabuk resmen kral unvanı taşımadı ama iki oğlunu sırayla tahta çıkarttı, kendisini *kral naibi* olarak tarif etti ve kızı Enanedu'yu Ur kentindeki Nanna Tapınağı'na baş-rahibe olarak atadı⁹⁴.

⁹² Frayne (n 39) 199-201.

⁹³ ibid 196, 200-201.

⁹⁴ Fiette (n 83) 282-287; Fitzgerald (n 13) 127-131.

Larsa krallarının ilkin Amor, daha sonra Elamlı olmaları, kraliyet kayıtlarının ise Sümerce ve Akkadca kaleme alınmaları, III. Ur yıkılırken “devletin-düzenin-istikrarın geri döneceği”ni bildiren ve bu yaşanırken yeni kurucuların yabancı olabileceklerini hissettiren ama bunu sorun olarak görmeyen Sümer yazıcılarını haklı çıkarır. III. Ur’un yıkılışıyla ilgili olarak MÖ 2. binyıla girilirken yazıldığı sanılan en ünlü metnin adı “Sümer ve Ur İçin Ağıt”tı. *Yıkım ve onu takip edecek dirilişe dair metinler*, yabancı krallar Sümer kentlerini yönetmeye başladıktan sonra yazılmış da olabilirler. Bu durumda bile “devletin aynı devlet olduğu, yerli ya da yabancı uyruklarla krallık arasındaki ilişkinin kesintiye uğraması için ortada bir nedenin bulunmadığı” mesajı verilerek bir kez daha “devletin sürekliliği”ne vurgu yapıldığı öne sürülebilir.

Kudur-Mabuk hanedanı açısından ilginç durum, hanedan üyeleri belki Elam kökenli oldukları halde baba Kudur-Mabuk’un hem kendilerini *Larsa’nın yerlileri* olarak sunan önceki krallarla çok sıkı ilişkiler geliştirmiş olması hem bölgenin yükselen gücü yarı-göçebe *Amurru* (kuzeyli Emutbal kabilesi) seçkinlerinin saygısını kazanmış olmasıydı⁹⁵.

Kudur-Mabuk Hanedanı Larsa Krallığı’nın başına geçerken iki aracı birlikte kullandı. 1- Önceki hanedanlar gibi o da Sümer-Akkad’ın köklü ve başarısı tescilli meşruiyet kaynaklarına başvurdu, varlığını (yüzlerce yıldır başka yönetici seçkinlerin de yaptığı gibi) kişileştirilmiş kozmik güçlerden ibaret olan tanrılara ve onların tapınaklarına (kabaca birkaç yüzyıldır adım adım inşa edilmiş Sümer-Akkad panteonuna) dayandırdı. 2- Ama MÖ 2000-1800 arasında kurulmuş devletler, yerleşik-göçebe sentezini görmezden gelemezlerdi. Devletleri ayakta tutacak askeri yapılar da yerleşik-kentli kültüre uyum sağlayabilecek göçebelere güç alıyordu, o halde göçer dinamikleri mevcut devletleri destekleyecek bir payanda olarak kullanmak en iyisiydi. Burada devreye göçerlerin kurucu unsur olduğu bir kent ve orayı imar eden savaşçılar giriyor. Tamı tamına benzemese de, MS 9. yüzyılda Abbasi Hanedanı’na hizmet etmesi için Irak’ta kurulan Samarra kentine yerleşmiş Türk-memluk savaşçıları düşünmek karşılaştırma açısından faydalı olabilir.

Larsa Krallığı’nın kuzey sınırlarında (ve Babil kentinin 75 km. doğusunda) bulunan Maşkan-şapir adlı kent, Kudur-Mabuk’un ilk oğlunun tahta çıkışından 100 yıl önce, Zabaya döneminde (MÖ 1930’larda) Larsa hâkimiyetine girmişti. Zabaya’nın kendini “Larsa Kralı” yerine “Amur-

⁹⁵ Wasserman and Bloch (n 39) 169.

uların önderi” olarak tanımladığını da hatırlatarak belirtelim ki bu kent ilk andan itibaren *Amurru* toplumunun kuzeyli yarısını tarif eden *Ben-Simal*'e bağlı yarı-göçebe *Emutbal/Yamutbal* kabilesinin yaşadığı toprakların merkeziydi. Kudur-Mabuk, bir komutan ve yüksek-bürokrat olarak Sin-iddinam döneminde bu kentte yükselmiş ve kentin yerel lordu Şilli-İştar'ı sindirip *Yamutbal* kabilesinin saydığı bir figüre dönüşmüş olmalıdır. Maşkan-şapir surları da bu dönemde (Sin-iddinam'ın 7. yılı: 1843) yapıldı. Bir oğlunu kral, bir başkasını vali, bir kızını Nanna Yüksek-Rahibesi olarak güneyli yerleşik Larsa uygarlığının en önemli mevkilerine getiren komutan, hiçbir kayıta kral unvanı taşımadı ama ilkin saygın “Amurru'nun babası” (*adda kur martu - abi amurru*) ve sonra “Emutbal'ın babası” (*adda emutbala - abi Emutbal*) gibi unvanlarla tanımladı kendini. Kudur-Mabuk'un Sin-iddinam'ın damadı, çocuklarının da Sin-iddinam'ın torunları olmaları mümkündür. Nur-Adad Hanedanı'nın bir prensesi aracılığıyla kraliyet kanı onun çocuklarına geçmiş olabilir. Bu hal, Sin-iddinam ve Sin-iqişam gibi önceki hanedandan kraların niçin övgülere boğulduklarını ve tanrılaştırıldıklarını anlamayı kolaylaştırıyor. Kudur-Mabuk'un başarısının sırrı büyük olasılıkla kendisinin kuzeyli yarı-göçebe çoban ve savaşçı bir toplumun başında bulunurken çocuklarının güneyli yerleşik bir toplumu yönetiyor olmalarından kaynaklanıyordu. Kudur Mabuk, ilkin Yamutbal kabilesinin yardımıyla oğlu Warad-Sin'i Larsa Kralı yapmış (MÖ 1834), 4 yıl sonra da Maşkan-şapir üzerinde tam hâkimiyet kurmuştu (MÖ 1830). Bu kent, sonraki birkaç yıl içinde Larsa Krallığı'nın ikinci başkenti haline gelmiş olmalıdır. Bu devirde, kral (Kudur-Mabuk'un oğlu) Rim-Sin iken, Maşkan-şapir valisi (Kudur-Mabuk'un oğlu, kralın erkek kardeşi) Sin-muballit idi⁹⁶.

Hemen bütün erken devletlerde tanık olunan *krallığın görkemini öne çıkararak ve tapınaklar yaptırarak uyrukların onayını kazanma siyasetini* Larsa da uyguladı, özellikle Kudur-Mabuk ve oğulları iktidarda iken. *Kral naibi* Kudur-Mabuk'un Larsa Kralı yaptığı oğlu Warad-Sin'e uzun ömür dilemek için yazdırdığı kayıttaki bütün ifadeler, etnik-kültürel kökeni Güneybatı İran (Elam) olsa da, kral naibinin Sümer-Akkad dini-siyasal terminolojisine uyum sağlamak zorunda olduğunu bildiğini gösterir: “Enlil'in ilk oğlu, parlayan gökte muzaffer biçimde

⁹⁶ Wagensonner (n 8) 273-274; Fiette (n 83) 275-289; Wasserman and Bloch (n 39) 170-171; Frayne (n 39) 266-267.

zuhur eden Efendi Nanna için. Ben Kudur-Mabuk, *Amurru*'nun babası, Simti-Şilhak'ın oğlu, Enlil'e dikkat kesilen, Ninlil'in kulak verdiği... Ben, efendim Nanna için Ganunmah'ı inşa ettirdim (onarttım): altın ve gümüşten bir yapı, Sin'in yüklü hazinesini barındıran, çok zaman önce yapılmış ama harap olmuş bir depo. Kendi ömrüm ve oğlum Larsa Kralı Warad-Sin'in ömrü uzun olsun diye yeniledim yapıyı. Nanna'nın sevdiği çoban olayım ve günlerim uzun olsun"⁹⁷.

6.1. Warad-Sin (1834-1823) Dönemi Büyük Olasılıkla Huzur ve İstikrar Dönemiydi, Zira Resmi Kayıtlarda Yalnızca Tapınak İnşaatlarından Söz Edilmiştir

Kudur-Mabuk'un büyük oğlu Warad-Sin 12 yıl krallık yaptı, onun kardeşi Rim-Sin ise tam 60 yıl. İki kralın taht dönemleri arasında 5 kat fark olmasına karşın, ikisinden geriye kalan kraliyet kayıtları neredeyse eşit sayıdadır. Yıl adlarıyla başlayalım.

Warad-Sin'e izafe edilen yıl adlarının sayısı, kralın taht süresinden 1 fazladır. 1- Warad-Sin'in kral olduğu yıl. 2- Kazallu surlarının yıkıldığı ve kentin kralı Muti-abal'ın ordusunun yenildiği yıl. 3- Kralın heykelinin yapıp Şamaş Tapınağı'na konduğu yıl. 4- Malgium ordusunun ezildiği yıl. 5- Larsa'daki Şamaş Tapınağı için görkemli bir giriş kapısının yapıldığı ve Zabalam kentindeki İnanna Tapınağı'na muhteşem bir tahtın konduğu yıl. 6- Nanna için ambar inşa edilirken İnanna'nın Zabalam'daki tapınağının onarıldığı yıl. 7- Nippur'a 14 heykel ve 3 tahtın getirildiği, altınla kaplı tahtların Nanna, Ningal ve Utu tapınaklarına konduğu yıl. 8- Ur kentindeki Nanna Tapınağı baş-rahibelğine kralın kız-kardeşi Enanedu'nun atandığı yıl. 9- Nanna Tapınağı girişinin yapıldığı yıl. 10- Kral'ın babası Kudur-Mabuk'u temsil eden altından bir heykeli Şamaş Tapınağı'na koydurduğu yıl. 11- Ur surlarının onarıldığı yıl. 12- El-Şarraki surlarının elden geçirildiği yıl. 13- Kralın Maşkan-şapir'de tapınak inşa ettirdiği yıl⁹⁸. Yıl adları, kraliyet ideolojisinin Sümer-Akkad panteonu ve tapınakları üzerinde yükseldiği hususunda hiç kuşku bırakmıyor. Warad-Sin dönemi kayıtlarında askeri seferler-zaferler ve kanal inşaatları ise daha az yer tutmuş. Bu eksiklik onun halefi (küçük kardeşi) Rin-Sin döneminde telafi edilecektir.

⁹⁷ Van Koppen (n 47) 92; Frayne (n 39) 215-216.

⁹⁸ Sigrist (n 46) 31-36; Fitzgerald (n 13) 137.

Taht süresi 12 yıllı sınırlı olduğu halde Warad-Sin dönemi kraliyet kaydı sayısının yoğunluğu ve yıl adlarının neredeyse hep barış-huzur-istikrara işaret etmesi, Larsa'nın bu dönemde refah-bolluk içinde olduğuna yorulabilir. Kayıtlarda ME'lere yapılan vurgu bütün mesleklerin-zanaatların kendilerinden beklenen sonuçları verdiğini, hiyerarşik işbölümünün sorunsuz işlediğini (üretim çok oldukça dağıtımın da herkesi memnun ettiğini ve alt-sınıfların şikâyetlerinin azaldığını) kanıtlıyor.

Ur kentinde bulunmuş çok sayıda koni kaydından birinde şu ifadeleri okuyoruz: “Tanrıça Ningal için, en yüce hanım, ME'leri kendi düzeyine çıkacak biçimde yücelten hanım... Kral, yüce hanımın onuruna, temelden başlayarak tapınağını onarttı”. Kralın ilk yılına ait olduğu sanılan bu kaydı sonraki yılın bir başka koni kaydı izliyor. Buna göre, Kral Ur'da Ninisina için *Egalmah*'ı inşa ettirmiştir. Yine ikinci yılda yazılmış bir kayda bakılırsa, Kudur-Mabuk kendine ve oğluna uzun ömür vermesi için Nergal onuruna Uruk kentinde *Emetegira* Tapınağı'nı yaptırmıştı. Aynı yıl (1835) Ur kentindeki Ningubalag Tapınağı *Gabura* tadilat görmüş olmalıdır. Ur'da Kudur-Mabuk tarafından (kendisine ve oğluna uzun ömür dilemek için) Nanna onuruna yükseltilmiş tapınak *Eeškite* üzerine kayıtlar pek çoktur. Hakkında çok kayıt bulunan bir başka yapı, Ur'daki merkezî Nanna Tapınağı'nın parçası olan *Ganunmah*'tır. Warad-Sin'in ilk 5 yılında inşa edilen tapınaklardan biri de Zabalam'daki İnanna Tapınağı'dır⁹⁹. Yıl adlarında olduğu gibi, Warad-Sin'den kalmış kraliyet kayıtları da hep tapınak inşaatları ve onarımlarıyla ilgilidir. Bu örneklerin ortaya serdiği bir gerçek de, Larsa merkezli Ninisina kültürünün Sümer-Akkad'ın siyasal başkenti Ur'a kadar ulaşmış olması, ME'lerle bağlantılı tanrı/tanrıçaların sayısının artması ve tabii Nanna ile İnanna kültlerinin en önemli kültler arasına girmiş olmalarıdır.

⁹⁹ Frayne (n 39) 202-219.

Tablo 5. MÖ 1835-1763 Yılları Arasında İsin ve Larsa Kralları¹⁰⁰

İsin	Larsa
12. İter-pişa (1835-1832)	Şilli-Adad (MÖ 1835),
13. Ur-dukuga (MÖ 1831-1828)	Warad-Sin (MÖ 1834-1823)
14. Sin-magir (1827-1817)	Rim-Sin I (MÖ 1822-1763)
15. Damiq-ilışu (MÖ 1816-1794)	

Warad-Sin dönemi resmi kayıtlarında karşımıza kral kadar çok çıkan figür baba Kudur-Mabuk'tur. Babanın oğlundan sonra da yaşamayı sürdürdüğü, ikinci oğlunun ilk 5 ya da 8 taht yılına tanık olduğu düşünüldüğünde (Kral naibi, 1818 ya da 1815'te ölmüştü) bu doğal bir durum sanki. Daha ilginç olan, babanın *kral* unvanı kullanmasa da kralı çağrıştıran unvanlarla (örneğin *alçakgönüllü çoban* olarak) tarif edilmesidir. Baba, kendisinin *çoban* olduğunu bildirdiği kayıta, panteonun 6 büyük tanrısının *saltanatı* ve bir ülkeyi yönetmeyi mümkün kılan *uygarlık sanatlarını* (ME'leri) kendisine verdiklerini iddia etmiştir¹⁰¹.

Warad-Sin dönemi kayıtlarında kendisinden en çok söz edilen kutsal figür Nanna'dır, zira o zihinlerde hep yaşayan *Sümer-Akkad Ülkesi*'nin başkenti Ur'un koruyucu tanrısıdır. Öte yandan Kudur-Mabuk Hanedanı, (önceki hanedanlar gibi) en büyük yatırımlarını Ur'a yöneltti: İnanna, Nergal, Zababa ve Ningubalag tapınakları, bu mantıkla inşa edildiler ya da onarıldılar¹⁰². Kayıtlarda Ur surlarının onarımı da büyük yer tutar. Metinlerde, sur inşaatlarında çalışan emekçilerin besin cinsinden alacakları maaşlar da ayrıntılı biçimde belirtilmiştir¹⁰³.

6.2. Larsa'nın Son Kralı Rim-Sin (MÖ 1822-1763): Dönem Büyük Ölçüde Kanal İnşaatları ve Askeri Seferlerle Geçmişse de, Babilli Hammurabi 1763'te Bütün Larsa Krallığı'nı Fethetti

Kudur-Mabuk'un küçük oğlu Rim-Sin, 60 yıl yönetimde kalmış olmasına karşın ülkenin son kralıdır. Hammurabi'nin fetih seferlerine direnemeyen Rim-Sin, yaşlılığında kenti Babillilere teslim etmek zorun-

¹⁰⁰ Wagensonner (n 8) 258.

¹⁰¹ Frayne (n 39) 221, 270; Fitzgerald (n 13) 138.

¹⁰² Frayne (n 39) 246-253.

¹⁰³ İbid 202-243.

da kalmıştı. Ama MÖ 1763 yılındaki bu olaya kadar, Rim-Sin de görkemli bir krallığa sahipti, Şep-Sin adlı kişinin kralı Rim-Sin'e uzun ömür dilemek için hediye ettiği obsidyen kadehte dudağın değdiği yer altın kaplıdır, kadehin tabanı ise gümüştedir¹⁰⁴. Bu hediye bize sarayın nadir eşyalar ile dolu olduğunu ve kralların iktidarlarını sürekli kılmak için bu görkeme ihtiyaç duyduklarını gösterir.

Larsa'nın son kralı Rim-Sin'in (MÖ 1822-1763) *halkının çobanı* olduğuna dair vurgusu, babasınınkinden daha güçlüdür. Ona verilen yıl adlarında kralın *halkının çobanı* olduğu sıkça dile getirilmiştir. 22: Dürüst çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin emrettikleri düzene uyduğu ve kanal açtırdığı yıl. 23: Dürüst çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin emirleriyle ... Ur'a tatlı su getirdiği yıl. 24: Gençliğin coşkusuna sahip, bilge ve dürüst çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin emirleriyle duble kanal açtığı ve uyruklarına içme suyu ulaştırdığı ... yıl. 25: Dürüst çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin güçlü destekleriyle İsin Kralı Damik-İlišu'nun kentini aldığı ve oradan elde ettiği tutsakları Larsa'ya getirdiği yıl. 26: Gerçek çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin adil emirleri üzerine Larsa'ya bolluk getirecek *Adalet Kanalı*nı açtığı yıl. 27: Bütün ülkeyi dinleyen çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin emirleriyle kükreyen bir kanal yaptırdığı yıl. 28: Gerçek çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin emirleriyle Zarbilum surlarını yaptırdığı ve kent nüfusuna güvenli bir yer bulduğu yıl. 29: Dürüst çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin güçlü destekleri ile „, İsin'in başkentini tek bir günde aldığı yıl. 30: Gerçek çoban Rim-Sin'in An, Enlil ve Enki'nin güçlü silahları sayesinde İsin'i fethettiği yıl¹⁰⁵. Bu bilgilere göre, Larsa Kralı Rim-Sin'in İsin'i nihai olarak fethettiği yıl 1792 idi. Ama kadere bakın ki o yıl Babil tahtına çıkan Hammurabi, kendi 30. taht yılında Larsa ile birlikte İsin'i de fethedecekti.

Yıl adlarına ayrıntılı bakılırsa, Rim-Sin, 2. yılında Larsa'da Fırtına Tanrısı Adad-İşkur için tapınak yaptırdı, ağabeyini temsil eden bakır heykel yontturdu; 3. yılında babasını resmeden 4 bakır heykeli Nanna Tapınağı'na koydurdu; 4. yılında Larsa'da İnanna, Nanna ve Enki için tapınaklar yaptırdı. 5. yılında babası için iki bakır heykel yontturup bakır bir dikilitaş yaptıran, 6. yılında eski krallardan Sin-iddinam için (belki

¹⁰⁴ Van Koppen (n 47) 93.

¹⁰⁵ Sigrist (n 46) 51-60.

anne tarafından öz dedesiydi) altın heykel yaptıran Rim-Sin, 7. yılında 6 km uzunluğunda kanal açtırdı, 8. yılında Ur'da Enki için tapınak inşa ettirdi. 9-10. yıllarını kanal ve sur inşaatlarıyla geçiren Kral, 11. yılında kendisini ibadet ederken gösteren iki bakır heykeli Larsa'daki Şamaş-Utu Tapınağı'na koydurdu, 12. yılında Karkar'daki Adad Tapınağı'na baş-rahibe atadı. 13. ve 14. yıllarını sur inşaatlarıyla ve komşu krallıkların kurduğu askeri ittifakın saldırılarını püskürtmekle geçti. 15. yılında Pinaratim ve Nazarum kentlerini bir kez daha fetheden Rim-Sin, 17. yılını kanal inşaatına hasredip 18. yılında iki kenti daha fethetti. Örüntü bu şekilde devam ediyor: 19. yılda kanal inşaatları, 20. yılda Kisurra kentinin ilhakı, 21. yılda Uruk'un yenilmesi, 22. yılda yine kanal açma¹⁰⁶.

Rim-Sin'in 10. ve 30. yılları arasındaki dönem büyük ölçüde kanal inşaatları ve askeri zaferlerle geçmiştir. 20. yılda Kisurra ve Durum kentlerinin alınması çok önemli bir adımdı, zira bunlar fethedildiğinde Uruk'a ulaşmak kolaylaşıyordu. Uruk'un fethi de ertesi yıl gerçekleşti¹⁰⁷. 21. yıl öncesinde adının yanına DİNGİR (tanrı) işareti koydurmayan Rim-Sin, Uruk'un fethinden sonra resmi kayıtlarda hep bu işaretle birlikte zikredildi. Bu işaretin daimi biçimde kullanılması, 20. yılda Nippur kenti üzerinde kesintisiz hâkimiyet kurulmasıyla da bağlantılı olabilir¹⁰⁸. Her durumda bir kralın tanrılaştırılmasıyla iki kent üzerindeki denetimin paralel ilerlediğini söylemek mümkün. Bunların ilki tanrıların kralı Enlil'in, eşi Ninlil'in ve (adı genelde devletle birlikte anılan) oğulları Ninurta'nın kenti Nippur'dur. İkincisi Mezopotamya'da ortaya çıkmış ilk kent (kent-devlet) olan Uruk'tur. Bu ikisi, göksel ve yersel krallık arasında bağ kuran mekânlar olup yersel krallığı ve onu temsil eden kudretli kralı tanrılar katına çıkarma gücüne sahip olmalılar.

Uruk ve Nippur'un denetimi kadar önemli iki önemli olay da, 1795-1794 arasında önce Dunnum, daha sonra İsin kentlerinin zaptıydı. Larsa, bu son olayla *bölgesel bir süper-güç* haline gelmiştir. Ama galiba ağabey Warad-Sin dönemindeki barış-huzur-istikrar yara almıştı. Zira Rim-Sin, İsin'in fethinden önce iki kez (15. ve 25. yıllar), fetihden sonra

¹⁰⁶ Sigrist (n 46) 37-51; Fiette (n 83) 289.

¹⁰⁷ Fitzgerald (n 13) 142.

¹⁰⁸ Frayne (n 39) 270, 287.

iki kez daha (34. ve 41. yıllar, belki kısmen 51. yıl) borçları ülke sathında affetme yoluna gitmek zorunda kalmıştır¹⁰⁹.

Larsa Krallığı MÖ 1794'te Basra Körfezi'nden Babil sınırlarına uzanan pek geniş bir devlet haline gelmişti. İsin'in fethi, Rim-Sin'in 60 yıl süren krallığını tam ortadan ikiye böler. 1794-sonrası (Rim-Sin'in ikinci 30 yılı), Larsa'nın bölgesel bir süper-güç olarak kalıp kalamayacağına öyküsüdür. Gerçekte buna karar verecek olan Rim-Sin değil rakip kral Hammurabi'dir. Genç Babil Kralı 1787'de Uruk ve İsin kentlerini fethettiyse de galiba İsin'i uzun süre elinde tutamadı. Zaten Hammurabi'nin parlak zamanları 30. taht yılında başlayacaktır. Babil Kralı o yıl güçlü Elam'a karşı Larsa ile ittifak yapmak istedi ama Larsa'dan olumlu yanıt alamayınca Mari ile birlikte yendi Elam'ı; ertesi yıl Larsa da aynı krallık tarafından fethedildi. Hammurabi, 1763'te "An ve Enlil'in destekleriyle" Larsa Krallığı'nı ilhak edip Babil'i eski Sümer-Akkad krallıklarından daha geniş bir krallığa dönüştürdü¹¹⁰. Daha hayattayken tanımlanmış olan Rim-Sin kaçtı, sonra Babil güçlerince yakalanıp Hammurabi'nin önüne çıkarıldı ama o sırada bile en az 80 yaşında olduğunu tahmin ettiğimiz sabık kralın yakalandıktan sonra başına ne geldiğini bilemiyoruz¹¹¹.

Anlaşılan önce Maşkan-şapir düştü ve bölgenin hâkimi gibi görünen yarı-göçebe Yamutbal Kavmi hemen Babil'e bağlılık bildirdi. Larsa kenti ise aylarca direndi ama kuşatmayı kıramayınca teslim bayrağını çekmek zorunda kaldı. Kayıtlar Larsa'nın 40 000 kişilik bir ordu tarafından savunulduğunu iddia etseler de, dönemin koşulları dikkate alındığında bu sayı kulağa çok abartılı geliyor. Fetihten sonra Larsa surları yıkıldı. Hammurabi'nin Larsa'yı düzene sokmakla görevlendirdiği yüksek rütbeli komutan Abisum'un kullandığı unvanlardan biri "Amurru önderi"dir¹¹². Demek ki ilhak edilmiş krallığın Maşkan-şapir ve Larsa gibi iki önemli kentini denetim altına almanın yolu hala *Amurru* kimliğiyle uyumlu bir düzen kurmaktan geçiyordu. Sonuçta Hammurabi de köklü Sümer-Akkad kültürüne uyum sağlamış bir başka *Amurru önderi* idi.

¹⁰⁹ Wasserman and Bloch (n 39) 173-176.

¹¹⁰ Wagensonner (n 8) 286-293.

¹¹¹ Fitzgerald (n 13) 148.

¹¹² Wasserman and Bloch (n 39) 178-181.

Larsa'nın fethinden 20 yıl sonra, Hammurabi'nin oğlu ve halefi Samsu-iluna'nın (MÖ 1749-1712) 8. ve 10. yılları arasında (MÖ 1742-1734) Rim-Sin II adında biri ayaklandı; Larsa, Ur, Nippur ve Keş'te destekçi bulan bu kişi, kendini Larsa Kralı ilan ederek Babil Krallığı'nun güneyinde iki-üç yıl hüküm sürmeyi başardı ama isyan 1734'te bastırılınca II. Rim-Sin'in krallığı sona erdi¹¹³.

Rim-Sin'den geriye kalan kraliyet kayıtları beklenebileceği gibi yine hep tapınak-kanal-sur inşaatları ve askeri olaylarla ilgili. Krala ait en eski kayıt İşkur için yapılan bir tapınağı zikrediyor. İkinci bir kayıtta Larsa kentinde birden çok tapınak inşa edildiği belirtiliyor ve galiba içlerinde en önemlisi İnanna için yükseltelen *Emeurur* (Türkçesi, "içinde ME'leri barındıran ev ya da tapınak"). Rim-Sin'in Larsa'da Tanrıça Nannaya, Ur'da ise Dumuzi, Nergal, Enki, Ninlil, Ningişzida için de tapınak inşa ettirdiği biliniyor diğer kayıtlardan. Nergal'in devlet için önemi onun "isyanları bastıran tanrı" olması ve düşmana karşı kralın yanıda durmasından kaynaklanıyor. Enki zaten Aşağı Mezopotamya krallıklarında en çok değer verilen tanrıların başında gelir, zira o tanrılara ve krallara akıl veren "bilge efendi"dir, "ME'lerin efendisi"dir. Tam bu nedenle onun için inşa edilen tapınağın adı da *Egeştusudu*, yani "mükemmel bilgeliğin evi"dir¹¹⁴. Platon'a göre ideaların bilgisine sahip (dolayısıyla toplumsal hiyerarşilerin değerini kavramış) kişinin *bilge* adını hak etmesi gibi, Mezopotamya'da da göksel ve yersel krallıklarda bilgeliğin ölçüsü toplumsal işbölümünün ve hiyerarşinin kaynağında yer alan ME'lerin (kurumların-mesleklerin-zanaatların-tekniklerin) bilgisine ermiş olmaktadır.

İsin-Larsa Dönemi öncesinde, yani MÖ 3. binyılın ikinci yarısına karşılık gelen erken zamanlarda ME'lerle bağlantılı tanrı-tanrıçalar, Mezopotamya'nın ön-kenti Eridu'nun efendisi Enki ile ilk gerçek kent Uruk'un hanımı İnanna idiler. Ama kentlerin, kent-devletlerin ve bölgesel devletlerin sayısı çoğaldıkça ME'ler de yalnız iki kentteki toplumsal işbölümünü tanımlamaktan çıktılar ve göksel krallığın bütünüyle bağlantılı görülmeye başladılar. Böylece Enki ve İnanna dışındaki tanrı(ça)lar da ME'lerin koruyucuları olarak kurgulandılar.

Rim-Sin dönemi kraliyet kayıtlarından birinde, kralın Eridu'nun ME'lerini ve ritüellerini (adı okunamayan bir tanrı için) mükemmel bi-

¹¹³ Wasserman and Bloch (n 39) 183-185.

¹¹⁴ Frayne (n 39) 270-279, 282-283.

çimde yerine getirdiği aktarılır. Başka bir kayıtta yine aynı ifade kullanılır ama bu kez onuruna ME'lerin yerine getirildiği tanrıçanın adı bellidir: Tanrıların Babası An'ın Elçisi Ninşubur. Pek çok başka tanrı gibi Ur kentinde Ninşubur için de tapınak yapılmıştır. Ninşubur, ikisi de Uruklu olan An'ın elçisi ve İnanna'nın hizmetkârıdır. Zaten onun adına tapınak inşa edildiğini bildiren kayıt da Rim-Sin'in 21. yılında (Uruk kentinin fethi sonrasında) kaleme alınmıştır. Bu kayda göre, Ninşubur, ME'leri uygun gördüğü biçimde onları kullanacak kişilere paylaştıran bir figürdür¹¹⁵.

Bu ifadeden hareketle uygarlık sanatlarının yani mesleklerin-zanaatların-makamların onlara en uygun kişilere dağıtıldıkları söylenebilir mi? Eğer öyleyse Platon'un *Politeia/Devlet* adlı eserindeki önermenin aynısına ulaşıyoruz: “Toplumun mükemmel biçimde işlemesi, toplumun bütün fertlerinin kendileri için kararlaştırılmış yazgılara (doğdukları andan itibaren onlara tanımlanmış işlevlere) uygun yaşam sürmelerine bağlıdır. Krallık ve bürokratiklik da birer yazgıdır, kimin kral kimin doku-macı ya da yazıcı olduğu en baştan belli olduğu için hiç kimsenin gözü başkasının yerinde olmamalıdır. Toplumun bekası-sürekliliği toplumsal işbölümüne ve hiyerarşiye, dolayısıyla bu ikisinin işleyişini gözetten devletin bekasına dayanır”.

Ninşubur, Rim-Sin'e ait kayıtlarda toplumsal ve siyasal yaşamının anahtar figürlerinden biri olarak görünür. Girsu'da onun için bir tapınak inşa edilmesi vesilesiyle “en büyük tanrılarla insanlar arasında köprü” olarak sunulan, kendisinden “büyük efendi” ve “yüce elçi” şeklinde söz edilen bu figür, sanki insanların yakarışlarını not edip onları tanrılara aktaran bir aracıdır. İşte tam burada insan kral Rim-Sin kendini aracı tanrıça Ninşubur'a benzetir, onunla *meslektaş* olduklarını belirtir¹¹⁶. Belki bu terimi *işlevdaş* olarak anlamak daha doğru olur. Tanrı için inşa edilen tapınağın adı ilginçtir: *Emekilibasagil* (“ME'ler bir bütün olarak bir arada bulundukları için başını kaldıran ev/tapınak”). ME'lerin eksiksiz biçimde bir arada bulunmaları uygar (devletli) toplum için bir zorunluluk olduğuna göre, Ninşubur'un tapınağı gerçekte her biri farklı işlev gören uzuvlardan oluşan bir organizmayı, yani devleti temsil etmektedir. Eğer bu tapınağı kraliyet sarayıyla bütünleşen (ya da onu tamamlayan)

¹¹⁵ ibid 280-281, 287-288.

¹¹⁶ ibid 288-289.

bir yapı olarak tanımlayabilirsek Ninşubur gibi Rim-Sin'in de insanlarla kozmik varlıklar (doğa güçleri) arasında bir köprü (aracı) olduğunu öne sürebiliriz (işlev ortaklığı buradadır). Rim-Sin tam bu metinlerin yazıldığı esnada Uruk'u fethedip adının yanına DİNGİR (tanrı) işareti koydurmaya başlamamış mıydı? Gerçekte bu simge ile tanrılaştırılan Rim-Sin değil, insan yaşamını sürekli kıldığına (onu doğal felaketlerden koruyup tarlalara bereket-bolluk getirdiğine inanılan devletin ta kendisiydi.

Rim-Sin'in Uruk'u fethettiği dönemin (öncesi ve sonrasıyla 20-22. yılların) kayıtlarına göre ME'lerle birden çok tanrı arasında sıkı bağlar kurulmuştur. Kayıtların birinde, yeraltı dünyası tanrısı Ningișzida da ME'lerle anılır. Rim-Sin, devletle bağlantılı ME'leri (kurumları) Ningișzida onuruna mükemmel biçimde yerine getirmiş, Eridu'nun ME'lerini ve ritüellerini (ritüeller, ME'leri oluşturan unsurlar arasında yer alırlar) en saf halleriyle uygulamaya koymuştur¹¹⁷. Rim-Sin'in eşlelerinden Simat-İștar'ın da Ninegal (adının anlamı: *Sarayın Hanımı*) için tapınak inşa ettirdiği, iki kraliyet kaydında yazılıdır. Bunlardan biri Larsa'da bulunmuştur, kayıta kralın adının geçtiği her yerde DİNGİR işareti vardır. "Ninegal için. Bütün ME'leri elinde tutan, kara-kafalı halkı koruyup kollayan büyük hanım". Tanrıça için inşa edilen tapınağın adı *Eaagakiliburur*'dur. "Bütün buyrukları içinde toplayan ev" anlamına gelir bu terim. Aynı bilgiler, çok büyük değişiklik olmaksızın ikinci kayıta da yinelenir¹¹⁸.

Bu pasajlar bizi iki önermeye yöneltiyor. 1- İnanna-İștar ve bazen onunla özdeşleşen bir başka Venüs figürü olan Nanaya için inşa edilmiş tapınakların *Emeurur* ("Bütün ME'leri içinde tutan ev") adını taşıyabildiklerini görmüştük. Şimdi karşımıza *bütün buyrukların içinde toplandığı* bir başka tapınak çıkıyor. Kurum-teknik (ME) ve buruk sözcüklerini birbirlerinin yerine kullandığımızda iki tapınak adı da eşitleniyor. 2- Ninegal'in bütün ME'leri elinde tuttuğu zaten önceki pasajda bildirilmişti, sonraki pasajda bütün buyrukların onun tapınağında toplandığı belirtildiğine göre ME'ler ile buyruklar arasında geçişkenlik var. Bir eserin meydana getirilmesinin ya da bir işin tamamlanmasının bütün kurallara (yani işin gereklerine) uymaktan geçtiğini aklımızda tutarsak buyruk ile makam-zanaat-meslek-kuralların aynı anlama gelebileceklerini anlamakta zorlanmayız. En akılda kalıcı ME'ler "krallık", "çobanlık", "efendi-

¹¹⁷ ibid 284-285.

¹¹⁸ ibid 293-296.

lik” gibi yöneticilik yetenekleriyle tanımlanan işlevlerdir ki bunlar ancak “buyruk”la anlamlı hale gelirler.

Nihayet bir kayıтта, Rim-Sin'in Nanna için ambar inşa ettirdiği bildirilirken Ay-Nanna ile ME'ler arasındaki bağlantı “ayın ışık veren gücü” üzerinden kurulmuştur. Nanna (geceleyin) nasıl yerin ve göğün ışığıysa, onun onuruna yapılan ambar da dünyayı Yaşam ile dolduracak, (darlık zamanlarında) insanların ihtiyaç duydukları tahıllara erişebilme-lerini mümkün kılacaktır¹¹⁹. Rim-Sin'e ait yıl adlarında olduğu gibi, dönemin kraliyet kayıtlarında da kanal inşaatlarına çokça yer verilir. İlginçtir, kanalları konu alan metinlerin birinde kralın Ur'da Nanna Yüksek-Rahibesi olan kız-kardeşinden söz edilirken rahibenin zekâsını Enki'den aldığı belirtilir ve genelde Enki ile birlikte anılan ME'lerin Ur'daki Nanna Tapınağı *Ekişnugal*'de toplandıkları ifade edilir. Bu pasajlar, ME'ler ile Yaşam'ın sürekliliğini garanti eden ambarların ve kanalların aynı bütünün parçası olduklarını anlatırlar bize. Kanal inşaatlarıyla ilgili bir kayda bakılırsa, su ile refah arasında kurulan koşutluk nedeniyle Sümer-Akkad'da su talebi hiç bitmeyecektir¹²⁰.

Rim-Sin dönemi kayıtlarına göre, uygarlığı yaratan temel unsurlar olduğu düşünülen ME'leri taşıyan bir tanrı da Kuzeybatı Suriye kökenli göçebe çobanlarla özdeşleştirilen *Martu*'dur¹²¹. Herhalde bunun nedeni, uygar toplumların beslenebilmeleri için ve artı-ürünün (toplumsal işbölümünü oluşturan) farklı meslek grupları arasında paylaşılabilmesi için besiciliğe duyulan ihtiyaçtı.

Önceki çağların aksine İsin-Larsa Dönemi'nde ME'ler ile neredeyse bütün kültürler arasında bağ kurulmaya çalışılırken MÖ 2000-1800 arasında siyasi başkentler haline gelmiş İsin ve Larsa kentlerinin ana kültürlerinin bu gelişmelerden bağışık olmaları beklenemezdi. Rim-Sin, İsin'i aldığı yıl kentin koruyucu tanrıçası Ninisina'nın tapınağını elden geçirtmek ve tabii tanrıçaya saygılarını da sunmak zorundaydı. Ninisina Tapınağı'nın adından başlayalım: *Eeşbarzida*, yani “güvenilir kararlar evi”. Metinde Ninisina öyle yüce sıfatlarla anılır ki panteonun en tepesinde onun bulunduğuna inanabilir pasajları okuyan kişi: “Yargıç, yüce akıl hocası, hakikati ve batılı birbirinden ayırt eden, sabırlı merhamet sahibi,

¹¹⁹ ibid 286-287.

¹²⁰ ibid 290-293.

¹²¹ ibid 307.

koruyucu ruh, sanatsal ME'leri mükemmel biçimde yürüten"¹²²... Ninşubur için söylenenler Ninisina için de geçerli. Üstelik aynı kral bu iki tanrıçayla da *meslektaş* olduğunu iddia ediyor. Ninşubur ile meslektaşlık insanlar ile tanrılar (kozmik güçler) arasında köprü olmaktan kaynaklanıyordu. Ninisina ile insan kral Rim-Sin'i birbirine yaklaştıran olgu ise, tanrıçanın hangi ME'lere hükmettiğine bakılarak bulunabilir. Diğer *tanrı(ça)lar* (yani *doğa güçleri*) gibi, Ninisina da Yaşam'ın sürekliliğini sağlayan kozmik varlıklardan biriydi. Onu tanımlayan unsur, sağlık-sağaltıcılık idi. Galiba kral ile tanrıça arasındaki işlevdaşlık burada gizli. Biri canlıların (özelde insanların) sağlıklarını koruyan, diğeriye toplumun bütününe sağlıklı biçimde var olmayı sürdürmesinden sorumlu olan devletin başındaki güçtür. Bu sayede Rim-Sin bir kez daha kendini ve aslında devleti tanrılaştırma olanağı yakalamış olmaktadır.

7. Sonuç

Erken Aşağı Mezopotamya uygarlığının olgunluğa ulaşmış halini III. Ur Krallığı (MÖ 2112-2004) temsil eder. Mezopotamya siyasal düşüncesinin temelleri kuşkusuz III. Ur'dan 1000 ila 1500 yıl önce atılmıştı ve kozmogoni-mitoloji-kutsallık düşüncenin ana kavramlarının oluşmasında birinci rolü üstlenmişti. Ama bu 1500 yıllık mirasın sistemli bir bütüne dönüştüğü an MÖ 3. binyıl sonlarıdır. Bunun nedeni, MÖ 2600'den başlayarak soyut kavramların ifade edilmesine olanak tanıyan yazının III. Ur'da yaşamın her alanında kullanır hale gelmesi olmalıdır. Bu dönemde yazı sayesinde her türden sözleşme kaleme alınıyor, vergi kayıtları tutuluyor, göksel krallık ile yersel krallık arasında bağ kurularak devletin çok ihtiyaç duyduğu meşruiyet tesis ediliyor, kent insan toplumlarının göksel iradeye uygun bir yaşam inşa etmelerinin biricik formu olarak tanımlanıyor ve göksel krallıkta var olduğu söylenen hiyerarşinin aynısının yersel krallıklarda da bulunmasının bir zorunluluk olduğu iddia ediliyordu. Yalnızca 108 yıl yaşamış olmasına karşın, yazının bu işlevleri III. Ur'da eksiksiz biçimde karşımıza çıkar. Panteon da III. Ur'da en olgun halini almış, Yaşam'ı var eden bütün kozmik güçler burada yer bulmuşlardı. Panteon, yersel krallığın sürekliliği için öykünülmesi ve yeryüzüne uyarlanması gereken bir model olarak siyasal meşruiyetinin temel direkleri arasında başı çeker. Tapınakların kent yaşamının merkezine yerleşmiş olmalarının nedeni budur. Her tapınak,

¹²² ibid 297.

kutsallığın (gerçekte Yaşam'ın) farklı unsurlarına dikkat çekerek devletin Yaşam için zorunlu olduğunun altını çizen ve böylece ona meşruiyet kazandıran siyasal bir araçtır. Bu nedenle yersel krallıklarla panteon arasında kopmaz bir bağ vardır, biri diğerini beslemediğinde ikisinin birden yok olması muhtemeldir.

III. Ur krallarından 2300 yıl sonra yaşamış olan ilk Sasani kralı Ardeşir (MS 224-242) de aynı hususu vurgulayarak “din ve devlet ikiz kardeşlerdir; din devletin temeli, devlet dinin koruyucusudur” cümlesini sarfetmiş, Gazali (1058-1111) de bu formülün İslam toplumuna uygulanabileceğini dile getirmiştir¹²³.

III. Ur Krallığı, onun yıkılışından sonra İsin ve Larsa kentlerini merkez olarak kurulmuş iki Aşağı Mezopotamya uygarlığı için model oldu. Bu ikisinde de III. Ur'da olgunlaşan panteona sadık kalındı, yersel krallığın göksel krallığın yansıması olduğu fikri yinelendi, kralların icraatları arasında tapınak inşaatları ve onarımları, sur ve kanal inşaatları başı çekti, devletler Yaşam'ın (dolayısıyla) ekonomik refahın garantörü olarak görüldüler ve bu nedenle mümkün olduğunca *yeniden dağıtım ekonomisi* uygulandı. İki uygarlığı kuran seçkinler de, göçebe *Amurru* kökenlerine karşın, yerleşik kent kültürünün ve devlet ideolojisinin takipçileri oldular. Panteona göçebelikten miras kalan tanrılar da katıldı ama kutsal-siyasal bağlantısında eskiden büyük bir kopuş olmadı. İsin kentinin koruyucusu Şifa Tanrıçası Ninisina ile Larsa kentinin koruyucusu Adalet Tanrısı Utu'nun (Şamaş-Güneş) panteondaki etkilerinin artmış olması ise sadık kalınan siyasal ideolojiyi daha da güçlendirdi. Zira ilk örnekte Ninisina üzerinden toplumun ve bireylerin sağlığına vurgu yapılırken, ikincide toplumsal uyumun ancak *Adalet* sayesinde sürdürüleceği teması öne çıkarılıyordu. Utu'nun metinlerde ve tapınak hizmetlerinde sürekli anılması, onun temsil ettiği Adalet'in yeni dönemde sıkça görülen toplumsal çatışmaları çözmek için seçkinler tarafından bir araç olarak kullanılmasını sağladı. Ana kült merkezleri Sippar ve Larsa olan Utu'nun (dolayısıyla Adalet ve Hakikatin) panteonda önem kazanması, baş-tanrısı Güneş (dönemsel olarak Atum, Amon-Ra ya da Aton) olan Eski Mısır panteonuyla etkileşimlerin sonucu olabilir. Her durumda, hem İsin hem Larsa kralları, siyasal meşruiyet kaynaklarından

¹²³ İlker Kömbe, ‘Dünya düzeninin temelleri: Adalet dairesi literatürüne giriş’ (2013) *Dîvân - Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 18(35) 139, 184, n 174.

biri olan *Adaleti* tesis etmek için ya yasa metinleri hazırlattılar ya da kararnameler-fermanlar aracılığıyla borçları affettiler. İsin Kralı Lipit-İştar (MÖ 1956-1926) Aşağı Mezopotamya'nın en eski üçüncü yasa metnine imza attı; İsin'i de ilhak etmiş olan Larsa'nın son kralı Rim-Sin ise, 60 yıllık krallığı boyunca 4 ya da 5 kez borçları affeden kararnameler yayınladı.

İlk bakışta Hammurabi Yasalarının öncülerinden biri olan Lipit-İştar Yasalarını hazırlatmak borç aflarından daha etkili-güçlü bir yöntemmiş gibi görünebilir. Ama aslında yoksulla varsıl ve borçluyla alacaklı arasındaki gerilimi bitirmek, borç köleliğini (daha doğrusu borç rehinliğini) kısa bir dönem için de olsa sona erdirerek *toplumsal adaleti* sağlamak bakımından yasa, kararname, ferman ya da yönerge arasında büyük fark yoktur. Bu adımların hepsinde toplumsal hiyerarşi verili (doğal ve doğru, göksel krallıkla uyumlu) kabul edilir ama krallığın meşruiyeti için hiyerarşinin yumuşatılmasına ihtiyaç duyulur. Bu nedenle “adalet” denen şey aslında sorunları bir an için çözen pansumandan fazlası değildir. Üstelik yasa-ferman-yönerge, adaletin göksel krallıktan neşet ettiğini söyleyerek siyasal ve kutsal arasındaki bağı sürekli kılan değerli bir siyasal-ideolojik araçtır da.

Lipit-İştar Yasası, pek çok açıdan Mezopotamya'da ondan önce ilan edilmiş iki yasa metniyle, yani Urukagina (MÖ 2350) ve Ur-Namma yasalarıyla paralellikler gösterir. 1- Lagaş-Girsu Kralı Urukagina'ya yasa yapmasını emreden, Girsu baş-tanrısı Ningirgu/Ninurta idi¹²⁴. Ondandan 250 yıl sonra aynı yolu izleyen *III. Ur* hükümdarı Ur-Namma da bölgesel devletin başkenti olan Ur'un baş-tanrısı Nanna'nın arzusuyla ilan etmişti düzeni-adaleti tesis ettiğini öne sürdüğü yasalarını¹²⁵. Lipit-İştar yasalarının önsözünde Sümer-Akkad'ın en büyük tanrıları An/Anu ve Enlil'in adı geçse de, krallığın merkezi olan İsin'in baş-tanrıçası Ninsina'dan söz edilmektedir. Her üç durumda da, yasaların çıkarılması tanrıların iradesine dayandırılmıştır. 2- Urukagina gasıp bir kraldı, Lugalanda'yı devirerek kral oluşunu meşru göstermek için bozulan düzeni ve yok edilen adaleti hâkim kılmak üzere tanrılarca seçildiğini iddia etmek

¹²⁴ Tohru Maeda, “King as a Law Giver” in the Ur III Dynasty’ (1985) XXI Orient 31, 34.

¹²⁵ Brian R Doak, ‘The Origins of Social Justice in the Ancient Mesopotamian Religious Traditions’ (2006) Faculty Publications - College of Christian Studies (Paper 185) 1, 1-3.

zorundaydı¹²⁶. Ur-Namma'nın da, III. Ur Hanedanı'nın kurucusu olarak, Sümer-Akkad'ın barışı-istikrarı-refahı için yeni bir hanedana ihtiyaç duyduğunu açıklamaktan başka çaresi yoktu. Lipit-İştar ise, tam da Larsa'nın yükselişe geçtiği bir anda İsin krallarının Sümer-Akkad'ı adil biçimde yönettiklerini, çıkarılan Yasa'nın ülkeye refah ve esenlik getirdiğini kanıtlamak istiyordu. Her üç örnekte yasa-koyucu kralın-krallığın-hanedanın meşruiyetlerinin sorgulanmaması arzulanıyordu. 3- Üç yasa metninde de vurgu, vergide adaletsizliğe, bu yolla güç kazanan yolsuz memurlara ve yerel seçkinlere, hiyerarşik sistemin mağdurları olan yetimin-dulun-yoksulun ve borçlunun korunmasındaydı¹²⁷.

Son Larsa Kralı Rim-Sin de borçları affederken aynı temaları kullanmış, özgürleştirdiği borç kölelerinin (rehinlerin) alınlarını temizlediğini iddia etmiştir¹²⁸. Borç afları, “adaletname” “yasa” ve “özgürlük fermanı” olarak adlandırılan diğer siyasal araçlarla aynı işlevi görürler. Kralın ülkeyi adalet ile yönettiği duygusunu vermek, dış tehditlerin arttığı dönemlerde uyruklar arasındaki çatışmaları (en azından o an) sona erdirmek ve meşruiyet için panteon yeterli gelmediğinde halkın rızasını kazanmak, toplumsal hiyerarşilerden güç alan bir sistemin de *adil* olabileceğini göstermek için vardır bu araçlar. Kral, eşit olmayan çocukları arasındaki sınıfsal farklılıkları yumuşatan bir babadır. Yeryüzü devletleri göksel krallığın yersel tezahürleri oldukları için kralların birer tanrı olarak sunulmaları, sık rastlanan bir haldir. Ülkesini 60 yıl yöneten Rim-Sin de Larsa ve diğer kentler Babil Krallığı tarafından ilhak edilmeden önce tanrılaştırılmıştı. Burada çelişki aramaya gerek yok, gerçekte tanrılaştırılan şu ya da bu kral (hatta şu ya da bu devlet) değil yeryüzünde Yaşam'ın garantörü olarak görülen devlet kurumunun kendisidir, *devlet ideasıdır*. İsin ve Larsa krallıklarının yıkılmalarının da önemi yoktur bu kavrayış açısından. *III. Ur* çöktüğünde devlet gücünü (dolayısıyla Ya-

¹²⁶ Liverani (n 3) 113-114.

¹²⁷ Peter Watson, Fikirler Tarihi - Ateşten Freud'a (4th edn, Yapı Kredi Yayınları 2018) 143; Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer'de Başlar (1st edn, Kabalcı Yayıncılık 2016) 79-80; Glenn Magid, 'Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions' in MW Chavalas (ed.), Historical Sources in Translation: The Ancient Near East (Blackwell Publishing 2006) 9; Yusuf Kılıç and Elvan Eser, 'Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar' (2016) 11 Belgi, 133, 139-140; Liverani (n 3) 114.

¹²⁸ Michael Hudson, The Lost Tradition of Biblical Debt Cancellations (1st edn, The Henry George School of Social Science 1993) 25.

şam'ı) sürdürmek nasıl göçebe yabancılara düştüyse, Larsa ilhak edilince de Babilli Hammurabi hazırdu düzeni sürdürmek için. Hammurabi ve çocukları *III. Ur* modeline sadık kalacak, köklü kraliyet ideolojisini sahiplenerek aynı tapınaklara kol-kanat gelecek, yeni kanallar yapacak (Sümer-Akkad'ın eski kralları gibi ülkenin "çiftçileri" olacak, Çiftçi Tanrı Ninurta gibi dağ sularını tarlalara yönlendirecek), kent surlarını güçlendirecek ve tabii eşitsizliği biraz olsun törpüleyip yoksullar için *adaleti* tesis edeceklerdir günü geldiğinde (toplumsal krizlerin derinleştiği ve kurulu düzenin tehdit edildiği o çok kırılğan anlarda).

KAYNAKÇA

Beaulieu P-A, *A History of Babylon, 2200 BC - AD 75* (1st edn, Wiley Blackwell 2018).

Beckman G, 'Foreigners in the Ancient Near East' (2013) 133(2) *Journal of the American Oriental Society* 203-216.

Black J, Cunningham G, Robson E and Zólyomi G, *The Literature of Ancient Sumer* (1st edn, Oxford University Press 2004).

Black J. and Green A, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (4th edn, The British Museum Press 2004).

Bottéro J and Kramer SN, *Mezopotamya Mitolojisi* (7th edn, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2024).

Charpin D, 'Les Amorrites, fondateurs de Babylone' (*Clio - Voyages culturels* 2002) < <https://www.clio.fr/bibliotheque> > erişim tarihi 25 Aralık 2025, 1-6.

Charpin D, 'Civilisation mésopotamienne' (2020) 118 *Annuaire du Collège de France 2017-2018 : Résumé des cours et travaux* 187-208.

Doak BR, 'The Origins of Social Justice in the Ancient Mesopotamian Religious Traditions' (2006) *Faculty Publications - College of Christian Studies* (Paper 185) 1-12.

Eliade M, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / Cilt I: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına (Ali Berktaş tr, 1st edn, Kabalcı 2003).

Espak P, *Ancient Near Eastern Gods Enki and Ea* (Master thesis, Tartu University - Faculty of Theology - Chair for Ancient Near Eastern Studies 2006).

Fiette B, 'King' Kudur-Mabuk: A Study on the Identity of a Mesopotamian Ruler Without a Crown' (2020) 50(2) *Die Welt des Orients* 275-294.

Fitzgerald MA, *The Rulers of Larsa* (PhD thesis, Faculty of the Graduate School of Yale University 2002).

Frayne DR, *Old Babylonian Period (2003-1595 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods - Volume IV* (University of Toronto Press 1990).

Hudson M, *The Lost Tradition of Biblical Debt Cancellations* (1st edn, The Henry George School of Social Science 1993).

Jacobsen T, *The Treasures of Darkness - A History of Mesopotamian Religion* (1st edn, Yale University Press 1976).

Kılıç Y and Eser E, 'Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar' (2016) 11 *Belgi* 133-150.

Kömbe İ, 'Dünya düzeninin temelleri: Adalet dairesi literatürüne giriş' (2013) *Dîvân - Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 18(35) 139-198.

Köroğlu K, *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar* (7th edn, İletişim 2012).

Kramer SN, *Tarih Sümer'de Başlar* (1st edn, Kabalcı Yayıncılık 2016).

Liverani M, *The Ancient Near East: History, Society and Economy* (1st edn, Routledge 2014).

Maeda T, "'King as a Law Giver" in the Ur III Dynasty' (1985) *XXI Orient* 31-45.

Magid G, 'Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions' in MW Chavalas (ed.), *Historical Sources in Translation: The Ancient Near East* (Blackwell Publishing 2006) 4-16.

Metcalf C, *Sumerian Literary Texts in the Schøyen Collection - Volume I: Literary Sources on Old Babylonian Religion* (1st edn, Eisenbrauns 2019).

Michalowski P, 'Literary Works from the Court of King Ishbi-Erra of Isin' in Y Sefati, P Artzi, C Cohen, BL Eichler and VA Hurowitz (eds.), "An Experienced Scribe Who Neglects Nothing": *Ancient Near Eastern Studies in Honor of Jacob Klein* (CDL Press 2005) 199-212.

Sigrist M, *Larsa Year Names* (1st edn, Andrews University Press 1990).

Van Koppen F, 'Old Babylonian Period Inscriptions' in MW Chavalas (ed.), *Historical Sources in Translation: The Ancient Near East* (Blackwell Publishing 2006) 88-106.

Wagensonner K, 'New Light on Sin-iddinam and Iškur' (2011) 8 Kaskal. Rivista Di Storia, Ambiente e Culture Del Vicino Oriente Antico 11-41.

Wagensonner K, 'The Middle East after the Fall of Ur: Isin and Larsa' in K Radner, N. Moeller and D. T. Potts (eds.), *The Oxford History of the Ancient Near East - From the End of the Third Millennium BD to the Fall of Babylon* (Oxford University Press 2022) 190-309.

Walters SD, 'The Year Names of Sumu-El' (1973) 67(1) *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 21-40.

Wasserman N and Bloch Y, *The Amorites - A Political History of Mesopotamia in the Early Second Millennium BCE* (1st edn, Brill 2023).

Watson P, *Fikirler Tarihi - Ateşten Freud'a* (4th edn, Yapı Kredi Yayınları 2018).

Westenholz JG and Westenholz A, *Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem: The Old Babylonian Inscriptions* (1st edn, Brill 2006).

Yoffee N, 'Political Economy in Early Mesopotamian States' (1995) 24 *Annual Review of Anthropology* 281-311.

**#İŞ HUKUKUNDA ORGANİK BAĞ:
YARGITAY İÇTİHATLARINDA İŞÇİNİN KORUNMASI VE
HUKUKİ BELİRLİLİK DENGESİ ÜZERİNE DÖNEMSEL
BİR ANALİZ***

*(ORGANIC BOND IN LABOR LAW: A PERIODICAL ANALYSIS ON THE BALANCE
BETWEEN EMPLOYEE PROTECTION AND LEGAL CERTAINTY IN THE
JURISPRUDENCE OF THE TURKISH SUPREME COURT)*

Nursena ACAR MÜDERRİSOĞLU
Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI*****

ÖZ

İş hukukunun işlevsel niteliği, işçilerin haklarını gecikmeksizin ve tam olarak kullanabilmelerine bağlıdır. Şirketler topluluğu yapılarında veya muvazaaya elverişli organizasyonlarda tüzel kişilik ilkesinin işçi aleyhine kullanılabilmesi, işverenin kimliğinin ve sorumluluk alanının doğru belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu çerçevede organik bağ kavramı, Yargıtay içtihatlarıyla giderek gelişen ve şirketler arasındaki fiilî ve ekonomik bütünlüğü esas alarak işçinin korunmasını amaçlayan

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 03.12.2025 tarihinde Yayınımıza ulaşmış olup, 24.12.2025 tarihinde birinci hakem; 29.12.2025 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

DOI: <http://dx.doi.org/10.69838/HAD.88750>

** İstanbul Ticaret Üniversitesi Özel Hukuk Doktora Programı Öğrencisi, nurse-na.muderrisoglu@outlook.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9065-665X

*** İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, subasi6191@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4200-9797

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmişlerdir.

Katkı Payı Oranı: Yarı yarıya (%50/%50)'dir.

Bu makaleye atıf için; ACAR MÜDERRİSOĞLU, Nursena, SUBAŞI, İbrahim, “İş Hukukunda Organik Bağ: Yargıtay İctihatlarında İşçinin Korunması ve Hukuki Belirlilik Dengesi Üzerine Dönemsel Bir Analiz”, Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Sayı No.: 39, 2026, s. 95-118.

önemli bir hukuki araç hâline gelmiştir. Organik bağın temeli, Türk Medeni Kanunu'nun dürüstlük kuralı ve hakkın kötüye kullanılması yasağında bulunmakta; tüzel kişilik perdesinin kaldırılması teorisiyle benzerlik göstermesine rağmen daha geniş bir uygulama alanına sahip bulunmaktadır. Yargıtay, ortaklık yapısının benzerliği, adres ve yönetim birliği, faaliyet alanlarının örtüşmesi ve işçi geçişlerindeki süreklilik gibi ölçütleri dikkate alarak organik bağın varlığını değerlendirmektedir. İşçinin fiilen aynı işyerinde çalışmasına karşın sigorta kayıtlarının farklı şirketler üzerinden yürütülmesi gibi uygulamalar, kavramın iş hukukundaki önemini artırmaktadır. Bu çalışma, iş hukukunda Yargıtay içtihatlarıyla şekillenen 'organik bağ' kavramının hukuki niteliğini, tespit kriterlerini ve özellikle Yargıtay'ın işçiyi koruma ile hukuki belirlilik ilkeleri arasındaki denge arayışında kavramın geçirdiği dönemsel evrimi analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Organik Bağ, İşverenin Belirlenmesi, Sorumluluğun Genişletilmesi, Müteselsil Sorumluluk, Yargıtay İçtihatları

ABSTRACT

Labor law's effectiveness depends on employees exercising their rights promptly and fully. In corporate group structures or collusive organizations, the principle of legal personality may be misused against employees, complicating the identification of the employer and the scope of liability. The "organic bond" concept, developed through Supreme Court jurisprudence, has become a crucial legal tool that protects employees by examining the de facto and economic unity between companies. Rooted in the Turkish Civil Code's principles of good faith and the prohibition of abuse of rights, it resembles piercing the corporate veil yet has broader application in labor law. The Supreme Court assesses organic bonds through indicators such as similar ownership, unified address and management, overlapping activities, and employee transfers. Situations in which employees work at the same workplace while registered under different companies underscore its importance. This study analyzes the legal nature, criteria, and development of the organic bond concept while emphasizing the balance between employee protection and legal certainty.

Keywords: *Organic Bond, Determination of Emloyer, Extension of Liability, Joint Liability, Supreme Court Jurisprudence*

I. Giriş

İş hukukunun temel misyonu, işçi ile işveren arasındaki yapısal güç dengesizliğini telafi ederek “işçinin korunması” ilkesini hukuk düzeni içerisinde kurumsallaştırmaktır. İşçinin ekonomik ve sosyal bakımdan zayıf konumu, bu ilkenin yalnızca normatif bir söylem değil, uygulamada da somut sonuçlar doğurması gereken bir koruma mekanizması olmasını zorunlu kılar. Ne var ki modern üretim ilişkilerinin karmaşık örgütlenme biçimleri—özellikle şirketler toplulukları, birbirine bağlı ticari yapılar ve muvazaaya açık alt işverenlik düzenlemeleri—işveren kimliğinin belirlenmesini güçleştirmekte; bu durum, işçilik alacaklarının tahsilinde önemli belirsizlik ve hak kayıplarına yol açabilmektedir. Tüzel kişilik perdesi, şirketlere bağımsız bir hukuki varlık kazandırarak yalnızca kendi malvarlıklarıyla sorumluluk ilkesini güvence altına alsa da bu mekanizmanın adalet ve dürüstlük kurallarına aykırı biçimde kullanıldığı durumlarda sınırlandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Tam da bu noktada, Türk hukukunda içtihatlarla gelişen “organik bağ” kurumu, işçi haklarını güvence altına almaya yönelik etkili bir hukuki müdahale aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Organik bağ, mevzuatta pozitif bir düzenlemeye konu olmamakla birlikte, dayanağını Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) 2. maddesinde ifadesini bulan dürüstlük kuralı ile hakkın kötüye kullanılması yasağından almaktadır. Hukukun genel ilkeleri niteliğindeki bu düzenlemeler, iş hukukunun koruyucu niteliği nedeniyle genişletici bir yorumla uygulanmaktadır. Yargıtay, organik bağın tespitinde şirketler arasındaki fiilî, ekonomik ve yönetsel bütünlüğü esas almakta; ortaklık yapılarındaki benzerlik, işyerlerinin aynı adreste bulunması, yönetim kadrolarının örtüşmesi, faaliyet alanlarının birbirini tamamlaması ve işçilerin şirketler arasında kesintili veya sürekli şekilde devri gibi kriterleri dikkate almaktadır. İşçinin aynı işyerinde çalışmasına rağmen sigorta bildirimlerinin farklı şirketler üzerinden yapılması gibi uygulamalar ise, organik bağın iş hukukundaki koruyucu işlevinin neden zorunlu olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim iş hukuku bakımından “işyeri” yalnızca işin görüldüğü dar mekânı değil; asıl işyeriyle birlikte bağlı yerler, eklentiler ve araçlardan oluşan iş organizasyonu bütünü ifade eder.

Bu çalışma, organik bağ kavramının doktrindeki konumunu, Yargıtay içtihatları doğrultusunda geçirdiği tarihsel ve kavramsal dönüşümü ve Türk iş hukukundaki uygulama alanını sistematik bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle kavramın işveren sorumluluğunu genişletmedeki rolü, işçilik alacaklarının tahsilinde sağladığı koruma kapasitesi ve tüzel kişilik perdesinin kaldırılması teorisiyle olan yapısal ilişkisi irdelenecektir. Böylece iş hukukunda sorumluluğun sınırlarının nasıl çizildiği, hangi ilkeler temelinde esnetildiği ve işçiyi korumaya yönelik mekanizmaların nasıl işlediği bütüncül bir perspektifle ortaya konulacaktır.

II. Organik Bağ Kavramı ve Hukuki Niteliği

Organik bağ kavramı sözlük anlamı itibarıyla, bir örgüt, yapı ya da tüzel kişilik arasında mevcut olan ilişkiyi veya ortak çıkarlar ve karşılıklı fayda temelinde kurulan iş birliği niteliğindeki bağı ifade eder.¹ Bu genel tanımın ötesinde, Türk hukukunda organik bağ, özellikle şirketler hukuku alanında, içtihatlarla zaman içinde sistematik biçimde geliştirilerek yerleşik bir kavram niteliğine kavuşmuştur. Bu gelişimle birlikte organik bağ, sorumluluğun kapsamının genişletilmesinde sıklıkla başvurulanan bir hukuki enstrüman olup, bu yolla ayrı tüzel kişiliklerin de belirli koşullar altında sorumluluk alanına dâhil edilmesine imkân tanımaktadır.²

Organik bağ kavramı her ne kadar mevzuatta açık bir tanıma kavuşturulmamış olsa da doktrinde bu kavram çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Örneğin, Yılmaz ve Cavlı³, en geniş anlamıyla organik bağ kavramını, hukuken birbirinden bağımsız birden fazla işveren nezdinde ifa edilen çalışma nedeniyle işçinin hak talebinde bulunabilmesini ifade

¹ <<https://tdk.gov.tr/>> (erişim tarihi 12.11.2025)

² Selçuk Özetek and Tekin Memiş, ‘Şirketler Hukuku ve İcra İflas Hukuku İlkeleri Işığında Borçlu Şirketin Alacaklarının Hakim Ortağa Karşı Korunması’ in 1. Uluslararası Ticaret Hukuku Sempozyumu: Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması (Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını 2008) 209., Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat and Ercüment Özkaraca, İş Hukuku Dersleri (36th revised edn, Beta Yayıncılık 2023) 516., Nurşen Caniklioğlu, ‘İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı’ in Yargıtay’ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 2017 (On İki Levha Yayıncılık 2019) 208

³ Halit Yılmaz and Mehmet Cavlı, ‘Yargıtay Kararları Bağlamında İş Hukukunda Organik Bağ’ (2015) 29(4) Çimento İşveren Dergisi 18, 20

eden bir yapı olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık, Yıldırım⁴ ise organik bağın, işverenin işçiye karşı sorumluluktan kaçmak amacıyla gerçekleştirdiği muvazaalı işlemleri bertaraf etmeyi ve gerektiğinde tüzel kişilik perdesinin aralanmasını mümkün kılan son çare niteliğinde bir mekanizma olduğunu ileri sürmektedir. Diğer taraftan Uyanık⁵, organik bağın, şirket ortaklığı yahut şirketler topluluğu ilişkilerinin hukuken tesis edilmiş olmasına rağmen fiilen sürdürüldüğü; ekonomik ve ticari faaliyetlerin ise görünürde farklı kişi veya temsilciler üzerinden yürütülerek gerçek hâkim ortakların ya da pay sahiplerinin gizli tutulduğu durumları ifade ettiğini belirtmektedir.

Bu yaklaşımlar bir arada değerlendirildiğinde, doktrinde organik bağın esasen hakkın kötüye kullanılmasına dayalı bir olgu olarak konumlandırıldığı ve organik bağın tespitinin çoğu zaman tüzel kişilik perdesinin aralanmasını gerektiren bir durum şeklinde yorumlandığı görülmektedir⁶. Ne var ki, ayrı tüzel kişiliklerin fiilen aynı merkezden ve aynı yönetim iradesiyle sevk ve idare edilmesi organik bağın varlığına işaret etse dahi, bu olgu tek başına tüzel kişilik perdesinin aralanmasını zorunlu kılan bir sonuç doğurmaz⁷. Bu itibarla, organik bağ ile tüzel kişilik perdesinin kaldırılması kurumlarının nitelik ve işlev yönünden birbirine karıştırılmaması; her iki kavramın hukuk sisteminde ayrı ve bağımsız yapılar olarak ele alınması önem arz etmektedir.

⁴ Kâmil Yıldırım, ‘Maddi Hukuk İcra Hukuku İlişkisi ve İptal Davalarında Perdeyi Kaldırma Teorisine Hukuki Koruma Sağlayan Enstrümanlar’ in Sempozyum (İstanbul 2008) 173,193.

⁵ Namık Kemal Uyanık, Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması ve Organik Bağ (3rd edn, Seçkin Yayıncılık 2023) 927.

⁶ Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat and Ercüment Özkaraca, İş Hukuku Dersleri (35th edn, Beta Yayınları 2022) 495

⁷ Algun Çifter, ‘Şirketler Arasında Organik Bağ ya da Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması (Bir Kararın Değerlendirilmesi)’ in Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan, Vol 1 (İstanbul 2011) 19, 19-26, bununla birlikte öğretide Şahlanan da benzer şekilde aynı sermaye grubuna ait şirketler arasında sırf bu nedenle organik bağ sebebiyle sorumluluğa gidilemeyeceğini her somut olayda ayrıntıların değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fevzi Şahlanan, ‘Tüzel Kişi İşverenin Sorumluluğunda Farklı Şirketler Arasında Organik Bağ Bulunması’ (2011) Tekstil İşveren Dergisi 2,2-8; Sarper Süzek, İş Hukuku (Yenilenmiş 21st edn, Beta Yayıncılık 2021) 159–160, Fahri Erdem Kaşak, ‘Tüzel Kişilik Kavramı ve Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması’ (2020) 26(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1242, 1257

Bu doktrinel tanımlamalar ve genel kabul birlikte değerlendirildiğinde, organik bağ kavramının normatif dayanağının Türk Medeni Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan dürüstlük ilkesi ile hakkın kötüye kullanılmasına ilişkin yasak olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Tüzel kişiliğin bağımsızlığı ile sınırlı sorumluluk ilkesi, ticari yaşamın vazgeçilmez hukuki yapıtaşlarıdır; ancak bu ilkelerin, alacaklılardan mal kaçırma, işçilik alacaklarının tahsilini engelleme veya diğer hukuki yükümlülüklerden kaçınma amacıyla araçsallaştırılması hukuk düzenince himaye edilemez. Birden fazla şirketin görünüşte ayrı tüzel kişilikler hâlinde faaliyet göstermesine rağmen, fiiliyatta tek bir ekonomik iradenin kontrolü altında hareket ederek bu amaçlara hizmet etmesi, Yargıtay içtihatları tarafından organik bağın varlığına işaret eden bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Yargıtay, şeklen bağımsız görünen ancak ekonomik ve yönetsel bütünlük bakımından tek bir yapı oluşturan şirketler arasında organik bağın tespit edilmesi hâlinde, hakkın kötüye kullanıldığı kanaatine vararak şirketler ayrılığı ilkesini istisnai biçimde geri plana itmekte ve sorumluluğu buna göre genişletmektedir. Böylelikle organik bağ, TMK m. 2'nin şirketler ve iş hukuku bağlamındaki somut bir uygulaması olarak, hukuki biçimlerin adalet ve hakkaniyet ilkelerini zedeleyecek şekilde kullanılmasını engelleyen önemli bir denge ve denetim mekanizması işlevi görmektedir.

III. Organik Bağın Tespitinde Kullanılan Kriterler

Yargıtay, iş hukuku yargılamasında organik bağın varlığını tespit ederken, işçinin haklarını koruma ve işverenlerin tüzel kişilik perdesini kötüye kullanarak sorumluluktan kaçınmalarını engelleme amacıyla bir dizi ölçütü dikkate almaktadır. Bu çerçevede, işverenlerin —gerçek ya da tüzel— aynı adreste faaliyet göstermeleri, benzer ya da örtüşen iş kollarında faaliyet yürütmeleri, ortaklık yapılarının veya yönetim kadrolarının aynı kişilerden oluşması ya da aralarında yakınlık ilişkisi bulunması gibi unsurlar, organik bağın tespitinde dikkate alınan önemli göstergeler arasında kabul edilmektedir.⁸ Söz konusu ölçütler, şirketler ara-

⁸ Süzek (n 7) 160, Şahin Akıncı, 'Alacaklılardan Mal Kaçırma İçin Kurulan Yeni Şirkete Müracaat İmkânı Bakımından; Muvazaa, Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması ile Organik Bağ Kavramlarının Elverişliliği ve Yargıtay Uygulamaları' (2019) 27(3) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 651, 671–672; Gülşah Yılmaz, 'Şirketlerde Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması ile Organik Bağ Kavramının İş

sındaki fiili durumu ve ekonomik bütünlüğü ortaya koymaya yöneliktir. Her somut olayın kendi özellikleri içinde değerlendirilmesi esas olmakla birlikte, Yargıtay uygulamasında ele alınan başlıca ölçütler aşağıda açıklanacaktır; zira organik bağ tespiti, bu kriterlerin tümünün birlikte ve bütüncül biçimde değerlendirilmesini gerektirir.

1. Ortaklık Yapısının Benzerliği ve Sermaye İlişkileri

Şirketlerin hâkim ortaklarının ya da hissedarlarının aynı kişilerden oluşması, Yargıtay'ın organik bağ incelemelerinde dikkate aldığı temel unsurlardan biridir. Zira birden fazla şirketin sermaye yapısının aynı kişi ya da kişilerin kontrolünde bulunması, bu şirketlerin faaliyetlerini gerçekte tek bir ekonomik irade doğrultusunda yürüttüklerine işaret edebilir. Özellikle aile bireylerinin sahip olduğu şirketlerde veya geniş ölçekli grup şirketlerinde, ortaklık yapılarının birbirinin aynısı veya büyük ölçüde örtüşmesi oldukça yaygın bir olgudur⁹.

Bu durum, tek başına organik bağın varlığını ispatlayan kesin bir kriter olarak kabul edilmemektedir; çünkü aynı kişilerin ortak olduğu tüm şirketlerin ekonomik birlik oluşturduğu söylenemez. Zira böyle bir durumda işçinin hizmet süreleri birleştirilemeyecektir¹⁰. Bununla birlikte Yargıtay, ortaklık yapısındaki bu paralelliği tamamlayıcı bir unsur olarak görmekte ve özellikle yönetim benzerliği, adres birlikteliği, personel geçişkenliği veya faaliyetlerin iç içe geçmişliği gibi diğer göstergelerle birlikte ele alındığında, şirketler arasında fiili bir bütünleşme bulunduğuna dair güçlü bir emare olarak değerlendirmektedir¹¹.

Dolayısıyla sermaye yapısının ortak olması, tek başına belirleyici nitelikte olmasa da organik bağ tespitinde mahkemeye şirketlerin birbirinden bağımsız olarak hareket edip etmediği konusunda önemli bir başlangıç noktası sunmakta; diğer delillerle birlikte değerlendirildiğinde şirketlerin ekonomik ve yönetsel açıdan ayrılmaz bir yapı oluşturup oluşturmadığının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Uyuşmazlıkları Hakkında Verilen Kararlardan Hareketle Karşılaştırılması' (2021) 7(2) TFM 351, 357

⁹ Aybüke Karaca Yağcı, Bireysel İş Hukukunda Şirketler Topluluğu (1st edn, On İki Levha Yayıncılık) 85–86.

¹⁰ Osman Can and İhsan Çakmak, İş Davaları (1st edn, Bilge Yayınevi 2011) 262

¹¹ Yargıtay 9. HD, 12035/17612, .21.05.2012; İstanbul 19. ATM, 410/722, 03.12.2024

2. Adres ve Yönetim Birliği

İş Kanunu'nun 2'nci maddesi, işyerinin kapsam ve sınırlarını ayrıntılı biçimde belirleyerek işçinin çalışacağı mekân yalnızca fiziksel bir alan olarak değil, hukuki ve işlevsel bir bütünlük içerisinde tanımlar. Bu çerçevede "işyeri"; işverenin mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî ve olmayan unsurları işçiyle birlikte örgütlediği birimdir. Kanun ayrıca, işyerinde üretilen mal veya hizmetle nitelik yönünden bağlı ve aynı yönetim altında örgütlenen "işyerine bağlı yerler" ile dinlenme, yemek, uyku, yıkanma, muayene-bakım gibi "eklentiler" ve işin yürütümünde kullanılan "araçlar"ın da işyerinden sayılacağını kabul eder. Böylece işyeri, asıl işyeriyle sınırlı olmayıp bağlı yerler-eklentiler-araçlar ile birlikte "iş organizasyonu kapsamında bir bütün" olarak değerlendirilir. Kanun koyucu, işyerini sadece işin fiilen yapıldığı yerle tanımlamakla yetinmemekte; iş organizasyonu içindeki bütün unsurların bir arada değerlendirilmesi gerektiğini kabul ederek işverenin ekonomik faaliyet alanını bir bütün olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, işyerinin sınırlarının belirlenmesinin iş hukuku bakımından taşıdığı önemi ortaya koyar.

Nitekim işyerinin kapsamının doğru biçimde ortaya konulması, organik bağın tespiti ve işverenin kim olduğunun belirlenmesi gibi birçok temel sorunsalın çözümünde de kritik bir rol oynamaktadır. Zira işçinin fiilen aynı iş organizasyonunun (bağlı yer/eklentiler/araçlar dâhil) içinde çalışmaya devam etmesine rağmen bordro ve SGK kayıtlarının farklı tüzel kişiler üzerinden yürütülmesi, uygulamada organik bağ iddialarının tipik görünüm biçimlerinden biridir. **Bu nedenle, işyerinin hukuki sınırlarının netleştirilmesi ile iş ilişkisinin hangi işveren adına yürütüldüğünün belirlenmesi birbirini tamamlayan süreçlerdir.**

İş yargılamasında karşılaşılan temel sorunlardan biri, birden fazla işverene husumet yöneltilen davalarda ticaret sicili kayıtlarının yeterince incelenmemesi ve tanık beyanlarıyla işin hangi adreste ve hangi işverene bağlı olarak yürütüldüğünün açık biçimde ortaya konulmamasıdır¹². Bu bilgiler sağlanmadığında, şirketler arasındaki ilişkinin niteliği tam olarak belirlenmemekte ve sağlıklı bir hukuki değerlendirme yapmak güçleş-

¹²Emre Ertan and Fatma Arda Bicz, 'İş Hukukunda Organik Bağ Kavramı' (2017) 37 Sicil 102, 107 <<https://sicil.mess.org.tr/Media/Uploads/sicil37-102-113.pdf>> (erişim tarihi 12.11.2025)

mehtedir. Bu nedenle işin görüldüğü yer ile işverenlerin ticaret sicilinde kayıtlı adreslerinin tespiti büyük önem taşımaktadır¹³. Nitekim gerçek ve tüzel tüm işverenlerin hukuken belirli bir yerleşim yerinin bulunması zorunludur¹⁴. Ayrıca, faaliyet alanının genişlemesi nedeniyle işverenlerin şube veya benzeri birimler oluşturmaları sık rastlanan bir durum olduğundan, bu birimlerin adreslerinin de değerlendirmeye dahil edilmesi gerekir¹⁵.

Bu çerçevede, şirketlerin kayıtlı adreslerinin örtüşmesi yahut fiilen aynı işyerinde faaliyet göstermeleri, Yargıtay'ın organik bağ inceleme-sinde önem atfettiği yapısal göstergelerdendir. Adres birliği, şirketlerin operasyonlarını ortak bir fiziki zeminde sürdürdüklerine işaret ederken; yönetim organlarında aynı kişilerin bulunması, karar alma süreçlerinde bağımsız şirket iradelerinin bulunmadığına dair güçlü bir emare oluşturmaktadır. Bu göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, şirketlerin ayrı tüzel kişilikler olarak görünmelerine karşın gerçekte bütünleşik bir ekonomik organizasyon içinde faaliyet gösterip göstermedikleri ortaya konulabilmektedir. Yargıtay uygulamasında organik bağın tespitinde bu kriterlerin bütüncül biçimde ele alınması esastır.

3. Faaliyet Alanlarının Örtüşmesi veya Benzerliği

19.12.2012 tarihli İş Kolları Yönetmeliği, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu çerçevesinde hangi faaliyetlerin hangi iş koluna dâhil edileceğini ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Bu nedenle organik bağ incelemelerinde, şirketlerin aynı iş kolunda faaliyet gösterip göstermediğinin belirlenmesi, şirketler arasındaki ilişkinin niteliğini anlamak bakımından önemli bir unsurdur. Çünkü tek bir iş kolu altında yürütülmesi mümkün olan faaliyetlerin farklı tüzel kişiliklere dağıtılması, kimi zaman alacaklılardan mal kaçırma, iş hukuku kaynaklı sorumluluklardan uzaklaşma veya yükümlülükleri hafifletme amacına yönelik olabilir.

Şirketlerin çalışma alanlarının örtüşmesi, birbirine benzemesi ya da karşılıklı olarak birbirini destekleyen bir yapıda olması, ekonomik ve fiilî bütünlük ihtimalini güçlendiren göstergelerdir. Aynı sektörde faali-

¹³ Yargıtay 7. HD, T. 27.06.2013, E. 2013/4887, K. 2013/12078

¹⁴ Hasan Pulaşlı, Şirketler Hukuku Genel Esasları (4th edn, Adalet Yayınevi 2016) 53

¹⁵ Ahmet Taşkın, 'İş Hukukunda İşletme Kavramı' (2012) 32 Çalışma ve Toplum Dergisi 75,89

yet yürütülmesi, organik bağ tespitini kolaylaştıran bir durum olarak görülebilir; ancak Yargıtay, faaliyet benzerliğinin tek başına organik bağın varlığını kanıtlamaya yetmeyeceğini, mutlaka diğer maddi olgular ve yapısal bağlantılarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini özellikle belirtmektedir¹⁶.

4. İşçi Geçişlerindeki Süreklilik ve Kesintisizlik (Birlikte İstihdam)

Bir işçinin, hukuken ayrı tüzel kişiliklere sahip şirketler nezdinde kesintisiz biçimde veya yalnızca çok kısa süreli aralarla çalışmayı sürdürmesi; hatta sosyal güvenlik kayıtları farklı işverenler üzerinden yürütülse dahi fiilen aynı işyerinde ve aynı nitelikteki görevleri yerine getirmesi, organik bağın varlığına işaret eden en güçlü olgulardan biridir¹⁷. Bu tür bir durum, doktrinde yer yer **“birlikte istihdam”** olgusu kapsamında da değerlendirilmekte ve işverenlerin işçilik alacaklarından doğan sorumluluklarını azaltmak ya da bertaraf etmek amacıyla şirketler arasında yapay, muvazaalı geçişler oluşturdıkları ihtimalini gündeme getirmektedir.

¹⁶ İstanbul BAM 13. HD, 2023/445, 07.03.2024. Bu kararda mahkeme, Yargıtay 8. Hukuk Dairesi'nin 23.03.2015 tarihli kararına atıfta bulunularak, davalı üçüncü kişi şirket ile dava dışı borçlu şirketin aynı alanda faaliyet göstermeleri ve ortaklarının kardeş olmasının tek başına muvazaayı göstermeyeceği belirtilmiştir. Bu durum, faaliyet alanlarının benzerliğinin tek başına organik bağ için yeterli olmadığını, ancak diğer delillerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İlgili karar için; Yargıtay 8. HD, 21926/6642, 23.03.2015.

¹⁷ Yargıtay 9. HD, 14418/11764, 12.09.2023. Bu karar, Yargıtay'ın organik bağ ve birlikte istihdam kavramlarına yaklaşımını netleştirmesi açısından kritik öneme sahiptir. Daire, sadece şirketler arasındaki ortaklık yapısının benzerliği veya organik bağın varlığının, işçilik alacaklarından müteselsil sorumluluk için yeterli olmadığını vurgulamıştır. Kararda, işçinin fiilen hangi işveren bünyesinde çalıştığı, asıl işveren-alt işveren ilişkisi, işyeri devri veya birlikte istihdam gibi somut olguların varlığı aranmıştır. Yargıtay'ın bu kararı, önceki içtihatlarında da belirtildiği üzere, tüzel kişiler arasında sadece organik bağ bulunduğu gerekçesinin, çalışma döneminin tamamına ilişkin alacaklardan işçinin çalışmış olduğu her bir tüzel kişinin müteselsilen sorumlu olması sonucunu doğurmayacağını teyit etmektedir. Tüzel kişilik perdesinin kaldırılması için sadece organik bağın varlığı yeterli değildir; bunun yanı sıra, işçinin birden fazla işverene aynı hizmeti sunduğu "birlikte istihdam" olgusunun veya işyeri devri gibi diğer hukuki nedenlerin de somut olarak ispatlanması gerekmektedir.

Bununla birlikte, bu iki olgunun zaman zaman aynı somut olayda bir arada görülebilmesi, organik bağ ile birlikte istihdamın özdeş kavramlar olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, organik bağ, hukuken bağımsız görünen şirketler arasında ekonomik, yönetsel ve fiilî bütünleşmeyi ifade eden yapısal bir kavram iken; birlikte istihdam, işçinin aynı anda birden fazla işverene karşı hizmet borcunu ifa ettiği özel bir istihdam biçimini tanımlar. Bu nedenle, organik bağ birlikte istihdamın zorunlu bir sonucu olmadığı gibi, birlikte istihdam da her durumda organik bağın varlığını gerektirmez. Dolayısıyla organik bağ ve birlikte istihdam ne birbirinin nedeni ne de zorunlu tamamlayıcısıdır¹⁸. Bu iki kavramın yanı sıra, organik bağın kötüye kullanılması hâlinde gündeme gelen yaptırım niteliğindeki “tüzel kişilik perdesinin kaldırılması” müessesesinin de farklı bir hukuki işleve sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu çerçevede, doktrinde ve uygulamada sıklıkla vurgulandığı üzere, “birlikte istihdam”, “organik bağ” ve “tüzel kişilik perdesinin kaldırılması” kavramları birbirine karıştırılmamalı; zira bunlar çoğu durumda birbirinden bağımsız, hatta kimi hâllerde birbirini dışlayan hukuki kuramlar olarak değerlendirilmelidir.

5. Ekonomik Bütünlük ve Fiili Durum

Şirketler arasında iktisadi ve ticari bağımlılığın ve buna bağlı bir kader/amaç birliğinin bulunması, diğer bir ifadeyle bir şirketin diğerinin ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkileyen veya fiilen kontrol eden bir konumda olması, organik bağın varlığını gösteren başlıca ölçütlerden biridir. Bu hâllerde şirketler, hukuken bağımsız tüzel kişilikler olarak görünmekle birlikte, gerçekte tek bir ekonomik bütünlük ve ortak bir ticari kader çerçevesinde hareket etmekte; bu durum, tüzel kişilik teorisinin kötüye kullanıldığı hallerde özellikle önem kazanmaktadır.

Yargıtay içtihatlarında, birden fazla şirket arasında organik bağın bulunduğunu ve bu şirketlerin hukuken ayrı görünmekle birlikte fiilen tek bir ekonomik bütünlük içinde ortak bir ticari kaderi paylaştıklarını gösteren çeşitli ölçütler geliştirilmiştir. Bu kriterler her somut olayın özellikleri dikkate alınarak birlikte değerlendirilir. Ekonomik ve yönetsel bütünlük kriterleri, şirketlerin idari ve mali yapılarının ne ölçüde

¹⁸ Gaye Bağcı, ‘İşverenin Tespitinde Birlikte İstihdam, Organik Bağ ve Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması’ (2022) 13(2) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 76, 83-84.

iç içe geçtiğini gösteren temel ölçütlerdir. Bu bağlamda **Ortaklık ve Yönetim Yapısı**, şirketler arasındaki sahiplik ve yönetsel iradenin birlikteliğini; **Adres ve Faaliyet Alanı Birliği**, şirketlerin fiziki konumları ile yürüttükleri faaliyetlerin birbirine yakınlığını; **Ticari Unvan ve Marka Kullanımı**, dışa yansıyan kurumsal kimlik ve tanıtım unsurlarındaki paralellliği; **Mali Bağımlılık** ise şirketler arasındaki finansal ilişkilerin yoğunluğunu ve karşılıklı ekonomik bağılılığı ifade eder. Bu başlıklar birlikte değerlendirildiğinde, şirketlerin hukuken ayrı görünseler dahi fiilen bütünsel bir ekonomik yapı oluşturup oluşturmadığı ortaya konulmaktadır.

Bu hususlar, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararında şu şekilde özetlenmiştir¹⁹:

“(...) üçüncü kişiler nezdinde iktisadi bir bütünlük içerisinde tek bir şirketle iş yapılıyor algısı oluşması gerektiği ve bu algı neticesinde, ticaret yaparken güçlü bir yapıya sahip görüntüsü oluşturularak, şirketlerden birinin borca batırılması ya da işinin boşaltılıp iş alanının diğerine kaydırılması işlemlerinin tipik bir hakkın kötüye kullanılması olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.”

Fiili durum ve iş organizasyonu kriterler ise işçinin çalışma ilişkilerinin pratikte nasıl yürütüldüğüne odaklanarak şirketler arasındaki gerçek bağlantının ortaya konulmasını amaçlar. Bu çerçevede işçilerin şirketler arasında geçişkenliği, farklı tüzel kişilikler altında görünmekle birlikte fiilen aynı iş organizasyonuna hizmet sunulup sunulmadığını; ortak yönetim ve talimat zinciri, işçinin emir ve talimatlarını hangi yönetim iradesinden aldığı ve günlük iş akışının hangi merkezden yönlendirildiğini; birlikte istihdam ise işçinin aynı anda birden fazla işverene karşı hizmet borcunu ifa edip etmediğini gösteren yapısal unsurlardır. Yargıtay, özellikle bu fiilî çalışma düzenine ilişkin olguları, şirketler arasında organik bağın varlığına işaret eden en önemli göstergeler arasında değerlendirmektedir²⁰.

¹⁹ Yargıtay HGK, 258/528, 24.05.2023

²⁰ Yargıtay 7. HD, 13773/21582, 09.12.2024

6. Muvazaalı İşlemler ve Kötüniyet

Organik bağın tespitinde, şirketler arasındaki ilişkilerin sırf alacaklılardan mal kaçırmak veya işçilerin haklarını kısıtlamak amacıyla kötü niyetli işlemlerle kurulup kurulmadığı da önemli bir ölçüttür. Muvazaalı işlemlerin varlığı, organik bağın kabulünü güçlendirir ve tüzel kişilik perdesinin aralanması teorisiyle de yakından ilişkilidir. İş hukukunda bu durum, özellikle işçinin haklarını engellemek için şirketler arasında yapılan göstermelik devirler veya unvan değişiklikleri şeklinde ortaya çıkar.

Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesi vermiş olduğu bir kararda organik bağın varlığının tek başına tüzel kişilik perdesinin aralanmasını gerektirmese de alacaklıdan mal kaçırmak ve onu zarara uğratmak amacıyla kötü niyetli işlemler yapıldığının somut verilerle ispatlanması halinde perdenin aralanabileceği belirtilmiştir:

“Ancak organik bağ kavramı, tüzel kişilik perdesinin aralanmasına göre daha geniş bir anlama sahip olsa da organik bağın varlığı, tek başına tüzel kişilik perdesinin aralanmasını gerektirmemektedir. Başka bir deyişle şirketler arasında organik bağ tespit edilse dâhi tüzel kişilik perdesinin aralanması ve alacağın perdenin arkasındakinden de istenebilmesi için sırf alacaklıdan mal kaçırmak ve onu zarara uğratmak amacıyla kötü niyetli işlemler yapıldığının da somut verilerle ispatlanması gerekmektedir. Şirketler arasında ortakların akraba olması tek başına organik bağ veya tüzel kişilik perdesinin kaldırılması için yeterli değildir veya şirketlerin aynı faaliyeti yürütüyor olması organik bağ için yeterli değildir.”²¹

Bu karar, iş hukukunda işçinin alacaklarının korunması için muvazaa ve kötü niyetin tespitinin önemini vurgular.

Organik bağ kavramının tespitinde kullanılan bu kriterler, iş hukukunda önemli hukuki sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçların başında ise işverenlerin sorumluluğunun genişletilmesi ve müteselsil sorumluluk ilkesinin uygulanması gelmektedir.

IV. Organik Bağın Sorumluluğun Genişletilmesindeki Rolü ve Müteselsil Sorumluluk

Organik bağın tespit edildiği hâllerde, ilgili tüm şirketlerin işçiye karşı doğan işçilik alacaklarından **müteselsilen sorumlu** kabul edilmesi,

²¹ Yargıtay 9. HD, 3199/5047, 18.03.2024

iş hukukunda işçinin korunması ilkesinin doğal bir sonucudur. Bu yaklaşımın kanunî temeli, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun 61. maddesinde yer almaktadır. Maddede, “birden fazla kişinin aynı zarara birlikte sebebiyet vermeleri veya aynı zarardan çeşitli sebeplerle sorumlu tutulmaları hâlinde müteselsil sorumluluk hükümlerinin uygulanacağı” belirtilerek, alacaklının dış ilişkide borçlulardan her birine borcun tamamı için başvurulabilmesinin önü açılmıştır.

Müteselsil sorumluluğun borçlular arasındaki iç ilişkiye dair düzenleme ise TBK m. 62’de yer almaktadır. Buna göre, borçlular arasında tazminat yükünün paylaşılmasında tüm somut koşullar, özellikle her bir borçlunun kusur düzeyi ve yarattığı tehlikenin yoğunluğu dikkate alınır. Böylece dış ilişkide alacaklıya karşı ortak sorumluluk söz konusu iken, iç ilişkide borçlular arasındaki nihai yük paylaşımı ayrı bir değerlendirmeye tâbi olur.

Organik bağın iş hukukundaki temel işlevi, işverenin sorumluluk alanını genişleterek işçinin alacaklarını daha güçlü bir hukuki koruma altına almaktır. Normal koşullarda tüzel kişilik ilkesi gereği her şirket yalnızca kendi borçlarından sorumludur; ancak aralarında organik bağ bulunan şirketler, işçilik alacakları bakımından **tek bir işverenmiş gibi** değerlendirilir. Bu durumda işçinin alacağını tahsil etmek için ekonomik bütünlük içerisindeki şirketlerden herhangi birine veya tamamına başvurulabilmesi, müteselsil sorumluluğun en önemli güvencesini oluşturur²².

Bu koruma mekanizması özellikle, işçilerin bordroda farklı bir şirket üzerinden gösterildiği, ancak fiilen ekonomik bütünlük içindeki birden fazla şirkete hizmet verdikleri çalışma düzenlerinde büyük önem taşır. İşçi, malvarlığı zayıf veya borç ödeme gücü olmayan bir şirket üzerinden gösterilmiş olsa dahi, alacağını ekonomik bütünlük içindeki diğer şirketlerden tahsil edebilme olanağına kavuşur. Böylece işverenlerin sorumluluktan kaçınmak amacıyla işçiyi muvazaalı biçimde şirketler arasında dolaştırması etkisiz hâle getirilmektedir.

Yargıtay da organik bağın varlığını kabul ettiği durumlarda, işçinin farklı şirketler nezdinde geçen tüm çalışma sürelerinin birleştirilerek tek bir süre gibi değerlendirilmesi gerektiğini istikrarlı biçimde vurgulamaktadır. Bu kapsamda kıdem tazminatı, yıllık izin ücreti ve benzeri hakların birleştirilmiş hizmet süresi üzerinden hesaplanması gerektiğine hükmedilmekte; böylece işverenlerin kıdemi sıfırlama veya işçinin haklarını

²² Yasemin Taşdemir, ‘Organik Bağ İçerisindeki İşverenlerin İşyerlerinde ya da İşletmelerinde Toplu İş Sözleşmesi Yetkisinin Alınması’ (2024) 173 TBB Dergisi 387, 395

azaltma amacıyla yaptığı görünürdeki şirket değişikliklerinin önüne geçilmektedir²³.

Bununla birlikte, Yargıtay'ın son yıllardaki içtihatlarında bir evrim gözlenmektedir. Yüksek Mahkeme, artık sadece soyut bir "organik bağ" tespitini müteselsil sorumluluk için yeterli görmemekte, bu bağın somut hukuki ilişkilere (işyeri devri, hizmet sözleşmesi devri, asıl işveren-alt işveren ilişkisi, birlikte istihdam gibi) dayanıp dayanmadığını da araştırmaktadır. Bu yeni yaklaşım, her ne kadar ispat açısından daha detaylı bir inceleme gerektirse de sorumluluğun sınırlarını daha öngörülebilir ve hukuki temelleri daha sağlam bir zemine oturtmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, organik bağın tespiti, müteselsil sorumluluğa giden yolda güçlü bir karine ve başlangıç noktası olmaya devam etmekle birlikte, nihai sorumluluğun kapsamı, şirketler arasındaki fiili ve hukuki ilişkinin niteliğine göre belirlenmektedir.

Organik bağ kavramının iş hukukundaki belirleyici rolü ile müteselsil sorumluluğun kapsamının şekillenmesi, büyük ölçüde Yargıtay içtihatları aracılığıyla zaman içerisinde önemli bir değişim geçirmiştir. Bu değişim, kavramın başlangıçta oldukça geniş ve esnek bir yorum çerçevesinde ele alındığı dönemden, günümüzde daha açık, somut ve nesnel kriterlere dayanan bir yaklaşımın benimsendiği aşamaya kadar uzanmaktadır. Bu nedenle, Yargıtay'ın organik bağa ilişkin kararlarının tarihsel bir perspektifle değerlendirilmesi, kavramın mevcut hukuki konumunun anlaşılması kadar, gelecekte nasıl gelişebileceğinin ve işveren sorumluluğunun sınırlarının hangi yönde şekillenebileceğinin ortaya konulması açısından da büyük önem taşımaktadır.

V. Yargıtay İçtihatlarında Organik Bağ Kavramının Dönemsel Değişimi ve Analizi

Organik bağ kavramı, Türk iş hukukunda pozitif bir düzenlemeye dayanmaksızın, tamamen Yargıtay içtihatlarıyla şekillenmiş ve zaman içinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Yargıtay'ın bu konudaki yaklaşımı, "işçinin korunması" ilkesi ile "hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik" ilkeleri arasında hassas bir denge kurma arayışını yansıtmaktadır. Başlangıçta, tüzel kişilik perdesinin kötüye kullanıldığı durumlara karşı geniş bir koruma sağlama amacıyla daha esnek yorumlanan kavram, za-

²³ İstanbul 7. ATM, 621/863, 17.12.2019; İstanbul 9. ATM, 1372/531, 23.05.2019; Yargıtay 9. HD, 19957/32175, 12.11.2015

manla sorumluluğun sınırlarını daha net çizen, somut ve objektif kriterlere dayalı bir yapıya evrilmiştir. Bu evrimsel sürecin daha iyi anlaşılabilmesi için, Yargıtay'ın içtihatlarındaki belirgin değişimler ve bu değişimlerin ardındaki hukuki gerekçeler, üç ana dönem altında incelenecektir.

1. Dönem: Organik Bağın Geniş Yorumlandığı Dönem (2005 öncesi)

Bu dönem, Yargıtay'ın organik bağ kavramını işçinin korunması amacıyla geniş yorumladığı bir başlangıç evresini ve ardından bu geniş yorumdan uzaklaşma eğiliminin başladığı bir geçiş sürecini içermektedir. İlk zamanlarda, farklı tüzel kişilikler altında çalışan ancak fiilen aynı ekonomik bütünlüğe hizmet eden işçilerin hak kaybına uğramasını önlemek amacıyla, şirketler arasındaki ortaklık yapısı, yönetim veya faaliyet alanlarındaki benzerlikler gibi unsurlar, organik bağın varlığı ve dolayısıyla hizmet sürelerinin birleştirilerek müteselsil sorumluluğa gidilmesi için yeterli görülebilmekteydi. Ancak bu geniş yorum, hukuki belirlilik açısından bazı sorunlara yol açtığı düşünüldükçe, 2005 yılından itibaren daraltılma eğilimine girmiştir.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi vermiş olduğu bir kararda bu hususu belirtmiştir:

“Bu gibi durumlar için Dairemizin önceki içtihatlarında “şirketler arasında organik bağ” dan söz edilerek kıdem tazminatına hak kazanma, hesap tarzı yönlerinden aralarında bağlantı bulunan bu işverenlerin birlikte sorumluluğuna gitmekteydi... Ancak daha sonraki kararlarda organik bağdan söz edilerek sonuca gidilemeyeceği kabul edilmiştir (Yargıtay 9.HD. 28.11.2005 gün 2005/34442 E, 2005/37457 K.). Dairemizin bu yöndeki kararları son yıllarda istikrar kazanmış ve farklı işverenler nezdinde geçen sürelerin kıdem tazminatına hak kazanma noktasında birleştirilebilmesi için işyeri devri, hizmet akti devri, asıl işveren alt işveren ilişkisi ve birlikte istihdam olgularının bulunup bulunmadığının araştırılması gerektiği çok sayıda kararda vurgulanmıştır (Yargıtay 9. HD. 22.10.2007 gün 2007/ 5762 E, 2007/ 30979 K.). Ancak, bu yöndeki yaklaşım işçilerin yasal haklarını karşılamada özellikle davaların uzaması göz önünde bulundurulduğunda yetersiz kalmıştır. Bu nedenle Dairemiz önceki içtihatlarına dönmüştür.”²⁴

²⁴ Yargıtay 9. HD, 17696/4956, 25.02.2010. Benzer kararlar için; Yargıtay 9. HD, 18733/6672, 26.03.1999. Bu, dönemin referans kararıdır ve sonraki birçok kararda atıf yapılmıştır. Kararda, şirketler arasında fiili bir bağ (aynı ortaklar, benzer faaliyet

Söz konusu karar, organik bağ kavramının Yargıtay içtihatları içerisindeki tarihsel gelişimini sistematik biçimde ortaya koyması bakımından doktrinel açıdan son derece önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. Karar, her ne kadar 2010 tarihli olsa da Dairenin geçmiş uygulamalarını geriye dönük olarak tasnif ederek organik bağın yorumlanmasına ilişkin üç farklı dönemi aynı metin içinde somutlaştırmaktadır. İlk olarak, 2005 öncesi içtihat çizgisinin “organik bağ” kavramını geniş yorumladığını ve bu kavramın varlığı hâlinde şirketler arasında birlikte sorumluluğa gidildiğini açıkça belirtmek suretiyle başlangıç döneminin genişletici yaklaşımını teyit etmektedir. İkinci olarak, 2005 ve 2007 tarihli kararlara yapılan atıflar üzerinden, organik bağın tek başına sorumluluğu doğurmak için yeterli olmadığı; bu nedenle daha sınırlayıcı ve daraltıcı bir değerlendirme ölçütünün benimsendiği orta dönemin kapsamını tanımlamaktadır. Bununla birlikte karar, söz konusu daraltıcı yaklaşımın uygulamada ortaya çıkan sorunları çözmede yetersiz kaldığını ifade ederek bu dönemi eleştirmekte; akabinde Dairenin yeniden önceki geniş yorum anlayışına dönme iradesini ortaya koymaktadır. Böylelikle karar, hem organik bağın ilk dönemine ilişkin genişletici yaklaşımı doğrulayan hem de ikinci dönemin dar yorumunu eleştirerek üçüncü döneme geçişi açıklayan kurucu bir içtihat değeri taşımaktadır.

2. Dönem: Organik bağdan uzaklaşma ve Dar Yorum (2007-2010)

Bu dönemde Yargıtay, özellikle işverenler arası sorumluluğun genişletilmesine ilişkin uyuşmazlıklarda **hukuki belirlilik, öngörülebilir-**

alanı gibi) tespit edildiğinde, işçilik alacaklarından "birlikte sorumluluk" sonucuna ulaşılacağı açıkça belirtilmiştir. Bu, dönemin geniş yorum yaklaşımını net bir şekilde ortaya koymaktadır.; Yargıtay 10. HD, 6520/10496, 09.11.2004. Hizmet tespiti davalarına bakan 10. Hukuk Dairesi'nin bu kararı, dönemin felsefesini mükemmel bir şekilde yansıtmaktadır. Kararda, davacının sigorta primleri ödenmiş ve işe giriş bildireleri verilmiş olmasına rağmen kayıtlarda eksiklikler bulunsada dahi, fiili çalışmanın varlığının esas alınması ve davanın esasına girilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu, 9. Hukuk Dairesi'nin geniş yorumuyla paralel olarak, şekli eksikliklere rağmen işçinin fiili durumunu koruma eğilimini göstermektedir. Yargıtay HGK, 21-480/579, 03.11.2004. Yargıtay'ın en üst karar organı olan HGK'nın bu kararı, hizmet tespiti davalarında tanık beyanları ve diğer delillerle çalışma olgusunun hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu, şekli kayıtlardan bağımsız olarak gerçeğin ve fiili durumun araştırılmasına verilen önemi gösterir ki bu da dönemin geniş yorum anlayışıyla tam olarak örtüşmektedir.

lik ve kanunilik ilkelerini merkeze alan bir yaklaşım benimsemiştir. Yüksek Mahkeme, uygulamada sıklıkla başvuru alan “organik bağ” kavramının, soyut ve içeriği tam olarak sınırları çizilmemiş bir nitelik taşıdığına dikkat çekerek, tek başına işveren sorumluluğunu genişletmeye elverişli bir hukuki temel oluşturmadığını sistematik şekilde ifade etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Yargıtay, şirketler topluluğu, birbirine bağlı işletmeler veya muvazaaya elverişli alt işverenlik yapıları gibi kompleks organizasyonlarda dahi, sırf ekonomik ve fiilî yakınlığın varlığının müteselsil sorumluluğu doğurmayacağını; bunun ancak mevzuatta açıkça öngörülen somut hukuki kurumların varlığı hâlinde gündeme gelebileceğini vurgulamaktadır.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin vermiş olduğu kararda bu husus açıkça göze çarpmaktadır:

*“Ancak daha sonraki kararlarda organik bağdan söz edilerek sonuca gidilemeyeceği kabul edilmiştir (Yargıtay 9.HD. 28.11.2005 gün 2005/34442 E, 2005/37457 K.). Dairemizin bu yöndeki kararları son yıllarda istikrar kazanmış ve farklı işverenler nezdinde geçen sürelerin kıdem tazminatı hesabı noktasında birleştirilebilmesi için işyeri devri, hizmet akti devri, asıl işveren alt işveren ilişkisi ve birlikte istihdam olgularının bulunup bulunmadığının araştırılması gerektiği çok sayıda kararda vurgulanmıştır (Yargıtay 9. HD. 22.10.2007 gün 2007/ 5762 E, 2007/ 30979 K.)”*²⁵

Bu karar, 28.11.2005 tarihli kararı bir milat olarak kabul ederek, bu tarihten sonra organik bağdan söz edilerek sonuca gidilemeyeceği yönündeki yaklaşımın istikrar kazandığını belirtmektedir. Bu dönemde, sorumluluğun yasal dayanaklarının (işyeri devri gibi) somut olarak tespit

²⁵ Yargıtay 9. HD, 1322/10048, 26.03.2012. Benzer kararlar için; Yargıtay 9. HD, 5762/30979, 22.10.2007. Bu karar, dar yorum döneminin felsefesini netleştiren en önemli içtihatlardan biridir. Farklı işverenler nezdinde geçen sürelerin birleştirilebilmesi için soyut bir "organik bağ" iddiasının yeterli olmadığını; bunun yerine işyeri devri, hizmet akti devri, asıl işveren-alt işveren ilişkisi ve birlikte istihdam gibi somut hukuki olguların araştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Yargıtay 9. HD, 33210/1177, 25.01.2010; Yargıtay 9. HD, 5762/30979, 22.10.2007; Yargıtay HGK, 9-726/24, 11.01.2017. Bu HGK kararı, her ne kadar 2017 tarihli olsa da 2. dönemin hukuki mantığını en iyi özetleyen kararlardan biridir. Karar metninde, 2005 ve 2007 tarihli 9. Hukuk Dairesi kararlarına doğrudan atıf yapılarak, o dönemde organik bağdan uzaklaşıldığı ve hizmetlerin birleştirilmesi için kanunda sayılan somut hukuki nedenlerin aranması gerektiği anlayışının yerleştiği teyit edilmiştir.

edilmesi gerektiği anlayışı hâkim olmuştur. Özellikle 22.10.2007 tarihli karara yapılan atıf, bu daraltıcı yorumun bu dönemde güçlendiğini göstermektedir. Yargıtay'ın bu içtihadî yönelimi, işveren sorumluluğunun genişletilmesi bakımından kanun tarafından öngörülen müesseselerin önceliğini teyit ederken; organik bağın ancak bu kurumların varlığını destekleyen, onların somut unsurlarını ortaya koymaya yarayan bir araç niteliğinde kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Böylece hem iş hukukunun koruyucu işlevi korunmakta hem de keyfî veya öngörülemez sorumluluk genişletmelerinin önüne geçilmektedir.

Bununla birlikte, bu yıllardaki içtihat değişikliği bir anda gerçekleşmemiş, kademeli bir dönüşüm süreci olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dar yorumun hâkim olduğu bu dönemde, önceki geniş içtihadı dönüştürerek sinyalleri veren veya daraltıcı yaklaşımı eleştiren bazı kararlar da görülmüştür²⁶. Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 2008/17696 E., 2010/4956 K. sayılı kararı, 2010 yılında verilmiş olmasına rağmen, 2005 sonrası yerleşen dar yorumu eleştirmiş ve organik bağın önceki geniş yorum doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu karar, dönemin karakteristik bir örneği olmaktan ziyade, dönemi sona erdiren ve daha geniş içtihadı dönüşün başlangıcını oluşturan bir kırılma noktası niteliğindedir. Bu nedenle, dar ve geniş yorumun aynı zaman diliminde yer alması bir çelişki olarak değil, Yargıtay içtihadının dinamik ve evrimsel doğasının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca dar yorumun baskın olduğu bu süreçte dahi, işverenin kötü niyetinin açık biçimde ortaya çıktığı veya hakkın kötüye kullanılmasının bariz olduğu dosyalarda mahkemelerin hakkaniyet gereği daha geniş sorumluluk sonuçlarına ulaştıkları görülmektedir. Bu istisnalar genel eğilimi değiştirmemekle birlikte, mahkemelerin somut olayın özelliklerini dikkate alarak esneklik gösterebildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Yargıtay'ın bu dönemdeki içtihadî yönelimi, işverenler arası sorumluluğun genişletilmesinde kanunda öngörülen hukuki müesseselerin belirleyici rolünü vurgulamış; organik bağın ise ancak bu kurumların somut unsurlarını tespit etmeye yarayan tamamlayıcı bir araç olarak dikkate alınabileceğini ortaya koymuştur. Böylece hem iş hukukunun koruyucu işlevi güçlendirilmiş hem de keyfî veya öngörülemez sorumluluk genişletmelerinin önüne geçilmiştir.

²⁶ Yargıtay 9. HD, 36967/7596, 23.03.2009; Yargıtay 9. HD, 33210/1177, 25.01.2010

3. Dönem: Organik Bağa Dönüş ve Kriterlerin Netleştiği Dönem (2010 sonrası sonrası)

Bu dönemde Yargıtay, ikinci dönemdeki dar yorumun yarattığı hak kayıplarını gidermek amacıyla organik bağ kavramını yeniden ve daha güçlü bir şekilde gündemine almıştır. Ancak bu "geri dönüş", ilk dönemdeki kadar geniş ve soyut bir yoruma değil, organik bağın varlığını kanıtlayan somut, objektif ve bütüncül kriterlerin aranmasına dayanmaktadır. Yargıtay, bu dönemde organik bağın hukuki temelini, kapsamını ve sonuçlarını daha net bir şekilde tanımlamıştır.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun (YHGK) benimsediği yaklaşım uyarınca organik bağ, iki ayrı tüzel kişi arasında veya bu tüzel kişilerin ortakları arasındaki fiilî, ekonomik ya da yönetsel bağlantıyı ifade eden geniş kapsamlı bir kavramdır. Organik bağ, şirketler arası ilişkinin mahiyetini ortaya koyan, kimi zaman ortaklık yapısından, kimi zaman yönetim birliğinden ya da ekonomik bütünlükten kaynaklanan bir yakınlığı belirtir; bu nedenle tüzel kişilik perdesinin aralanması doktrininden daha geniş bir içeriğe sahiptir. YHGK, organik bağın varlığının tanık beyanları dâhil her türlü delille ispatlanabileceğini, dolayısıyla kanıtlanması bakımından katı bir şekil şartına bağlı olmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte Kurul, organik bağın tek başına tüzel kişilik perdesinin kaldırılmasına yol açacak güçte bir olgu olarak değerlendirilemeyeceğini; perdenin aralanması veya kaldırılmasının ancak hakkın kötüye kullanılması, hile, kanunun dolanılması ya da borçtan kaçınma amacıyla yapılan işlemler gibi daha ağır nitelikteki şartların varlığı hâlinde mümkün olabileceğini açıkça belirtmiştir. Bu doğrultuda organik bağ, YHGK içtihadında, tüzel kişilik perdesinin kaldırılması için zorunlu olmakla birlikte yeterli olmayan, daha çok şirketler arasındaki ilişkinin yoğunluğunu ortaya koymaya yarayan tamamlayıcı bir kriter olarak konumlandırılmıştır²⁷.

SONUÇ

Türk iş hukukunda "organik bağ" kurumu, kanun koyucunun boş bıraktığı bir alanı doldurmak üzere yargı içtihatları tarafından geliştiril-

²⁷ Yargıtay HGK, 94/358,06.09.2020; Benzer kararlar için: Yargıtay 9. HD, 5123/7060, 17.04.2024; Yargıtay 9. HD, 13328/1791,15.02.2022; Yargıtay HGK, (22)9-3109/1075, 22.09.2021; Yargıtay 22. HD, 16492/13959, 25.06.2019; Yargıtay 21. HD, 10038/975,19.01.2017.

miş, işçinin korunması ilkesinin pratik bir yansıması olarak önemli bir işlev üstlenmiştir. Bununla birlikte, kavramın bu denli merkezi bir rol üstlenmesine karşılık, pozitif hukukta açık bir düzenlemeye sahip olmaması ve tamamen yargısal yorumlara dayanması, zaman içinde içtihatların yön değiştirmesine ve uygulamada belirli bir standart eksikliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim organik bağın kapsamı, unsurları ve hukuki sonuçları konusundaki değerlendirmeler, gerek farklı dönemlerde verilen kararlar arasında gerekse benzer uyumsuzluk tiplerinde ortaya çıkan farklı sonuçlar bakımından, yeknesaklıktan uzak bir görünüm arz etmektedir.

Bu içtihadi dalgalanmalar, hukukun temel işlevlerinden biri olan öngörülebilirlik ilkesini zayıflatmakta; tarafların, özellikle de işçilerin ve işverenlerin, hukuki konumlarını önceden değerlendirme imkânını daraltmaktadır. Dolayısıyla, organik bağ kavramının Türk iş hukukundaki yerinin güçlendirilmesi, sadece mahkeme kararlarının zaman içinde oluşan eğilimlerine bırakılmamalı; yargı içtihatlarının tutarlılığını güvence altına alacak kurumsal mekanizmalar ile kanuni düzenleme ihtiyacı birlikte ele alınmalıdır.

Bu çerçevede, öncelikle yargı içtihatlarında ortaya çıkan farklılıkları giderecek ve uygulamaya yön verecek üst düzey bir içtihat birliği mekanizmasının işletilmesi önem taşımaktadır. Daha kalıcı ve yapısal bir çözüm ise, kavramın tanımı, unsurları ve hukuki sonuçlarını ayrıntılı biçimde düzenleyecek açık bir yasal çerçevenin oluşturulmasıdır. Böyle bir düzenleme, organik bağın hem sınırlarını hem de diğer sorumluluk genişletici kurumlarla ilişkisini belirginleştirerek hem işçinin korunması ilkesinin etkinliğini artıracak hem de hukuki güvenlik ilkesinin gereklilerini karşılayacaktır.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında, organik bağ kavramının iş hukukundaki koruyucu fonksiyonunun sürdürülebilmesi, yargı içtihatlarının istikrarlı bir seyir kazanmasına ve kavramın yasa koyucu tarafından pozitif bir düzleme taşınmasına bağlıdır. Bu doğrultuda atılacak adımlar, yalnızca işçi haklarının daha etkili korunmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda tüm taraflar açısından daha öngörülebilir, tutarlı ve güvenilir bir iş hukuku düzeninin kurulmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

- Can O and Çakmak İ, *İş Davaları* (1st edn, Bilge Yayınevi 2011)
- Çelik N, Caniklioğlu N, Canbolat T and Özkaraca E, *İş Hukuku Dersleri* (35th edn, Beta Yayınları 2022)
- Çelik N, Caniklioğlu N, Canbolat T and Özkaraca E, *İş Hukuku Dersleri* (36th revised edn, Beta Yayıncılık 2023)
- Karaca Yağcı A, *Bireysel İş Hukukunda Şirketler Topluluğu* (1st edn, On İki Levha Yayıncılık).
- Pulaşlı H, *Şirketler Hukuku Genel Esasları* (4th edn, Adalet Yayınevi 2016)
- Uyanık NK, *Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması ve Organik Bağ* (3rd edn, Seçkin Yayıncılık 2023)

B. Makaleler

- Akıncı Ş, ‘Alacaklılardan Mal Kaçırmak İçin Kurulan Yeni Şirkete Müracaat İmkânı Bakımından; Muvazaa, Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması ile Organik Bağ Kavramlarının Elverişliliği ve Yargıtay Uygulamaları’ (2019) 27(3) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 651-678
- Bağcı G, ‘İşverenin Tespitinde Birlikte İstihdam, Organik Bağ ve Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması’ (2022) 13(2) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 76–85
- Ertan E and Bicz FA, ‘İş Hukukunda Organik Bağ Kavramı’ (2017) 37 Sicil 102–113
- Kaşak FE, ‘Tüzel Kişilik Kavramı ve Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması’ (2020) 26(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1242–1263
- Şahlanan F, ‘Tüzel Kişi İşverenin Sorumluluğunda Farklı Şirketler Arasında Organik Bağ Bulunması’ (2011) *Tekstil İşveren Dergisi*, 2-8
- Taşdemir Y, ‘Organik Bağ İçerisindeki İşverenlerin İşyerlerinde ya da İşletmelerinde Toplu İş Sözleşmesi Yetkisinin Alınması’ (2024) 173 TBB Dergisi 387–419
- Taşkın A, ‘İş Hukukunda İşletme Kavramı’ (2012) 32 Çalışma ve Toplum Dergisi 75-112

Yılmaz G, ‘Şirketlerde Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması ile Organik Bağ Kavramının İş Uyuşmazlıkları Hakkında Verilen Kararlardan Hareketle Karşılaştırılması’ (2021) 7(2) TFM 351–372

Yılmaz H and Cavlı M, ‘Yargıtay Kararları Bağlamında İş Hukukunda Organik Bağ’ (2015) 29(4) Çimento İşveren Dergisi 18-33

C. Kitap Bölümleri ve Sempozyum Bildirileri

Caniklioglu N, ‘İş İlişkinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı’ in Yargıtay’ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 2017 (On İki Levha Yayıncılık 2019)

Çifter A, ‘Şirketler Arasında Organik Bağ ya da Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması (Bir Kararın Değerlendirilmesi)’ in Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan, Cilt 1 (İstanbul 2011) 19-27

Öztekin S and Memiş T, ‘Şirketler Hukuku ve İcra İflas Hukuku İlkeleri Işığında Borçlu Şirketin Alacaklarının Hakim Ortağa Karşı Korunması’ in 1. Uluslararası Ticaret Hukuku Sempozyumu: Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması (Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını 2008) 195–216

Yıldırım K, ‘Maddi Hukuk İcra Hukuku İlişkisi ve İptal Davalarında Perdeyi Kaldırma Teorisine Hukuki Koruma Sağlayan Enstrümanlar’ in Sempozyum (İstanbul 2008) 173-193

D. Elektronik Kaynaklar

Türk Dil Kurumu, < <https://tdk.gov.tr/> > Erişim Tarihi 12 Kasım 2025

Legalbank Elektronik Hukuk Bankası, <<https://www.legalbank.net/>> Erişim Tarihi 12 Kasım 2025

Yargıtay İçtihat Merkezi, <<https://www.yargitayictihatmerkezi.gov.tr/>> Erişim Tarihi 12 Kasım 2025

**#TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ
KOOPERATİFLERİNE SAĞLANAN HİBELERİN VERGİ
KREDİSİ MODELİ İLE MUKAYESESİ***

*(COMPARISON OF GRANTS PROVIDED TO RENEWABLE ENERGY
COOPERATIVES IN TURKEY WITH THE TAX CREDIT MODEL)*

Dr. Öğr. Üyesi/Dr. Lecturer Cansu DAĞ*
Arş. Gör./Res. Asst. Furkan YAŞAR*****

ÖZ

Bu çalışma, Türk hukukunda var olan yenilenebilir enerji kooperatiflerine sağlanan hibeleri, karşılaştırmalı hukuktaki vergi kredisi modeli ile mukayese etmektedir. Türkiye'de kooperatiflere yönelik teşvik mekanizması ağırlıklı olarak KOOP-DES Programı kapsamında sınırlı hibelere oluşmakta olup bütçeyle kısıtlı ve takdire bağlı bir yapıya sahip-

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 20.04.2026 tarihinde Yayınımıza ulaşmış olup, 28.04.2026 tarihinde birinci hakem; 10.05.2026 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

DOI: <http://dx.doi.org/10.69838/HAD.90627>

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 424K258 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

** Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Mali Hukuk Ana Bilim Dalı Doktor Öğretim Üyesi, av.cansu.dag@gmail.com, ORCID-ID No: 0000-0003-4547-2565

*** Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Mali Hukuk Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, fyasar@nku.edu.tr, ORCID-ID No: 0000-0003-3719-8885

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmişlerdir.

Katkı Payı Oranı: Yarı yarıya (%50/%50)'dir.

Bu makaleye atıf için; DAĞ, Cansu, YAŞAR, Furkan, "Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerine Sağlanan Hibelerin Vergi Kredisi Modeli ile Mukayesesi", Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Sayı No.: 39, 2026, s. 119-150.

ken; ABD’de IRC kapsamındaki ITC ve PTC, Kanada’da ise Income Tax Act kapsamındaki temiz enerji vergi kredileri, mükelleflere yasal bir hak olarak otomatik biçimde uygulanmaktadır. Çalışmada, hibeler ile vergi kredilerinin yapısal konumu ve etkileri karşılaştırılmaktadır. Her iki teşvik türünün yatırım maliyetlerini azaltma işlevi bakımından benzerliklerine rağmen; hukuki dayanak, öngörülebilirlik ve işleyiş açısından farklılıkları ortaya konulmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’de yenilenebilir enerji kooperatiflerinin daha etkin desteklenebilmesi için vergi kredisi benzeri sistematik ve otomatik teşvik sistemlerinin geliştirilmesi gereği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri, Enerji Toplulukları, Mali Teşvik, Hibe, Vergi Kredisi

ABSTRACT

This study compares the grants provided to renewable energy cooperatives under Turkish law with the tax credit model in comparative law. In Turkey, the incentive mechanism for cooperatives mainly consists of limited grants under the KOOP-DES Program mostly, which are budget-constrained and discretionary; whereas in the US, the ITC and PTC under the IRC, and in Canada, clean energy tax credits under the Income Tax Act, are automatically applied to taxpayers as a legal right. The study compares the structural position and effects of grants and tax credits. Despite the similarities in their function of reducing investment costs; the differences in legal basis, predictability, and operation are highlighted. In conclusion, the study evaluates the need to develop systematic and automatic incentive systems similar to tax credits to more effectively support renewable energy cooperatives in Turkey.

Keywords: Renewable Energy Cooperatives, Energy Communities, Financial Incentives, Grants, Tax Credits

GİRİŞ

Dünya genelinde hızlı nüfus artışı, ekonomik büyüme ve sanayileşme ile hızlanan teknolojik gelişme gibi sebeplerle küresel çapta enerji

talebi her geçen gün artış göstermektedir¹. Enerji taleplerinin küresel olarak hızla artmasıyla birlikte bu talebi bu zamana kadar karşılamaya çalışan fosil yakıtların tükenmesi ve fosil yakıtların ekonomik, çevresel ve sürdürülebilirlik açısından yarattığı sorunlar ise enerji politikalarında köklü bir değişim ve dönüşümü zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm sürecinde yenilenebilir enerji kaynakları, yalnızca ikame bir üretim modeli değil; aynı zamanda iklim krizi ile mücadele, enerji arz güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi bakımından önemli bir araç haline gelmiştir. Ancak devletlerin, enerji politikaları gereği belirledikleri hedeflere ulaşmalarında özel kesimin de enerji alanına yönlendirilmesine ihtiyaç bulunmakta²; özel kesim ise yenilenebilir enerji yatırımlarının yüksek başlangıç maliyetleri ve uzun geri dönüş süreleri nedeniyle finansal zorluklarla karşılaşmaktadır³. Bu zorlukların aşılmasında devletlerin uyguladığı teşvik politikaları belirleyici olmaktadır⁴.

Söz konusu teşvikler; sabit fiyattan alım garantilerinden doğrudan kamu harcaması niteliğindeki hibelere, vergi sistemi içerisinde kurgulanan vergi teşviklerinden arazi kullanım izinlerine kadar çok geniş bir yelpazede yer almaktadır. Yatırımlara uygulanan teşvikleri maliyete dayalı teşvikler ve kazanca dayalı teşvikler olarak ikiye ayırmak mümkün olup; gelire uygulanan vergilerin azaltılmasına hizmet eden kazanca dayalı teşviklerin aksine maliyete dayalı teşviklerin amacı sermayenin maliyetini düşürmektir⁵. Bu nedenle, çalışmamız kapsamında karşılaştırmaya tabi tuttuğumuz hibeler ve vergi kredileri, maliyete dayalı teşvikler arasında yer almaktadır.

Özellikle son yıllarda, vergi kredileri gibi araçların klasik teşvik yöntemlerine alternatif olarak öne çıktığı ve kamu politikalarının uygu-

¹ Küresel enerji talebinin artışına neden olan bu faktörler için Gulmira Mombekova et al, 'The Relationship Between Energy Consumption, Population and Economic Growth in Developing Countries' (2024) 14 (3) Econ Journals

² Zeynep Nihal Aydınoglu, Türk ve Alman Hukukunda İdare Hukuku Boyutuyla Yenilenebilir Enerji Üretimi (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2021) 212

³ Hamide Arslan, 'Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Finansmanı' (2023) 10 (4) Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 834

⁴ Emre Demir, 'Türkiye'de Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Sorunlar, Politika Yaklaşımları ve Küresel Rekabetçilik Performansı' (2025) 71 Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 82

⁵ Filiz Giray, Vergi Teşvik Sistemi ve Uygulamaları (5th edn, Dora Yayınevi 2022) 83

lanmasında etkin bir araç haline geldiği görülmektedir. Yenilenebilir enerji kooperatifleri ise bu dönüşüm sürecinde dikkat çeken aktörlerden biridir.

Yenilenebilir enerji kooperatifleri, yerel halkın bir araya gelerek kendi enerji ihtiyaçlarını karşılamak için kurdukları yapılardır. Yerel aktörlerin bir araya gelerek enerji üretimine katılımını sağlayan bu kolektif yapılar, sadece ekonomik değil; aynı zamanda demokratik ve sosyal bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bu model, "enerji demokrasisi" kavramı çerçevesinde, enerjinin üretiminden tüketimine kadar olan süreçte vatandaşların söz sahibi olmasını sağlamaktadır⁶. Yenilenebilir enerji kooperatifleri, enerjinin yerelde üretilip tüketilmesini sağlayarak iletim kayıplarını azaltmakta, yerel istihdam yaratmakta ve sermayenin tabana yayılmasına katkıda bulunmaktadır⁷.

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde, özellikle Almanya ve Danimarka’da, YEK’ler enerji dönüşümünün öncü aktörleri konumundadır. Örneğin, Almanya’da yenilenebilir enerji kurulu gücünün önemli bir kısmı vatandaşların mülkiyetindeki kooperatiflere aittir⁸. Danimarka’da ise rüzgâr türbinlerinin neredeyse yarısı yerel kooperatifler tarafından işletilmektedir⁹. Bu ülkelerdeki başarı, büyük ölçüde sağlanan finansal teşvikler, alım garantileri ve vergisel teşviklere dayanmaktadır.

Türkiye’de ise yenilenebilir enerji kooperatifleri yeni gelişmekte olup, bu yapıların teşvik edilmesinde genel olarak hibe mekanizmalarının tercih edildiği görülmektedir. Buna karşılık, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi ülkelerde vergi kredisi şeklinde teşvik mo-

⁶ Kacper Szulecki, ‘Conceptualizing Energy Democracy’ (2018) 27 1, Environmental Politics 21

⁷ Halil Çeçen, ‘Avrupa Birliği Yenilenebilir Enerji Hukukunda Yeni Bir Tüzel Kişilik Olarak Yenilenebilir Enerji Toplulukları’ (2021) 20 (2) Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi 400

⁸ Ibid 391

⁹ “Denmark’s wind energy sector is a triumph of inclusive innovation. Nearly half of the country’s wind turbines are owned by local cooperatives, ensuring that profits flow back to communities through dividends, jobs, and energy security.” Global Society World News, ‘Denmark’s Renewable Revolution: A Model for Global Sustainability’ 22 Temmuz 2025 <<https://www.globalsociety.earth/post/denmark-s-renewable-revolution-a-model-for-global-sustainability>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

delleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum, farklı teşvik mekanizmalarının hukuki niteliği, işleyişi ve ekonomik etkileri bakımından karşılaştırmalı bir analizi gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yenilenebilir enerji kooperatiflerine sağlanan hibelerin, vergi kredisi modeli ile ekonomik ve hukuki nitelikleri bakımından mukayese edilmesidir. Bu doğrultuda, ilk olarak yenilenebilir enerji kooperatiflerinin Türkiye’de karşılaştırmalı hukukta yararlandıkları hibeler, ardından ise karşılaştırmalı hukukta mevcut vergi kredileri incelenecek ve son olarak bu iki teşvik modelinin hukuki nitelikleri, işleyiş mekanizmaları ve sonuçları değerlendirilecektir. Bu sayede, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin teşvikinde daha etkin ve sürdürülebilir bir mali teşvik mekanizmasının nasıl kurgulanabileceğine dair bir çerçeve sunulması hedeflenmektedir.

1. YENİLENEBİLİR ENERJİ KOOPERATİFLERİ İÇİN HİBE MODELİ

Çalışma konumuz özelinde incelenen teşvik modellerinin tanım ve kapsamına geçmeden önce bu teşviklerin genel olarak “*idarenin özendirme ve destekleme faaliyeti*” çatısı altında bulunduğunu belirtmekte yarar vardır. Özendirme ve destekleme faaliyetlerinde, devlet tarafından destek alıcısı yararına kamu kaynağı transferi yoluyla destek sağlanmakta; bununla birlikte sadece destek alıcısı yararına değil, aynı zamanda toplumun ve makro anlamda devletin de yararına sonuçlar doğmaktadır. Bu faaliyetlerde idare, muhtemel destek alıcısının davranışını kamu yararına olan alana yönlendirmek için bir dürtü oluşturmaya çalışmaktadır. Toplumdaki sosyal ve ekonomik dönüşümler çerçevesinde özendirme ve destekleme faaliyetlerinin kapsam ve sınırları değişse de tarih boyunca genel olarak bu idari faaliyetler, “kamu hizmeti” kavramı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak kullanılan araçlar, kamu yararının ayrı görünümü ve yararlandırma usulleri bakımından hem kolluk hem de kamu hizmeti faaliyetinden farklı nitelik arz ettikleri; bu nedenle de ayrı bir faaliyet türü olarak incelenmeleri gereği de dile getirilmektedir¹⁰.

Kanaatimizce hibe (*grants*) kavramını, belirli bir yatırımı proje maliyetlerini düşürerek teşvik etmek amacıyla yatırımcılara sağlanan ve yatırımcılar tarafından geri ödenmeyen nakdi destekler olarak tanımla-

¹⁰ Necip Taha Gür, *İdarenin Özendirme ve Destekleme Faaliyeti* (1st edn, On İki Levha Yayıncılık 2019) 215, 216

mak mümkündür. Uygulamasının görece basit olması ve yönetimi açısından süreklilik gerektirmemesi hibelerin avantajlarını oluşturmaktadır; şartları detaylı şekilde düzenlenmemiş hibelerin, desteği sağlayan kamu kesiminin proje üzerinde tam bir kontrol hakkı bulunmaması nedeniyle proje hedeflerine ulaşılması ve kamusal kaynakların israfı açısından riskli olduğu da dile getirilmektedir¹¹.

Kamu kesimi tarafından genel bir amaç için karşılıksız ödenen hibelerin yanı sıra benzer bir kavram olan sübvansiyonlarda (*subsidies*) ise önceden belirlenmiş bir alanla ilgili faaliyetlere (örneğin yenilenebilir enerji piyasasındaki aktörlere, projelere, programlara) müdahale edecek şekilde doğrudan ödeme yapılmaktadır¹². Bir diğer deyişle sübvansiyonlar, kamu kesiminin kişi veya kurumlara para, mal ya da hizmet biçiminde yaptığı hibeleri ifade etmekte; yenilenebilir enerji üretiminin sübvansiyon aracılığıyla teşvikinde ise hükümetlerin, yatırım maliyetinin belirli bir yüzdesini hibe şeklinde finanse ettikleri görülmektedir¹³. Uygulamada ve doktrinde bu iki kavramın sıklıkla birbiri yerine kullanıldığı da gözlemlenmektedir.

Merkezi ya da yerel idareler tarafından yenilenebilir enerji kooperatiflerine sağlanan hibeler, mali destek mekanizmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bir kooperatifin yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimi için geliştirmek istediği projenin gerek planlama aşamasında gerekse kurulum aşamasında pek çok maliyeti ortaya çıkabilmekte; söz konusu yatırım maliyetleri ise tutar bakımından özellikle yerel halk için yüksek ve göz korkutucu olabilmektedir. Bu nedenle sağlanan hibelerin kapsamı ve tutarı, özellikle kooperatifler için yenilenebilir enerji yatırımlarına teşvikte azımsanamayacak bir öneme sahiptir.

¹¹ Dilek Akbaş Akdoğan, Enerji Sisteminde Küresel Dönüşüm Yenilenebilir Enerji ve Kamu Politikaları (1st edn, Gazi Kitabevi 2021) 123, 124

¹² Pelin Özdemir, 1992-2020 Yılları Arasında Yenilenebilir Enerji İçin Uygulanan Kamu Teşviklerinin Değerlendirilmesi: Bir Panel Veri Analizi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi 2023) 60

¹³ Semih Şen, ‘Yenilenebilir Enerji Üretiminde Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvikler: Seçilmiş Bazı Avrupa Ülkelerinin Deneyimleri ve Türkiye’ (2017) 4 (1) Journal of Life Economics 65; Vildan Hilal Akçay and Sibel Bilgin, ‘Sürdürülebilir Kalkınma Politikası Açısından Yenilenebilir Enerji Kooperatifçiliğine Yönelik Mali Teşviklerin Önemi’ (2017) 52 Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi 879

Yenilenebilir enerjinin teşvikinde sıklıkla kullanılan bir diğer hibe çeşidi ise proje hazırlama hibeleridir. Bu sermaye hibeleriyle yenilenebilir enerji teknolojileriyle ilgili projelerin yatırım maliyetlerinin bir kısmına fon sağlanmakta; böylelikle yatırım öncesi maliyetler finanse edilmektedir¹⁴. Nitekim mali destek mekanizmalarının hükümetler tarafından optimum hale getirilebilmesi için projelerin ön araştırmalarının ve çalışmalarının da mali desteklerden yararlanması gerekmekte; bu nedenle fizibilite çalışmaları, planlama izinlerinin alınması gibi süreçler için de hibe programları oluşturulmaktadır¹⁵.

Çalışmamız kapsamında ilk olarak Türkiye’de Kooperatifçilik Proje Destek Yönetmeliği (RG 30.07.3013/28723) kapsamında sağlanan hibeler ele alınacak; ardından karşılaştırmalı hukuktaki hibe örneklerine yer verilecektir.

1.1. Türkiye’de Sağlanan Hibeler

Türkiye’de yenilenebilir enerji kooperatifleri özelinde ayrı bir destek mekanizması bulunmamakta; ancak “kooperatif” olma vasıfları nedeniyle yenilenebilir enerji kooperatifleri de Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan ve “Kooperatiflerin Desteklenmesi Programı (KOOP-DES Programı)”¹⁶ çerçevesinde çıkarılan Kooperatifçilik Proje Destek Yönetmeliği kapsamındaki hibelerden yararlanabilmektedirler.

Gerek Yönetmelik (m. 1) gerekse Ticaret Bakanlığı’nın KOOP-DES Programıyla ilgili yapmış olduğu duyurularda bu programının amacının “*kooperatif ve üst kuruluşlarının üretim ve istihdama katkısı olacak yatırım projelerinin desteklenmesi, faaliyetlerinde etkinlik ve verimliliğin sağlanması, teknoloji ve yeni üretim tekniklerinden yararlanmalarına katkıda bulunulması, rekabet güçlerinin artırılması ve bireysel tasarrufların uygun kooperatif girişimcilik modelleri ile ekonomiye kazandırılması*” olduğu vurgulanmaktadır. Program kapsamında “hibe desteği” ile “*geri ödeme olmaksızın verilen nakdi katkı*” kastedilmektedir (Yönetmelik, m.4/1/c).

¹⁴ Akbaş Akdoğan (n 11) 123

¹⁵ Yağız Eren Abanus, Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri Potansiyeller, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (1st edn, İklim İçin 350 Derneği 2025) 44

¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, ‘KOOP-DES’ <<https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/koop-des>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Hibe desteği kapsamına kooperatiflerin makine ve/veya ekipmanla ilgili mal alımları, hizmet alımları ve nitelikli personel istihdamları girmektedirken yakın tarihte yapılan Yönetmelik değişikliğiyle¹⁷ “hizmet alımları” kapsam dışına çıkarılmıştır. Ayrıca Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü’nün 2026 yılı KOOP-DES duyurusunda¹⁸ görüldüğü üzere 2026 yılında bahsi geçen hibe desteğine başvurulabilecek kooperatif ve üst kuruluşlar, “*ortaklarının çoğunluğu kadınlardan oluşan ve kadın emeğini değerlendirme amacı güden*”lerle sınırlandırılmıştır. Kanaatimizce hibe desteğinin sağlanmasında kadın kooperatiflerine öncelik tanınarak pozitif ayrımcılığa başvurulması, Anayasamızın 10. maddesinin 2. fıkrasıyla¹⁹ açıklanabilmektedir. Ancak öncelik tanınması yerine desteğin sadece bu kooperatiflerle sınırlandırılmasının ve Yönetmelik’te yer almayan bu sınırlamanın hibe başvurularının başlamasından sadece 4 gün önce duyuruyla ilan edilmesinin hukuki güvenlik ve öngörülebilirlik ilkeleriyle ne kadar bağdaştığı tartışmaya açıktır.

Hibe desteklerinin azami sınırları, 2026 yılı KOOP-DES duyurusunda yer verildiği üzere, mal alımları için 1.000.000 TL; nitelikli personel istihdamlarında bir personel için yıllık 420.000 TL, iki personel için ise toplam 840.000 TL olarak belirlenmiştir. Destek miktarında azami sınırlar bu şekilde olmakla birlikte duyuruda ve Yönetmelik’te (m. 10) ayrıca destek oranlarına da yer verilmiştir. Sağlanan hibe tutarı; illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması 1, 2, 3 olan illerde proje tutarının %50’si, sıralaması 4, 5, 6 olan illerde proje tutarının %75’i, ortaklarının en az %90’ını kadınların oluşturduğu kooperatiflerde ise her hâlükarda proje tutarının %75’i kadar olacaktır. Proje tutarlarının kalan kısmının ise projeyi yürüten kooperatif tarafından karşılanması gerekmektedir.

¹⁷ Kooperatifçilik Proje Destek Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (RG 27.02.2026/33181)

¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (09 Nisan 2026) <<https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/duyurular/2026-yili-kooperatiflerin-desteklenmesi-programi-koop-des-duyurusu>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

¹⁹ “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.”

Proje başvuruları puanlama cetveline tabi tutulmakta; Merkez Proje Komisyonu tarafından mevzuat hükümlerine göre değerlendirilerek karara bağlanmaktadır. Aynı proje konusunda başka bir kamusal kaynaktan destek alan projeler kabul edilmemekte; şartları sağlayan bazı projeler ise bütçe imkânları nedeniyle desteklenememektedir.

Yönetmelik'in 13. maddesinde hibe desteği kapsamında karşılanamayacak giderlere uzun bentler halinde yer verilmektedir. Düzenlemede yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından bilhassa önemli olan *“ayrı faturalanmış nakliye ve montaj giderleri”*, *“proje yönetimi ve danışmanlık giderleri”*, *“arazi, arsa ve bina alım giderleri”* ve benzeri gider kalemleri de karşılanamayacak giderler arasında yer almaktadır. Ayrıca hibe sözleşmesi imzalanmadan önce projelerle ilgili yapılan giderlerin de karşılanması mümkün değildir. Bu durum özellikle yenilenebilir enerji gibi yoğun bir ön hazırlık ve fizibilite çalışması gerektiren alanda kooperatiflerin işini güçleştirmektedir.

İlgili Yönetmelik ve kılavuz uyarınca, bu destekten yararlanmak isteyen kooperatifleri hem hibe başvurusunda bulunurken hem de takip eden süreçte çeşitli şartlar ve yoğun bürokratik işlemlerin beklediğini de ayrıca belirtmek gerekir.

Bununla birlikte yenilenebilir enerji kooperatiflerinin hibe aracılığıyla daha geniş kapsamda teşviki için; üretim ve imalat sektörüne sağlanan destekler kapsamına elektrik enerjisi üretiminin de alınması, bölgesel fon sağlayan Kalkınma Ajansları tarafından bu kooperatifleri destekleyen hibe çağrılarına çıkılması, çeşitli öncelik alanları (yerli ve milli ekonominin geliştirilmesi, yerel kaynakların değerlendirilmesi, mal ve hizmet kapasitelerinin artışı, birincil ürünlerin ikincil ürünlere çevrilmesi, vb.) için hazırlanan proje desteklerine kooperatiflerin de dâhil edilmesi; ayrıca KOOP-DES programı kapsamında verilen hibelerde yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından %90 kadın ortağa sahip olma şartından muafiyet sağlanması²⁰ gerekleri de doktrinde dile getirilmektedir.

²⁰ Aslı Menekşe Odabaş Kırar, Türkiye’de Uygulamalı Bir Örnek Işığında Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri İçin Mali ve Teşvik Modeli Geliştirilmesi (Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Güneş Enerjisi Anabilim Dalı Doktora Tezi 2023) 96, 97

1.2. Karşılaştırmalı Hukukta Sağlanan Hibeler

Yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvikinde hükümetler, projenin toplam yatırım tutarının genellikle %20’si ilâ %40’ı arasında değişen destekler sağlamaktadırlar²¹. Doğrudan sağlanan ve kamu harcaması niteliğinde olan hibeler de bu destek mekanizmaları arasında önemli bir yere sahiptir.

Avrupa Birliği Hukuku’na bakıldığında 2018/2001 sayılı Direktif’in 3(5). maddesinde, (a) bendinde bulunan “yenilenebilir enerji projeleri için yatırım maliyetlerini azaltmak” amacını, Avrupa Birliği Komisyonu’nun mali araçlar vasıtasıyla Birliğin fonlarının kullanılması yoluyla destekleyeceğine dair hüküm yer almaktadır²². Söz konusu düzenlemenin amacı da yenilenebilir enerji üretimini, bu projelerin yüksek maliyetlerini azaltacak mali araçlar kullanımıyla teşvik etmektir.

Dünya üzerindeki neredeyse tüm ülkelerde mali teşvik araçlarından sübvansiyon ve hibelerin uygulandığını belirtmek yanlış olmayacaktır²³. Aşağıda konunun uygulama örneklerini sunmak adına yenilenebilir enerji kooperatifleri tarafından yararlanılabilecek hibe destekleri bulunan bazı ülkelerin politika, program ve düzenlemelerine yer verilmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından en çok yararlanan ülke olarak kabul edilen **Norveç’te**, üretilen toplam elektriğin yaklaşık %95’ini sağlayan hidro enerjinin payı çok yüksek olduğu için kaynakların çeşitlendirilmesi ve rüzgâr enerjisi yatırımlarının desteklenmesi amacıyla 2001 yılında meclis tarafından ENOVA adında bir kuruluş kurulmuş ve rüzgâr enerjisi üretim tesisleri, kurulum maliyetlerinin %25’i oranında hibelerden yararlanmışlardır²⁴. Bu konuda Norveç’in ardından gelen **İsveç** de toplam enerji arzında yenilenebilir enerji kaynaklarının yaklaşık %60’lık

²¹ Gülsüm Gözde Durmaz Ayanoğlu, Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Alternatif Bir Model: Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri (1st edn, Cinius Yayınları 2018) 39, 40

²² Halil Çeçen, Avrupa Birliği’nde Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Teşvikine Dair Düzenlemelerin Avrupa Birliği Hukukuna Uygunluğunun Değerlendirilmesi (1st edn, On İki Levha Yayıncılık 2022) 119

²³ Özdemir (n 12) 66, 67

²⁴ Levent Yahya Eser and Sedat Polat, ‘Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına Yönelik Teşvikler: Türkiye ve İskandinav Ülkeleri Uygulamaları’ (2015) 12 Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi 209, 210; Şen (n 13) 67

payı ile dikkat çekmekte ve bu başarısı etkin kullandığı teşvik mekanizmalarına bağlanmaktadır. Dolaylı mekanizmaların yanı sıra kuruluş aşamasında güneş enerjisi üretim tesisleri %60 oranında, rüzgâr enerjisi üretim tesisleri %50 oranında, biyoenerji üretim tesisleri ise %45'lere varan oranlarda bir kerelik hibelerden yararlanmışlardır²⁵.

Hollanda'da enerji toplulukları için yeni girişim finansmanı, farklı mekanizmalar aracılığıyla aşamalı olarak geliştirilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Enerji Toplulukları Arşivi (*Energy Communities Repository*)²⁶ yayınında belirtildiği üzere; ilk fon olan “*Stichting Doen*”, ulusal piyangodan elde edilen 600.000 Avro ile finanse edilmiş ve 2016 ilâ 2019 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Fon, güneş ve rüzgâr enerjisi projelerinin maliyetlerini (çoğunlukla 5.000 €'ya kadar) karşılamak için destek sağlamıştır. Başlangıçta bir vakıf tarafından yönetilen fon, daha sonra Hollanda enerji topluluklarının ulusal temsilci kuruluşu olan *Energie Samen*'e devredilmiştir. Fondan edinilen deneyimlerin ardından 2021 yılında, Ekonomi Bakanlığı tarafından enerji kooperatifleri için döner kalkınma fonu (*Ontwikkelfonds voor energiecoöperaties*) kurulmuştur. Kalkınma Fonu, bölgesel çatı kuruluşları ve proje ofisleriyle iş birliği içinde *Energie Samen* tarafından yönetilmektedir. Büyük rüzgâr ve güneş enerjisi projelerine odaklanan fon, proje maliyetlerinin %70'ine kadarını kapsayan başlangıç hibeleri sunmaktadır. Üye bir proje ofisinden personel desteği, fizibilite araştırması yapma maliyetleri, projenin organizasyonunun ve planlarının uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi ve kredi alma sürecinin desteklenmesi gibi giderler de destek kapsamında bulunmaktadır. Fon, projeleri dört farklı aşamaya ayırmakta ve projenin ilk aşamalarında 10.000 avro gibi daha küçük destekler sağlamaktadır. Bir sonraki aşamaya geçilebilmesi için ise belirli kilometre taşlarına ulaşılması gerekmektedir. Kalkınma Fonu ayrıca büyük ölçekli fotovoltaik projelerin inşasına yardımcı olmak için 30.000 Avro ile 1 milyon Avro arasında (projenin toplam maliyetlerinin %75'ine kadar) tercihli destekler sağlayan ayrı bir Gerçekleştirme Fonu (*Realisatiefonds*) ile de desteklenmektedir.

²⁵ Ibid 211, 212; Ibid 67

²⁶ European Commission, ‘Energy Communities Repository: A Roadmap to Developing a Policy and Legal Framework That Enables the Development of Energy Communities’ <https://build-up.ec.europa.eu/system/files/2024-03/c6990021-e30c-4b29-9dd9-147989a1869b_en.pdf> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Hollanda’da ayrıca kâr amacı gütmeyen kuruluşların güneş paneli ve ısı pompası gibi yatırımları için sadece üretim desteği değil, aynı zamanda kurulum (CAPEX) desteği de sağlanmaktadır. Hollanda Girişimcilik Ajansı (*Rijksdienst voor Ondernemend Nederland*)’nın Sürdürülebilir Enerji ve Enerji Tasarrufu Yatırım Desteği (ISDE) programı kapsamında, kooperatifler yatırım maliyetlerinin bir kısmını doğrudan devletten geri alabilmektedirler. Alınacak hibe miktarı; ısı pompası, güneş enerjili kazan veya rüzgâr türbini türüne ve hibe başvurusunda bulunulan yıla göre değişmektedir. Örneğin küçük ölçekli rüzgâr türbinleri için, rotor alanının metrekaare başına maksimum 140 € destek alınmaktadır²⁷.

Danimarka, rüzgâr enerjisi alanındaki öncülüğünün yanı sıra modern yenilenebilir enerji topluluklarının ilk hayata geçirildiği ülkedir²⁸ ve günümüzde de Avrupa’nın en güçlü yenilenebilir enerji kooperatiflerine sahip ülkesi olarak kabul edilmektedir²⁹. Danimarka’da hükümet tarafından 2021 yılının sonlarında bir Kararname yayınlanarak aralarında kooperatiflerin de olduğu yerel enerji topluluklarına 2022-2025 yılları arasında yıllık yaklaşık 672 bin Avro hibe sağlanacağı belirtilmiştir³⁰. Ayrıca Danimarka’da yenilenebilir enerji kooperatifleri, projenin henüz başındayken planlama ve ön fizibilite süreçleri için proje hazırlama hibeleri alabilmekte; böylelikle projelerin fikir aşamaları da finanse edilebilmektedir. 2026 yılında “Sürdürülebilir Çözümler Fonu (*Pulje 1-Bæredygtige løsninger*)” kapsamında kooperatifler gibi tüzel kişilikler, 300.000 DKK (yaklaşık 40.000 Avro) değerinde hazırlık ve danışmanlık desteği ala-

²⁷ Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, ‘Investeringsubsidie duurzame energie en energiebesparing (ISDE)’ <<https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/isde>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026 (Felemenkçe’den çevirisinde yapay zekâ çeviri programından yararlanılmıştır.); Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, ‘Investeringsubsidie duurzame energie en energiebesparing voor zakelijke gebruikers (ISDE)’ <<https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/isde/zakelijke-gebruikers>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026 (Felemenkçe’den çevirisinde yapay zekâ çeviri programından yararlanılmıştır.)

²⁸ Çeçen (n 7) 393

²⁹ Durmaz Ayanaoğlu (n 21) 41

³⁰ Abanus (n 15) 51

bilmekte; danışmanlık maliyetlerinin %50'sini, yatırım maliyetlerinin ise %25'ini bu fonlar aracılığıyla karşılayabilmektedirler³¹.

Kanada yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimine uzun yıllardır önem veren bir ülke olarak hibeler konusunda da öne çıkmaktadır. Ontario Sürdürülebilir Enerji Birliği (OSEA) tarafından 2007 yılında kurulan Topluluk Güçlendirme Fonu (*Community Power Fund-CPF*) aracılığıyla kooperatif ve topluluk projelerine mali destek sağlanmış; Ontario Eyaleti Hükümeti tarafından fona 2007 yılında 3 yıllık pilot hibe programı kapsamında 3 milyon Kanada Doları başlangıç sermayesi verilmiştir. Bu doğrultuda ilk hibelerini 2007 yılında vermeye başlayan fon sayesinde daha ilk dönemde toplam 170 MW'tan fazla yenilenebilir kaynaklardan enerji üreten, kâr amacı gütmeyen kooperatif dâhil topluluk projelerinin hayata geçirilmesi sağlanmıştır³². Ayrıca Kanada sisteminde, federal bir vergi kredisinden yararlanmak, eyalet veya belediye düzeyindeki hibe-lerin alınmasına engel teşkil etmemektedir. Böylelikle bir kooperatif, federal yatırım vergi kredisi ile yerel hibeler birleştirildiğinde toplam maliyetini %30'dan %75'lere varan oranlarda azaltabilmektedir³³.

Japonya'da Şubat 2025'te Yeşil Dönüşüm (*Green Transformation-GX2040*) Vizyonu ile birlikte 7. Stratejik Enerji Planı onaylanmış; bu kapsamda orta ve uzun vadeli mekanizmaların devreye sokulması kararlaştırılmıştır. 2050 yılına kadar karbon nötrlüğüne ulaşma konusunda uluslararası topluma taahhütte bulunduğunu belirten³⁴ Japonya, ka-

³¹Dansk Erhverv, 'Se de nye tilskudsordninger: Nu kan du få økonomisk støtte til din grønne omstilling' <<https://www.danskerhverv.dk/presse-og-nyheder/nyheder/2026/januar/se-de-nye-tilskudsordninger-nu-kan-du-fa-okonomisk-stotte-til-din-gronne-omstilling/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026 (Danca'dan çevirisinde yapay zekâ çeviri programından yararlanılmıştır.) ; Virksomheds Programmet, 'Tilskud- Kombineret rådgivning og investering' <<https://virksomhedsprogrammet.dk/content/ydelser/kombineret-raadgivning-og-investering/4c6478ef-40d8-4688-952b-99592d172440/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026 (Danca'dan çevirisinde yapay zekâ çeviri programından yararlanılmıştır.)

³² Durmaz Ayanoglu (n 21) 47, 48

³³ Bomcas, 'Sustainable Tax Incentives: How Green Initiatives Can Save Your Business Money (2026 Update)' <<https://bomcas.ca/sustainable-tax-incentives-green-initiatives-2026/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

³⁴ Meti, 'Japan's Energy Policy Toward Achieving GX (Part 1) Decarbonization will be Advanced on the Premise of Securing a Stable Supply of Energy' 22 Mart 2023 <https://www.enecho.meti.go.jp/en/category/special/article/detail_178.html> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

mu-özel sektör iş birliğiyle GX hedefine ulaşmak için 150 trilyon yen (1 trilyon dolar) civarı yatırım yapmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda hükümetin özel sektörün ön yatırımlarına destek sağlamak amacıyla yaklaşık 20 trilyon yen tutarında GX Ekonomi Geçiş Tahvili ihraç etmesi, şirketlerin kendi aralarında karbondioksit emisyon izinlerini alıp satabilecekleri bir emisyon ticaret sisteminin 2026 yılında devreye sokulması, 2028 mali yılından itibaren ise fosil yakıt ek vergisi getirilmesi planlanmıştır³⁵. Hedef kapsamında enerji kooperatiflerine sağlanacak sübvansiyon ve hibeler özel önem arz etmektedir. Program kapsamında Japon hükümeti, tamamen karbondan arındırılmış enerjiye dayanan şirketleri desteklemek için 210 milyar yen (1,34 milyar Dolar) tutarında sübvansiyon ayırmayı planlamıştır. Program, 2026 mali yılından başlayarak beş yıl boyunca devam edecek ve hem tamamen karbondan arındırılmış elektrik tüketen hem de bu elektriğin üretildiği bölgelere ekonomik katkıda bulunan şirketleri hedefleyecektir. Destekler, veri merkezleri de dâhil olmak üzere uygun firmaların sermaye harcamalarının %50'sine kadarını karşılayacak ve temiz enerji talebini bölgesel ekonomik büyümeye bağlayacaktır³⁶. Ayrıca yatırımları finanse etmek amacıyla, Yeşil İnovasyon Fonu, Ekonomik Güvenlik Fonu, çeşitli vergi indirimleri, borç garantileri ve ek mali bütçeler de dâhil olmak üzere finansal destek mekanizmaları kamu-özel sektör ortaklıkları aracılığıyla devreye sokulmaktadır³⁷.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde nüfusun %12'sine hizmet veren elektrik enerjisi kooperatifleri, enerji dağıtım ağının %40'ından fazlasına sahiptir. Bu bağlamda, Kongre tarafından 2023 yılında Enflasyonu Azaltma Yasası (*Inflation Reduction Act*)'nın bir parçası olarak

³⁵ Meti, ‘GX Policy Achieving Decarbonization and Economic Growth Together’ 08 Ekim 2025 <https://www.enecho.meti.go.jp/en/category/special/article/detail_214.html> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

³⁶ ESG News, ‘Japan Launches \$1.34 Billion Subsidy Plan For Clean Energy Demand’ 23 Aralık 2025 <<https://esgnews.com/japan-launches-1-34-billion-subsidy-plan-for-clean-energy-demand/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026; Meti, ‘Japan’s Green Transformation Policy and Transition Finance’ 18 Nisan 2024 <<http://cdnw8.eu-japan.eu/sites/default/files/imce/2024.4.18%20METI.pdf>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

³⁷ Lseg, ‘Japan’s \$1trn Bet on the Climate Transition’ 15 Ekim 2025 <<https://www.lseg.com/en/insights/ftse-russell/japans-1trn-dollar-bet-on-the-climate-transition>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

oluşturulan yeni 9,7 milyar dolarlık USDA programının, yenilenebilir enerji, enerji depolama, karbon yakalama, nükleer enerji ile üretim ve iletim verimliliğini içeren projeler için hibe ve krediler sağlayarak kooperatiflerin yeni temiz enerji sistemleri kurmasına da yardımcı olması amaçlanmaktadır³⁸.

Dünyanın diğer ucunda **Tayvan** (resmi adıyla Çin Cumhuriyeti)'da ise enerji kooperatifleri finansal kaynak yetersizliği zorluğuyla mücadele etmektedir. Zira enerji kooperatifleri, bilhassa küçük kooperatifler, faaliyetlerini finanse etmek için destek ve sübvansiyonlara şiddetle ihtiyaç duymakta; birçok enerji kooperatifi faaliyetlerini genişletmek için gerekli finansmanı sağlamakta zorlanmaktadır³⁹. Bu ihtiyaç karşısında 2019 yılında, Yenilenebilir Enerji Geliştirme Yasası, kamu kaynaklarıyla finanse edilen kooperatifler ve topluluk tabanlı vatandaş enerji santrallerine sübvansiyon sağlayarak vatandaşların yeşil enerji üretimine katılımını teşvik etmek amacıyla değiştirilmiştir. Ardından, 2020 yılında “Kamu Fonlarıyla Yurttaş Yenilenebilir Enerji Santralleri Kurmak İçin Kooperatiflere ve Topluluklara Yönelik Özendirme ve Teşvik Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir. Bu kapsamda sağlanan hibelerden kooperatifler, sosyal kuruluşlar, vakıflar, apartman yönetim kurulları, şirketler ve tarımsal üretim ve pazarlama kuruluşları dâhil olmak üzere çeşitli kuruluşlar yararlanabilmektedir. İki aşamalı desteğin yer aldığı sistemin birinci aşaması, Yurttaş Enerji Santralleri tarafından yürütülen tanıtım ve teşvik faaliyetleri için vaka başına en fazla 600.000 Yeni Tayvan Doları (NT\$)⁴⁰ teşvik sağlanmasına yöneliktir. İkinci aşama ise enerji depolama ekipmanları dâhil olmak üzere tüm yenilenebilir enerji üretim ekipmanları için teşvik sağlamaktadır. Düzenleme kapsamında tesisin toplam kapasitesi en az 20 kW ve en fazla 300 kW olmalıdır. Kamu fonuyla yurttaş enerji santrallerinin kurulmasını teşvik etmeyi amaçlayan bu dü-

³⁸ Aneta Suchon, ‘Introductory Considerations’ in Aneta Suchon and Tomasz Marzec (eds), *Energy Cooperatives in Selected Countries of the World Legal and Economic Aspects* (1st edn, Adam Mickiewicz University Press 2024) 22

³⁹ Hui-Tzu Huang et al, ‘Final Considerations and References to the Current Political, Economic and Legal Situation Concerning Energy Cooperatives, Energy Communities and the Energy Market’ in Aneta Suchon and Tomasz Marzec (eds), *Energy Cooperatives in Selected Countries of the World Legal and Economic Aspects* (1st edn, Adam Mickiewicz University Press 2024) 262

⁴⁰ Nisan 2026 itibarıyla 1 Yeni Tayvan Doları, yaklaşık 1.40 Türk Lirasına karşılık gelmektedir.

zenlemelerin, ülkede yeşil enerjinin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunması beklenmektedir⁴¹.

2. YENİLENEBİLİR ENERJİ KOOPERATİFLERİ İÇİN VERGİ KREDİSİ (TAX CREDIT) MODELİ

2.1. Vergi Kredisı Kavramı

Vergi kredisı (*tax credit*) kavramı, 20. yüzyılda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde, II. Dünya Savaşı sonrası döneme dayanan modern vergi devletinin salt gelir toplama işleviyle kalmayıp ekonomik ve sosyal politikaları yönlendirme ihtiyacından doğmuştur⁴². Devlet bu dönemde, klasik vergi teşviklerinin ilerisine geçerek doğrudan vergi yükünü azaltan ve nakde yakın etki doğuran araçlara yönelmiştir.

İlk uygulamalardan biri, 1962’de ABD’de yürürlüğe girmiş olan yatırım vergi kredisidir (Investment Tax Credit – ITC)⁴³. ITC’nin temel amacı özel sektör yatırımlarını teşvik ederek sermaye birikimini hızlandırmak olmuştur. Bu model ile vergi kredisı, mükellefin hesaplanan vergisinden doğrudan eksiltme yaparak klasik vergi teşviklerinden ayrılmış ve “vergi harcamalarının”⁴⁴ arasına girmiştir. Sonrasında bu mekanizma yalnızca yatırım teşvikleri ile sınırlı kalmayıp düşük gelir gruplarının desteklenmesi, istihdamın artırılması, bölgesel kalkınmanın sağlanması ve enerji dönüşümünün hızlandırılması gibi çok kapsamlı kamu politikalarının uygulanmasında kullanılmaya başlanmıştır.

⁴¹ Hui-Tzu Huang, ‘Powering Up: Exploring Energy Cooperatives in Taiwan through a Case Study and the Analysis of Regulatory Frameworks and Operating Principles’ in Aneta Suchon and Tomasz Marzec (eds), *Energy Cooperatives in Selected Countries of the World Legal and Economic Aspects* (1st edn, Adam Mickiewicz University Press 2024) 235

⁴² Stanley S. Surrey, ‘Tax Incentives as a Device for Implementing Government Policy: A Comparison with Direct Government Expenditures’ (1970) 83(4) *Harvard Law Review* 705; Zeynep Ağdemir and Deniz Abukan, ‘Vergi Harcaması Kavramının Kökenleri Üzerine’ (2020) 13(4) *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 710

⁴³ Rachael I. Lambert, *The History of the Investment Tax Credit* (Columbus State Üniversitesi İşletme Yönetimi Lisans Tezi 2013) 9 < https://csuepress.columbusstate.edu/theses_dissertations/134 Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁴⁴ Özgür Saraç, ‘Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri’ (2010) (159) *Maliye Dergisi* 264

Vergi kredisi, ödenecek vergi borcundan doğrudan indirim yapılmasını ifade etmekte olup⁴⁵ vergi indirimi ile kavramsal açıdan karıştırılabilmektedir⁴⁶. Vergi kredisi ve vergi indirimi, yatırım maliyetlerini etkileyen, düşüren ancak işleyişleri bakımından birbirinden farklı yapıda araçlardır⁴⁷. Vergi indiriminde eksiltme matrahta gerçekleşmektedir. Buna karşılık vergi kredisinde eksiltme, elde edilen kazanç üzerinden hesaplanan “ödenecek vergi borcu”nda gerçekleşmektedir.

Vergi indirimi, teşvik bakımından sonuca dolaylı etki ederken; vergi kredisi doğrudan sonuç üzerinde etkili olup marjinal vergi yükünü hedef alır. Dolayısıyla vergi kredisi, vergi indirimine kıyasla daha net ve avantajlı bir finansal getiri sağlamaktadır.

Genel olarak, vergi kredilerine küresel ölçekte; ekonomik kalkınma ve yatırım teşviklerinde, sosyal politika ve gelir dağılımında, çevre ve enerji politikalarında, araştırma-geliştirme ve inovasyon alanlarında başvurulmaktadır.

2.2. Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Yararlanabildiği Vergi Kredileri

“Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin”⁴⁸ yararlanabileceği vergi kredilerine temel olarak ABD ve Kanada’da rastlanılmaktadır. Bu vergi kredileri, doğrudan yenilenebilir enerji kooperatifleri özelinde tanınmış olmasa da yatırım ve üretim fonksiyonları açısından yenilenebilir enerji

⁴⁵ Kavramsal olarak “vergi mahsubu” da kullanılabilir. Leyla Ateş, Yatırım Vergi Teşvik Politikasının Hukuki Çerçevesi (1st edn, On İki Levha Yayıncılık 2017) 10-11

⁴⁶ Tax Policy Center, ‘What Are Tax Credits and How Do They Differ from Tax Deductions?’ Ocak 2024 <<https://taxpolicycenter.org/briefing-book/what-are-tax-credits-and-how-do-they-differ-tax-deductions>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁴⁷ Giray (n 5) 84-85

⁴⁸ “Kooperatifler dünyanın tüm kıtalarına yayılmış olup kullanılan kaynak, üretim modeli, hizmet modeli, tabi olunan mevzuatlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu sebeple her ülkede farklı zaman aralıklarında gelişme göstermiştir. İlk oluşumlar 20. yüzyılın başlarına dayansa da, Türkiye’de enerji kooperatifleri 2011 yılında yürürlüğe giren “Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik” ile gündeme gelmiştir.” Aslı Menekşe Odabaş Kırar ve Hayati Olgun, ‘Türkiye’de Enerji Kooperatiflerinin GZFT (Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehdit Yönleri) ve PEST (Politik, Ekonomik, Sosyolojik, Teknolojik Etkenler) Analizleri İle Değerlendirilmesi’ (2024) 27 (1) Politeknik Dergisi 11

kooperatiflerinin kolayca ve sıklıkla başvurduğu vergi kredileri olarak görülmektedir. Bu minvalde krediler, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin yatırım ve üretim aşamasına göre yatırım vergi kredisi (*Investment Tax Credit*) ve üretim vergi kredisi (*Production Tax Credit*) olarak iki ana grupta incelenebilir.

Yatırım vergi kredileri, yenilenebilir enerji kooperatiflerinde tesisler için yapılan ekipman, donanım, kurulum maliyetleri gibi harcamalarının belirli bir yüzdesinin hesaplanmış, ödenmesi gereken kurumlar vergisinden düşülmesine imkan tanıyan bir sistemdir.⁴⁹ Üretim vergi kredileri ise yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından, yenilenebilir enerji tesislerinden üretilen ve bu üretim sonucu şebekeye verilen her birim enerji karşılığında, hesaplanmış, ödenmesi gereken toplam kurumlar vergisi miktarından indirim hakkının sağlanmasıdır.

Yenilenebilir enerji kooperatifleri, klasik ticari işletmelerden farklı olarak, kâr elde etme amacından ziyade kooperatif üyelerinin kolektif şekilde enerji ihtiyacını karşılamayı önceleyen ve yerel bazda “sürdürülebilir kalkınmayı”⁵⁰ hedefleyen yapılardır⁵¹. Bu yapısalılık, yenilenebilir enerji kooperatiflerine yönelik vergisel kolaylıklarda farklı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Zira vergi kredileri ile devlet, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin yatırım riskini paylaşarak başlangıçtaki yüksek maliyetleri azaltır ve bu sayede merkezi olmayan yerel enerji üretimini teşvik eder. Bu sebeple, yenilenebilir enerji kooperatifleri için vergi kredileri, yalnızca mali teşvikten ziyade enerji piyasasının yapısını dönüştüren, “enerji demokrasisine” hizmet eden stratejik bir araç niteliği de taşımaktadır.

⁴⁹ Akbaş Akdoğan (n 11) 117

⁵⁰ Sürdürülebilir kalkınma ve kooperatifçilik ilişkisi için Akçay and Bilgin (n 13) 873-875

⁵¹ “Kişilerin tek başlarına temin etmeleri güç olan kimi üretim araçlarının sağlanmasıyla üretilen ürünlerin pazarlanması sonucu üreticiler, daha ucuz tüketim mallarının tedariki sayesinde tüketiciler kooperatifçilikten büyük ölçüde faydalanmışlardır.” Murat Koçtürk, ‘Türkiye’de Kooperatiflerin Vergilendirilmesi’ (2006) 13 (2) Yönetim ve Ekonomi Dergisi 120

2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri Örneği

Amerika Birleşik Devletleri’nde yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik teşvikler doğrudan hibe programlarından ziyade vergi kredisi üzerinden kurgulanmaktadır⁵². Bu vergi kredilerinin temelini, Internal Revenue Code (IRC) oluşturmaktadır. Bu Kanun kapsamında özellikle yatırım vergi kredisi (*investment tax credit-ITC*) ve üretim vergi kredisi (*production tax credit-PTC*) olmak üzere iki ana araç öne çıkmaktadır. Söz konusu vergi kredileri, vergi sisteminin içinde konumlanan ve vergi harcaması olarak nitelendirilen araçlardır. Bununla beraber 2022 yılı itibarıyla yapılan yasal değişiklikler, ilgili kredilerin ekonomik etkilerini önemli ölçüde dönüştürmüş ve kullanıcıları lehine finansal avantajları artırmıştır.

ITC, *Internal Revenue Code-Section 48* içerisinde detaylı şartlara bağlanmış bir vergi kredisi mekanizmasıdır⁵³. İlgili şartlar, kredinin oranını, kapsamını ve uygulanabilirliğini doğrudan belirlemektedir⁵⁴.

İlk olarak ITC’ye konu olabilecek yatırımlar “*energy property*” olarak tanımlanmakta olup; rüzgâr türbinleri, güneş enerjisi tesisleri, yakıt hücreleri, jeotermal sistemler, enerji depolama sistemleri ve buna bağlı ekipmanlar bu kapsamda değerlendirilmektedir⁵⁵. Fakat bu varlıkların sadece teknik olarak enerji üretimine elverişli olması yeterli değildir. Kanun hükmü bunun yanı sıra, yatırımın ABD sınırları içerisinde gerçekleşmesi; mülkiyetin mükellefe ait olması ve belirli amortismanına tabi olması gibi ek şartlar öngörmektedir.

⁵² Congressional Budget Office (CBO), ‘Business Tax Credits for Wind and Solar Power’ Nisan 2025 <<https://www.cbo.gov/publication/61329>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁵³ (Internal Revenue Code § 48- Energy Credit)

⁵⁴ Internal Revenue Service (IRS), ‘Clean Electricity Investment Credit’ 5 Ocak 2026 <<https://www.irs.gov/credits-deductions/clean-electricity-investment-credit>> Erişim Tarihi: 18 Nisan 2026

⁵⁵ Holland and Knight LLP, ‘Breaking Down the Section 48 Investment Tax Credit Proposed Regulations’ 28 Kasım 2023 <<https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2023/11/breaking-down-the-section-48-investment-tax-credit>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

ITC açısından önemli diğer bir husus, yatırımın “*placed in service*” yani fiilen işletmeye alınmış olması gerekliliğidir⁵⁶. Bu kavram itibarıyla tesisin sadece tamamlanması yeterli olmayıp, gelir üretme kapasitesine ulaşmış ve ekonomik olarak kullanılabilir olması gerekmektedir. Bu açıdan ITC, yatırımın gerçekleşmesine bağlı bir şekilde tek seferlik kullanılan bir vergi kredisidir; üretim miktarına veya performansına ise bağlı değildir.

ITC’nin herkese eşit uygulanmadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Nitekim kanunda öngörülen çeşitli unsurlara göre oran artabilir veya azalabilir. Bu duruma örnek olarak, son düzenlemeler uyarınca getirilen “*base rate*” (temel oran) ile “*bonus rate*” (ilave oran) ayrımı verilebilir⁵⁷.

Öncelikle %30’luk tam kredi oranından yararlanabilmek için “*apprenticeship*” (mesleki eğitim programı kapsamında işgücü istihdamı şartı) ve “*prevailing wage*” (geçerli piyasa ücreti) şartlarına uyulması zorunludur. Ayrıca “*energy community*” (belirli ekonomik dönüşüm bölgelerinde yatırım yapılması) ve “*domestic content*” (yerli üretim ekipman kullanımı) gibi şartlar sağlandığında ilave kredi oranları da uygulanabilmektedir. İlâveten, vergi kredisine konu varlığın belirli bir süre (genellikle 5 yıl) boyunca sistemde tutulması gerekmektedir⁵⁸.

ITC’nin bir diğer önemli özelliği, belirli durumlarda mükelleflerin bu krediyi üçüncü kişilere devredebilmesi (“*transferability*”)⁵⁹ imkânının veya doğrudan nakit ödemeye benzer şekilde “*direct pay*”⁶⁰ mekanizmasından yararlanabilmelerinin mümkün olmasıdır⁶¹.

⁵⁶ Stoel Rives LLP, ‘The Law of Solar: A Guide to Business and Legal Issues’ <<https://www.stoel.com/insights/reports/the-law-of-solar/tax-issues2>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁵⁷ United States Environmental Protection Agency (EPA), ‘Summary of Inflation Reduction Act Provisions Related to Renewable Energy’ 29 Temmuz 2025 <<https://www.epa.gov/green-power-markets/summary-inflation-reduction-act-provisions-related-renewable-energy>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁵⁸ Crux Climate LLC, ‘ITC vs. PTC Credits: What’s the Difference?’ 19 Aralık 2024 <<https://www.cruxclimate.com/insights/itc-vs-ptc>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁵⁹ (26 U.S.C. § 6418- Transfer of Certain Credits)

⁶⁰ (26 U.S.C. § 6417- Elective Payment of Applicable Credits)

⁶¹ Holland and Knight LLP, ‘Inflation Reduction Act: Answers to Key Questions on Direct Pay and Transferability’ 26 Haziran 2023 < <https://www.hklaw.com/en/>

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde ITC, sadece yatırım maliyetinin belirli bir yüzdesini azaltan basit bir teşvik değil; aynı zamanda işgücü politikaları, sanayi politikası ve bölgesel kalkınma gibi birçok sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile entegre edilmiş, çok katmanlı bir vergi kredisi rejimi olarak ortaya çıkmaktadır.

PTC (*Production Tax Credit*) ise *Internal Revenue Code-Section 45* kapsamında düzenlenmiş olup⁶²; yapısal olarak üretim performansını esas alan bir vergi kredisi rejimidir. Bu vergi kredisine konu olan unsur, yatırım harcaması olmayıp tesis tarafından üretilen ve şebekeye verilen elektriğin miktarıdır.

PTC, belirli bir birim başına (kWh) sabitlenen tutarın, yıllık üretim miktarıyla çarpılması ile hesaplanmaktadır⁶³. Bu mekanizmanın uygulanabilmesi için tesisin nitelikli tesis ("*qualified facility*") özelliğini taşıması şarttır. Biyokütle, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal ve ileri teknoloji enerji üretim tesisleri PTC kapsamına girebilmektedir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji tesisinin belirli bir tarihten sonra inşa edilmiş olması ve ABD sınırları içinde bulunması, elektrik üretiminin ticari olarak üçüncü kişilere satılması gibi ek koşulları da bulunmaktadır.

PTC bakımından vergi kredisi, ITC’de olduğu gibi tek seferlik değil, üretimin gerçekleştiği her vergilendirme döneminde ayrı ayrı doğmaktadır.⁶⁴ Bu açıdan PTC, sadece tesisin kurulmasına ilişkin olmayıp, etkin ve sürdürülebilir biçimde tesisi teşvik eden, performansa dayalı bir teşvik mekanizmasıdır.

PTC için kredi oranı da sabit değildir. Yıllık olarak enflasyon uyarınca bu oran güncellenmektedir. Ayrıca, ITC sisteminde olduğu gibi "*base rate*" ve "*bonus rate*" ayrımı getirilerek; özellikle "*prevailing wage*" ve "*apprenticeship*" koşullarının sağlanması durumunda daha yüksek vergi kredisi oranlarının uygulanması mümkündür ve "*domestic con-*

insights/publications/2023/06/inflation-reduction-act-key-questions-on-direct-pay> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁶² (Inflation Reduction Act of 2022, Pub. L. No. 117-169, 136 Stat. 1818)

⁶³ (Internal Revenue Code § 45- Electricity Produced from Certain Renewable Resources)

⁶⁴ United States Congress, ‘Domestic Content Requirements for Electricity Tax Credits in the Inflation Reduction Act (IRA)-CRS Report No R48358’ 16 Ocak 2025 <<https://www.congress.gov/crs-product/R48358>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

tent” ve “energy community” kriterleri gibi ilave koşullar, PTC tutarını da artırıcı unsurlardır⁶⁵.

PTC’de tesisin ekonomik ömrünü tamamlamadan devre dışı kalması veya bir sebeple üretimin kesintiye uğraması hallerinde kredi akışı da sona ermektedir. PTC için de belirli mükellefler açısından “direct pay” (nakde benzer ödeme) ve “transferability” (kredinin üçüncü kişilere devri) imkânları tanınmış, böylece PTC’nin de finansal etkisi güçlendirilmiştir.

PTC, doktrinde “ex post” (üretim sonrası) teşvik olarak sınıflandırmakta olup yatırım değil, üretim sonucu doğan çıktının ödüllendirilmesine yönelik bir kamu politikası aracıdır.

Öte yandan ABD vergi hukukunda ITC ve PTC’nin aynı tesis bakımından birlikte uygulanması mümkün değildir⁶⁶.

2.2.2. Kanada Örneği

Kanada’da da, ABD’deki gibi, yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından özel bir vergi kredisi bulunmamaktadır⁶⁷. Fakat tüm yatırımcılara açık olan genel vergi kredilerinden yenilenebilir enerji kooperatifleri de yararlanabilmektedir⁶⁸.

Kanada’da yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik teşvikler; uzun yıllar genel olarak amortisman avantajları ve doğrudan sübvansiyonlar üzerinden sürdürülmüş olsa da son yıllarda bu yaklaşım, klasik uygulamalardan ziyade vergi kredisi temelli bir yapıya dönüşmektedir.

⁶⁵ Foley and Lardner LLP, ‘Final Regulations for New Clean Energy Production and Investment Tax Credits’ 16 Ocak 2025 <<https://www.foley.com/insights/publications/2025/01/final-regulations-new-clean-energy-production-investment-tax-credits/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁶⁶ (26 U.S.C. § 45(e)(4))

⁶⁷ Fasken Martineau DuMoulin LLP, ‘Canada’s Clean Energy Investment Tax Credits: Insights as of October 2024’ 15 Ekim 2024 <<https://www.fasken.com/en/knowledge/2024/10/canadas-clean-energy-investment-tax-credits-insights-as-of-october-2024>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁶⁸ Kanada’da yenilenebilir enerji ve kooperatifçilik konusunda eğitim verme amacıyla faaliyet gösteren Relay Education, People Power Planet gibi kuruluşlar da bulunmaktadır. Durmaz Ayanoglu (n 21) 45-46

Bu dönüşümün temelinde, yeni nesil yatırım vergi kredileri yer almaktadır⁶⁹.

Yeni nesil yatırım vergi kredisi açısından Kanada sisteminde, *Income Tax Act* kapsamında özellikle temiz enerji yatırımlarına yönelik olarak tasarlanan ITC türü mevcuttur.

Kanada’da yenilenebilir enerji ve karbon azaltımına yönelik olarak düzenlenen *Clean Technology Investment Tax Credit* (Temiz Teknoloji Yatırım Vergi Kredisi), *Clean Electricity Investment Tax Credit* (Temiz Elektrik Yatırım Vergi Kredisi) ve *Carbon Capture* (Karbon Yakalama) mekanizmaları, birbirleriyle ilişkili ancak hukuki nitelikleri ve uygulamaları açısından ayrışan yatırım destekli vergi kredileri olarak kurgulanmıştır⁷⁰.

*Clean Technology Investment Tax Credit*⁷¹, esas olarak belirli bir kategoriye (“*eligible clean technology property*”) dahil olan ekipman yatırımları için geçerli olmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından rüzgâr türbinleri, güneş panelleri, enerji depolama sistemleri ve sıfır emisyonlu üretim ekipmanları gibi varlıkların sermaye payları üzerinden belirli oranlarda vergi kredisi sağlanmaktadır. Bu krediden yararlanabilmek için -ABD ile benzer şekilde- yatırımın Kanada sınırları içinde olması, tesisin kullanıma hazır hale gelmesi ve mükellefin ekonomik mülkiyetinde olması gibi temel şartların yanı sıra, tesisin son dönemde getirilen belli işgücü koşullarına (belirli ücret standartları ve çıraklık yükümlülükleri) uyumu da gerekmektedir.

Clean Electricity Investment Tax Credit, daha geniş perspektifte elektrik üretim ve iletim altyapısını kapsamakta ve kamu yararı yüksek olan elektrik projelerini teşvik etmektedir. Bu sebeple *Clean Electricity Investment Tax Credit*, yalnızca özel sektör mükelleflerini değil, belirli kamu kuruluşlarını da kapsamına alabilmektedir. İlgili krediler için Kanada sisteminde ortak olan husus bu kredilerin proje bazında olmayıp,

⁶⁹ Smart Prosperity Institute, ‘Tax Incentives to Boost Clean Growth: Accelerated Capital Cost Allowance-Policy Brief April 2019’ Nisan 2019 <<https://institute.smartprosperity.ca/sites/default/files/acca.pdf>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁷⁰ Fasken Martineau DuMoulin LLP (n 67)

⁷¹ Ernst and Young Global, ‘Canada’s New Clean Technology Investment Tax Credit’ 21 Şubat 2024 < https://www.ey.com/en_ca/technical/tax/tax-alerts/2024/tax-alert-2024-no-06 > Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

harcama kalemi bazında uygulanmasıdır⁷². Dolayısıyla aynı yatırım projesi içinde farklı nitelikteki harcamalar bakımından farklı kredilerden yararlanılması mümkün olabilmektedir. Fakat aynı maliyet unsuru açısından birden fazla vergi kredisini uygulanması genel olarak engellenmektedir. ABD sistemine benzer olarak ilgili vergi kredilerinin önemli bir kısmı iade edilebilir (*refundable*) olarak tasarlanmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vergi kredileri ile hibeler, ekonomik sonuçları açısından genellikle aynı kamusal amaca hizmet eden farklı mali destek türleridir. Her ikisi de üretimlerin veya yatırımların maliyetini düşürür; her ikisi de özel aktörleri belli bir yönde hareket etmesine sevk eder ki bu vergi hukuku bakımından yönlendirici vergilendirme olarak değerlendirilir⁷³. Bu sebeple özellikle yenilenebilir enerji alanında vergi kredileri ile hibeler arasında fonksiyonel açıdan eşdeğerlilik olduğu söylenebilir. Fakat hukuki nitelikleri açısından bu mekanizmaların özde olduğu söylenemez. Klasik anlamda vergi kredisini, vergi sistemi içinde yer alan, hesaplanan vergiyi etkileyen ve mükellefin vergi borcunu doğrudan azaltan bir mekanizmadır; hibeler ise vergi ilişkisinden bağımsız olup, idare tarafından çoğu durumda bir çağrı veya program dâhilinde idari tahsis içerisinde kullandırılan mali teşvik ve desteklerdir.

Vergi kredisinde hukuki ilişki “vergilendirme ilişkisi” içinde gerçekleşirken; hibe idari tahsis ilişkisi ve kamu harcaması kısmında gerçekleşir. Bu ayrımın ilk sonucu, vergi kredisinin bir vergi borcunun varlığını varsayması; hibenin ise doğrudan nakdi destek olarak tasarlanmasıdır. İkinci sonuç, vergi kredisinin objektif ve formül temelli işlemesi iken hibenin, genel olarak idari önceliklendirme, program bütçesi, çağrı şartları ve takdir unsurlarıyla birlikte işlemesidir⁷⁴. Üçüncü sonuç ise denetim ve anayasal çerçeve bakımındandır. Vergi kredileri mali güç,

⁷² Ernst and Young Global, ‘Canada's Clean Technology Manufacturing Investment Tax Credit- an Update’ 05 Aralık 2024 < https://www.ey.com/en_gl/technical/tax-alerts/canadas-clean-technology-manufacturing-investment-tax-credit-an-update1 > Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

⁷³ Cenker Göker, Yönlendirici Vergilendirme (1st edn, Turhan Kitapevi 2011) 11-21

⁷⁴ Congressional Budget Office (CBO), ‘Refundable Tax Credits’ 24 Ocak 2013 < <https://www.cbo.gov/publication/43767> > Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

kanunilik, vergi ödevi tartışmaları içinde değerlendirilirken; hibeler kamu harcamalarının tahsisi, bütçe hukuku, idari usul ve eşit işlem ilkesi açısından incelenir. Bu teorik ayrım yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından daha da önem kazanır. Nitekim ABD’de vergi kredileri bakımından düzenlenen *elective pay* sistemi, kuruluşların vergi kredisini mahsup etmek yerine nakit ödeme olarak alabilmesine imkân tanımaktadır. Kanada’da Clean Technology ITC ve benzeri vergi kredileri doğrudan “*refundable tax credit*” olarak tasarlanmış ve sonuç olarak vergi borcu bulunmasa dahi ödenebilir hale getirilmiştir. Bu iki örnek, vergi kredilerinin artık yalnızca “mahsup edilen vergi teşviki” olarak değil, “nakde çevrilebilen mali destek” olarak da oluşturulduğunu göstermektedir. Bu noktada klasik vergi kredileri ile hibeler arasındaki fonksiyonel eşdeğerliliğin daha başka bir boyuta dönüştüğü söylenebilir. Zira bir araç, vergi borcunu eksiltmekten ziyade vergi borcu bulunmayan veya sınırlı olan bir aktöre doğrudan nakit aktarımı sonucunu meydana getiriyorsa, bu aracın ekonomik fonksiyonu hibe ile büyük ölçüde örtüşmüş olmaktadır. Nitekim Kanada’da *refundable* kredi doğrudan ödeme işlevi görmektedir ve ABD’de de kredinin üçüncü kişilere devrine imkân tanınmaktadır. Fakat yine de bu işlemlere rağmen bahsettiğimiz vergi kredilerinin tümü, hukuk tekniği açısından vergi mevzuatı içinde düzenlenmekte olup vergi beyannamesi üzerinden hesaplanmakta ve vergi idaresi tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla, hibeler ve vergi kredileri, aynı yatırımın maliyetini azaltmaları bakımından benzer; ancak dayanak normları, idari usulleri, işleyiş prensipleri ve oluşturdukları hukuki ilişki bakımından farklıdır.

Karşılaştırmalı hukukta uygulamasına rastlanan vergi kredisi modeli, bir bireyin parasını bankaya yatırmak yerine enerji kooperatifine yatırmasını vergisel açıdan çok daha kârlı hale getirebilmektedir. Türkiye’de ise teşvikler KOOP-DES gibi “belirli bir bütçeye bağlı hibeler” ile sınırlı (2025’te 34,8 milyon TL⁷⁵) olup kooperatif tüzel kişiliğinin mal alımı ve nitelikli personel harcamaları ile kısıtlıdır. Türkiye’de teşvikler proje onaylandığında hibe verilmesi üzerine takdire bağlı bir mantıkta kurgulanmışken; karşılaştırmalı hukukta şartları sağlayanın yasal hakkı

⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, ‘Ticaret Bakanlığı Olarak Kooperatiflerimizi Hibe Destek Programımız İle Güçlendirmeye Devam Ediyoruz’ 10 Kasım 2025 <<https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakanligi-olarak-kooperatiflerimizi-hibe-destek-programimiz-ile-guclendirmeye-devam-ediyoruz>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

olduğu mantığıyla ilerlemektedir. Zira karşılaştırmalı hukukta sistem, kooperatifleri kıymetli bir enerji ortağı olarak gören otomatik mekanizmalar üzerine kuruludur. Türkiye de konuya bu açıdan yaklaştığında, yenilenebilir enerji kooperatifleri "birkaç idealist kişinin çabası" olmaktan çıkıp, milli bir enerji seferberliğine dönüşme kapasitesine sahiptir.

KAYNAKÇA

Abanus YE, Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri Potansiyeller, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (1st edn, İklim İçin 350 Derneği 2025)

Ağdemir Z and Abukan D, ‘Vergi Harcaması Kavramının Kökenleri Üzerine’ (2020) 13(4) Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 709-723

Akbaş Akdoğan D, Enerji Sisteminde Küresel Dönüşüm Yenilenebilir Enerji ve Kamu Politikaları (1st edn, Gazi Kitabevi 2021)

Akçay VH and Bilgin S, ‘Sürdürülebilir Kalkınma Politikası Açısından Yenilenebilir Enerji Kooperatifçiliğine Yönelik Mali Teşviklerin Önemi’ (2017) 52 Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi 867-896

Arslan H, Yenilebilir Enerji Yatırımlarının Finansmanı, (2023) 10 (4) Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 833-846

Ateş L, Yatırım Vergi Teşvik Politikasının Hukuki Çerçevesi (1st edn, On İki Levha Yayıncılık 2017)

Aydınoğlu ZN, Türk ve Alman Hukukunda İdare Hukuku Boyutuyla Yenilenebilir Enerji Üretimi (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2021)

Bomcas, ‘Sustainable Tax Incentives: How Green Initiatives Can Save Your Business Money (2026 Update)’ <<https://bomcas.ca/sustainable-tax-incentives-green-initiatives-2026/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Congressional Budget Office (CBO), ‘Business Tax Credits for Wind and Solar Power’ Nisan 2025 < <https://www.cbo.gov/publication/61329>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Congressional Budget Office (CBO), ‘Refundable Tax Credits’ 24 Ocak 2013 <<https://www.cbo.gov/publication/43767>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Crux Climate LLC, ‘ITC vs. PTC Credits: What's the Difference?’ 19 Aralık 2024 <<https://www.cruxclimate.com/insights/itc-vs-ptc>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Çeçen H, ‘Avrupa Birliği Yenilenebilir Enerji Hukukunda Yeni Bir Tüzel Kişilik Olarak Yenilenebilir Enerji Toplulukları’ (2021) 20 (2) Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi 381-410

Çeçen H, Avrupa Birliği’nde Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Teşvikine Dair Düzenlemelerin Avrupa Birliği Hukukuna Uygunluğunun Değerlendirilmesi (1st edn, On İki Levha Yayıncılık 2022)

Dansk Erhverv, ‘Se de nye tilskudsordninger: Nu kan du få økonomisk støtte til din grønne omstilling’ <<https://www.danskerhverv.dk/presse-og-nyheder/nyheder/2026/januar/se-de-nye-tilskudsordninger-nu-kan-du-fa-ekonomisk-stotte-til-din-gronne-omstilling/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Demir E, Türkiye’de Yenilenebilir Enerji: Mevcut Durum, Sorunlar, Politika Yaklaşımları ve Küresel Rekabetçilik Performansı, (2025) 71 Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 81-90

Durmaz Ayanoğlu GG, Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Alternatif Bir Model: Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri (1st edn, Cinius Yayınları 2018)

Ernst and Young Global, ‘Canada's New Clean Technology Investment Tax Credit’ 21 Şubat 2024 <https://www.ey.com/en_ca/technical/tax/tax-alerts/2024/tax-alert-2024-no-06> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Ernst and Young Global, ‘Canada's Clean Technology Manufacturing Investment Tax Credit- An Update’ 05 Aralık 2024 <https://www.ey.com/en_gl/technical/tax-alerts/canadas-clean-technology-manufacturing-investment-tax-credit-an-update1> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Eser LY and Polat S, ‘Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına Yönelik Teşvikler: Türkiye ve İskandinav Ülkeleri Uygulamaları’ (2015) 12 Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi 201-238

ESG News, ‘Japan Launches \$1.34 Billion Subsidy Plan For Clean Energy Demand’ 23 Aralık 2025 <<https://esgnews.com/japan-launches-1-34-billion-subsidy-plan-for-clean-energy-demand/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

European Commission, ‘Energy Communities Repository: A Roadmap to Developing a Policy and Legal Framework That Enables the Development of Energy Communities’ <<https://build-up.ec.europa.eu/>

system/files/2024-03/c6990021-e30c-4b29-9dd9-147989a1869b_en.pdf> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Fasken Martineau DuMoulin LLP, ‘Canada's Clean Energy Investment Tax Credits: Insights as of October 2024’ 15 Ekim 2024 <<https://www.fasken.com/en/knowledge/2024/10/canadas-clean-energy-investment-tax-credits-insights-as-of-october-2024>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Foley and Lardner LLP, ‘Final Regulations for New Clean Energy Production and Investment Tax Credits’ 16 Ocak 2025 <<https://www.foley.com/insights/publications/2025/01/final-regulations-new-clean-energy-production-investment-tax-credits/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Giray F, Vergi Teşvik Sistemi ve Uygulamaları (5th edn, Dora Yayınevi 2022)

Global Society World News, ‘Denmark’s Renewable Revolution: A Model for Global Sustainability’ 22 Temmuz 2025 <<https://www.globalsociety.earth/post/denmark-s-renewable-revolution-a-model-for-global-sustainability>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Göker C, Yönlendirici Vergilendirme (1st edn, Turhan Kitapevi 2011)

Gür NT, İdarenin Özendirme ve Destekleme Faaliyeti (1st edn, On İki Levha Yayıncılık 2019)

Holland and Knight LLP, ‘Breaking Down the Section 48 Investment Tax Credit Proposed Regulations’ 28 Kasım 2023 <<https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2023/11/breaking-down-the-section-48-investment-tax-credit>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Holland and Knight LLP, ‘Inflation Reduction Act: Answers to Key Questions on Direct Pay and Transferability’ 26 Haziran 2023 <<https://www.hklaw.com/en/insights/publications/2023/06/inflation-reduction-act-key-questions-on-direct-pay>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Huang HT, ‘Powering Up: Exploring Energy Cooperatives in Taiwan through a Case Study and the Analysis of Regulatory Frameworks and Operating Principles’ in Aneta Suchon and Tomasz Marzec (eds), Energy Cooperatives in Selected Countries of the World Legal and Economic Aspects (1st edn, Adam Mickiewicz University Press 2024) 229-238

Huang HT et al, ‘Final Considerations and References to the Current Political, Economic and Legal Situation Concerning Energy Cooperatives, Energy Communities and the Energy Market’ in Aneta Suchon and Tomasz Marzec (eds), *Energy Cooperatives in Selected Countries of the World Legal and Economic Aspects* (1st edn, Adam Mickiewicz University Press 2024) 251-263

Internal Revenue Service (IRS), ‘Clean Electricity Investment Credit’ 5 Ocak 2026 <<https://www.irs.gov/credits-deductions/clean-electricity-investment-credit>> Erişim Tarihi: 18 Nisan 2026

Koçtürk M, ‘Türkiye’de Kooperatiflerin Vergilendirilmesi’ (2006) 13(2) *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 119-136

Lambert RI, *The History of the Investment Tax Credit* (Columbus State Üniversitesi İşletme Yönetimi Lisans Tezi 2013) < https://csuepress.columbusstate.edu/theses_dissertations/134> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Lseg, ‘Japan’s \$1trn Bet on the Climate Transition’ 15 Ekim 2025 <<https://www.lseg.com/en/insights/ftse-russell/japans-1trn-dollar-bet-on-the-climate-transition>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Meti, ‘GX Policy Achieving Decarbonization and Economic Growth Together’ 08 Ekim 2025 <https://www.enecho.meti.go.jp/en/category/special/article/detail_214.html> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Meti, ‘Japan’s Energy Policy Toward Achieving GX (Part 1) Decarbonization will be Advanced on the Premise of Securing a Stable Supply of Energy’ 22 Mart 2023 <https://www.enecho.meti.go.jp/en/category/special/article/detail_178.html> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Meti, ‘Japan’s Green Transformation Policy and Transition Finance’ 18 Nisan 2024 <<http://cdnw8.eu-japan.eu/sites/default/files/imce/2024.4.18%20METI.pdf>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Mombekova G et al, ‘The Relationship Between Energy Consumption, Population and Economic Growth in Developing Countries’ (2024) 14 (3) *Econ Journals* 368-374

Odabaş Kırar AM, *Türkiye’de Uygulamalı Bir Örnek Işığında Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri İçin Mali ve Teşvik Modeli Geliştirilmesi* (Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Güneş Enerjisi Anabilim Dalı Doktora Tezi 2023)

Odabaş Kırar AM and Olgun H, ‘Türkiye’de Enerji Kooperatiflerinin GZFT (Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehdit Yönleri) ve PEST (Politik, Ekonomik, Sosyolojik, Teknolojik Etkenler) Analizleri İle Değerlendirilmesi’ (2024) 27(1) Politeknik Dergisi 11-20

Özdemir P, 1992-2020 Yılları Arasında Yenilenebilir Enerji İçin Uygulanan Kamu Teşviklerinin Değerlendirilmesi: Bir Panel Veri Analizi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi 2023)

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, ‘Investeringsubsidie duurzame energie en energiebesparing (ISDE)’ <<https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/isde>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, ‘Investeringsubsidie duurzame energie en energiebesparing voor zakelijke gebruikers (ISDE)’ <<https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/isde/zakelijke-gebruikers>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Saraç Ö, ‘Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri’ (2010) (159) Maliye Dergisi 262–267

Smart Prosperity Institute, ‘Tax Incentives to Boost Clean Growth: Accelerated Capital Cost Allowance-Policy Brief April 2019’ Nisan 2019 <<https://institute.smartprosperity.ca/sites/default/files/acca.pdf>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Stoel Rives LLP, ‘The Law of Solar: A Guide to Business and Legal Issues’ <<https://www.stoel.com/insights/reports/the-law-of-solar/tax-issues2>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Suchon A, ‘Introductory Considerations’ in Aneta Suchon and Tomasz Marzec (eds), *Energy Cooperatives in Selected Countries of the World Legal and Economic Aspects* (1st edn, Adam Mickiewicz University Press 2024) 19-31

Surrey SS, ‘Tax Incentives as a Device for Implementing Government Policy: A Comparison with Direct Government Expenditures’ (1970) 83(4) *Harvard Law Review* 705-738

Szulecki K, ‘Conceptualizing Energy Democracy’ (2018) 27 (1) *Environmental Politics* 21-42

Şen S, ‘Yenilenebilir Enerji Üretiminde Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvikler: Seçilmiş Bazı Avrupa Ülkelerinin Deneyimleri ve Türkiye’ (2017) 4 (1) *Journal of Life Economics* 59-76

Tax Policy Center, ‘What Are Tax Credits and How Do They Differ from Tax Deductions?’ Ocak 2024 <<https://taxpolicycenter.org/briefing-book/what-are-tax-credits-and-how-do-they-differ-tax-deductions>> Erişim Tarihi: 18 Nisan 2026

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (09 Nisan 2026) <<https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/duyurular/2026-yili-kooperatiflerin-desteklenmesi-programi-koop-des-duyurusu>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, ‘KOOP-DES’ <<https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/koop-des>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, ‘Ticaret Bakanlığı Olarak Kooperatiflerimizi Hibe Destek Programımız İle Güçlendirmeye Devam Ediyoruz’ 10 Kasım 2025 <<https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakanligi-olarak-kooperatiflerimizi-hibe-destek-programimiz-ile-guclendirmeye-devam-ediyoruz>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

Virksomheds Programmet, ‘Tilskud- Kombineret rådgivning og investering’ <<https://virksomhedsprogrammet.dk/content/ydelser/kombineret-raadgivning-og-investering/4c6478ef-40d8-4688-952b-99592d172440/>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

United States Congress, ‘Domestic Content Requirements for Electricity Tax Credits in the Inflation Reduction Act (IRA)-CRS Report No R48358’ 16 Ocak 2025 <<https://www.congress.gov/crs-product/R48358>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

United States Environmental Protection Agency (EPA), ‘Summary of Inflation Reduction Act Provisions Related to Renewable Energy’ 29 Temmuz 2025 <<https://www.epa.gov/green-power-markets/summary-inflation-reduction-act-provisions-related-renewable-energy>> Erişim Tarihi 18 Nisan 2026

#YENİLENEBİLİR ENERJİ KOOPERATİFLERİNİN YER TEMİNİNE İLİŞKİN HUKUKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

(LEGAL ISSUES AND PROPOSED SOLUTIONS REGARDING LAND ALLOCATION
FOR RENEWABLE ENERGY COOPERATIVES)

Dr. Öğr. Üyesi/Dr. Lecturer Zeynep Nihal AYDINOĞLU YALÇIN**

ÖZ

Yenilenebilir enerji kooperatifleri; yurttaşların elektrik üretim sürecine katılımını sağlamaları, yerinde üretim-tüketim anlayışını desteklemeleri, küresel iklim değişikliğiyle mücadeleye katkı sunmaları nedeniyle enerji piyasası için önemli modellerdendir. Ancak 2019 tarihli Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliğiyle getirilen ve güneş enerjisine dayalı üretimi çatı/cephe uygulamalarıyla sınırlayan düzenleme, arazi tipinde güneş enerjisine dayalı lisanssız üretimi hukuken imkânsız kılmaktadır. Tarım alanlarının korunması amacına yönelik olan düzenleme, ölçülülük ilkesi bağlamında tartışmalıdır. Ayrıca lisanssız üretiminin kamu yararı/kamusalılık boyutundaki belirsizlik, bu üretim

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 13.04.2026 tarihinde Yayinevimize ulaşmış olup, 20.04.2026 tarihinde birinci hakem; 05.05.2026 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

DOI: <http://dx.doi.org/10.69838/HAD.90535>

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 424K258 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK’a teşekkürlerimizi sunarız.

** Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı Doktor Öğretim Üyesi, zeynepaydinoglu@kku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7939-8458>

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu makaleye atıf için; AYDINOĞLU YALÇIN, Zeynep Nihal, “Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Yer Teminine İlişkin Hukuki Sorunlar ve Çözüm Önerileri” Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Sayı No.: 39, 2026, s. 151-194.

için kamulaştırma yapılmasına engeldir. Ancak yenilenebilir enerji kooperatiflerinin üretime uygun yer temini konusundaki sorunlarına yerel yönetim birimleri, özellikle belediyelerle hukuki ilişkilerinin güçlendirilmesi yoluyla çözüm üretilebilir. Bu çerçevede belediye mevzuatında arazi tahsisine ilişkin hükümlerin yenilenebilir enerji kooperatifleri lehine genişletilmesi, kamu mallarından özel yararlanma kapsamında kullanım hakkı tanınması, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nda fiyat avantajı gibi yenilenebilir enerji kooperatiflerine yönelik teşviklerin öngörülmesi önerilmektedir. Ayrıca mesken abone grubuna dahil olmamak başta olmak üzere Hazine taşınmazlarına erişimi sınırlayan düzenlemeler gözden geçirilmeli; lisanslı üretime imkân tanıyan bir mevzuat dönüşümü gerçekleştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri, Arazi Tahsisi, İhale, Pazarlık Usulü, Özel İstisnai Yararlanma, Hazine Arazilerinde Kullanım Hakkı

ABSTRACT

Renewable energy cooperatives are important models for the energy market, as they enable citizen participation in electricity generation, support on-site production-consumption, and contribute to combating climate change. However, the 2019 Regulation on Unlicensed Electricity Generation in the Electricity Market, which restricts solar-based generation to rooftop and façade applications, effectively precludes land-based unlicensed solar generation. Although intended to protect agricultural land, this restriction raises concerns under the principle of proportionality. Moreover, uncertainties regarding the public interest character of unlicensed generation constitute an obstacle to expropriation for such projects. The difficulties in securing suitable sites may instead be addressed by strengthening cooperatives' legal relations with local authorities, particularly municipalities. Municipal provisions on land allocation could be expanded in favor of cooperatives, rights of special use over public property could be granted, and incentives—such as price advantages—could be introduced under State Procurement Law(No.2886). Furthermore, restrictions limiting access to Treasury-owned immovable property should be reconsidered, and legislative reforms enabling licensed generation introduced.

Keywords: *Renewable Energy Cooperatives; Land Allocation; State Procurement; Negotiated Procedure; Special Private Use of Public Property; Right of Use Over Treasury Land*

GİRİŞ

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nda kooperatifler, “tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar” olarak tanımlanmıştır (m. 1). Buna göre kooperatifler sosyal dayanışma ve toplumsal sorumluluk kavramlarıyla yakından ilişkili olup demokratik yönetim özellikleri sebebiyle sermayeyi tabana yayarak, bireysel değil toplu kalkınmayı sağlamaktadırlar¹. Kooperatifçiliğin bu özellikleri, ona yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretimin yaygınlaşması ve sürdürülebilirliği bağlamında da kilit bir işlev kazandırmıştır². Yenilenebilir enerji üretiminin yaygınlaştırılabilmesinde, yurttaşların enerji üretiminin bir parçası haline gelerek yerel düzeyde kabul edilebilirliğin ve katılımın gelişmesinde, küçük ölçekli üreticilerin sistemin bir parçası haline gelerek aktör çeşitliliğinin artmasında kooperatif tipi, dayanışmanın ön plana çıktığı yapılar büyük bir önem taşımaktadır³.

Türkiye’de yenilenebilir enerji kooperatiflerinden ilk olarak Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012 – 2016 da söz edilmiş; belgede Türkiye’de bu türde kooperatiflerin hiç örneğinin olmadığı;

¹ Gülsüm Gözde Durmaz Ayanoğlu, Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Alternatif Bir Model: Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri (1st edn, Cinius Yayınları, 2018) 27, 30

² ibid 34 – 35

³ Almanya’da benzer yapıların teşvik edilmesindeki temel sebepler için Zeynep Nihal Aydınoglu, ‘Yenilenebilir Enerji Alanında Yurttaş Enerji Toplulukları (Bürgerenergiegesellschaft): Yerel Kabul Edilebilirlik Açısından Almanya Örneği’, (2020), 5(1), Arş. Gör. Ceren Damar Şenel Armağanı, ÇÜHFD, 253, 263 Avrupa Birliği Direktifleri bağlamında inceleme için Halil Çeçen, ‘Avrupa Birliği Yenilenebilir Enerji Hukukunda Yeni Bir Tüzel Kişi Olarak “Yenilenebilir Enerji Toplulukları”’, (2021), 20 (2), Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 381 – 400

ancak bu konuda çalışmalar yürütüleceği belirtilmiştir⁴. Bu tarihten sonra çıkarılan Elektrik Piyasası Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmelikleriyle yenilenebilir enerji kooperatifleri hukuki alt yapıya kavuşturulmuştur. 2016 yılına kadar önce hızlı bir gelişme gösteren yenilenebilir enerji kooperatifleri, 2019 yılından sonra duraklama ve hatta tasfiye sürecine giren kooperatiflerle birlikte gerileme eğilimine girmiştir⁵. Bu nedenle yenilenebilir enerji kooperatiflerinin enerji sektörü üzerindeki olumlu etkileri henüz hedeflenen şekilde gerçekleşmemiştir⁶.

Sektörel bazda yapılan araştırmalarda bu durumun temel sebepleri arasında, yerel yönetimlerle yapılan iş birlikleri ve arazi teminindeki zorluklar olduğu belirtilmektedir⁷. Bu açıdan arazi temininde yaşanan sorunların hukuki zeminde tartışılmasının, yenilenebilir enerji kooperatifçiliğinin gelişimine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu konunun değerlendirilebilmesi amacıyla öncelikle yenilenebilir enerji kooperatiflerinin üretim modeli olan lisanssız elektrik üretiminde yaşanan dönüşüm incelenmiştir. Ardından arazi tipi güneş enerjisi santrallerine izin verilmemesinin ölçülülük ilkesi bakımından doğurduğu sonuçlar değerlendirilmiş ve kamulaştırmanın, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin üretim yapabilecekleri uygun alanın temini açısından elverişli bir hukuki araç olup olmadığı tartışılmıştır. Son aşamada ise belediyelerin yer teminine ilişkin hukuki olanakları ile Hazine taşınmazları

⁴ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012 – 2016 < https://www.turkey.coop/haber/2/Strateji_Belgesi.pdf > erişim tarihi 30 Ocak 2026

⁵ Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu, 2025. <<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> erişim tarihi 6 Mart 2025

⁶ Aslı Menekşe Odabaş Kırar and Hayati Olgun, ‘Türkiye’de enerji kooperatiflerinin GZFT (Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehdit yönleri) ve PEST (Politik, Ekonomik, Sosyolojik, Teknolojik Etkenler) Analizleri ile Değerlendirilmesi’, (2024), 27 (1), Journal of Polytechnic, 11, 11

⁷ Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu, 2025 <<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> erişim tarihi 15 Mart 2025. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İzmir Şubesi, Enerji Komisyon Raporu, 2024 < https://www.emo.org.tr/ekler/33286f9171556df_ek.pdf > erişim tarihi 22 Ocak 2026. Odabaş Kırar and Olgun (n 6) 16

üzerinde yenilenebilir enerji kooperatiflerine kullanım hakkı tanınmasına yönelik düzenleme önerileri ele alınmıştır.

I. LİSANSSIZ ELEKTRİK ÜRETİMİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ

Elektrik piyasasında faaliyette bulunulabilmesinin temel şartı, bir sermaye şirketi statüsünde olup lisans almaktır⁸. “*Bir etkinliğin yerine getirilmesi bakımından yetkili kamu makamları aracılığıyla bu etkinliği yürütecek olanlara izin verilmesini ve bunun koşullarının belirlenmesini içeren bir idari işlem*”⁹ olan lisans¹⁰, yalnızca hak veya haklar demeti olmayıp, muhatabı için yükümlülükler de getiren¹¹, bu yolla regülasyon işlevinin yerine getirilmesini sağlayan önemli bir araçtır¹². Ancak 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu m.14’te istisnai olarak elektrik piyasasında lisans alma ve şirket kurma yükümlülüğünden muaf faaliyetler sayılmış ve Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği¹³ ile bu üretim biçiminin usul ve esasları belirlenmiştir. Bu noktada lisansın regülasyon fonksiyonunun önemli bir enstrümanı olmasının sonucu olarak, lisansız üretimin ancak istisna olduğu ölçüde düzenleme ve denetleme işlevinin yerine getirilmesini zedelemeyeceği belirtilmelidir¹⁴.

Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliğine göre, lisanssız elektrik üretiminin özünde, *tüketicilerin elektrik ihtiyaçları-*

⁸ Metin Günday, İdare Hukuku, (11th edn, İmaj Yayınevi 2017) 363 – 364 Beşir Fatih Doğan, ‘Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Mevzuat Değişikliklerinin Zaman Bakımından Uygulanması ve Yürütmenin Durdurulması Kararına Etkisi’, (2016), 7 (2), İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 83, 84

⁹ Sedat Çal, Türk İdare Hukukunda Ruhsat, (2nd edn, Seçkin Yayınları 2012) 70

¹⁰ ibid 70

¹¹ Onur Kaplan and Güven Süslü, Enerji Hukuku, (2nd edn, Seçkin Yayınları, 2025) 96

¹² Çal (n 9) 70

¹³ RG 12.05.2019 / 30772

¹⁴ Bu özelliğine rağmen lisanssız elektrik üretimi EPDK’nın regülasyon işlevinin tamamen dışında olarak nitelendirilemez. Lisanssız üretimin koşullarının EPDK tarafından belirlenmesi dışında, Kurum denetim fonksiyonundan da vazgeçmiş değildir. Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği m. 31’de, “Bu Yönetmelik kapsamında lisanssız üretim yapan gerçek veya tüzel kişilerin bu Yönetmelik kapsamındaki faaliyetlerinin inceleme ve denetimi doğrudan veya ilgisine göre ilgili şebeke işletmecisi ve/veya görevli tedarik şirketi tarafından hazırlanan raporlar vasıtasıyla Kurum tarafından yapılır” düzenlemesi yer almaktadır.

ni kendi üretim tesislerinden karşılamaları anlayışı bulunmaktadır (m. 1). Bir Danıştay kararında da “*Elektrik piyasasında lisanslı üretim esas, lisanssız üretim ise istisnai bir üretim şeklidir. 6446 sayılı Kanun’da bazı şartlarda lisanssız üretime izin verilmiş, üretim sonucu ihtiyaç fazlasının sisteme verilerek satın alınması öngörülmüştür*¹⁵” biçiminde lisanssız elektrik üretimi, tali bir üretim biçimi olarak nitelendirilmiştir. Yüksek Mahkeme kararda aynı zamanda elektrik üretiminin ticari faaliyet olarak yürütülmesinin lisanslı üretim yoluyla mümkün olduğunu; iki üretim biçiminin amaçlarının farklı olduğunu da vurgulamıştır. Bu bağlamda gerek Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) gerekse Danıştay’ın lisanssız elektrik üretimine yaklaşımın, bu üretim biçiminin ticarileşmemesi esasına dayalı olduğu savunulabilir.

İlk olarak 2013 tarihli Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği¹⁶ ile başlayan ve kısa zamanda ivme kazanan lisanssız elektrik üretimi süreci, 2019 tarihli Yönetmelik ile kesintiye uğramıştır¹⁷. 12.05.2019 tarih ve 30772 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan yeni Yönetmelikte özellikle bu çalışma bakımından önem taşıyan ve süreci sekteye uğratan düzenlemelerden, “*Güneş enerjisine dayalı üretim tesisleri ancak çatı ve cephe uygulaması olarak gerçekleştirilebilir*” hükmünün ele alınmasında fayda bulunmaktadır¹⁸. İlgili düzenleme birkaç defa Danıştay’ın önüne gelmiş ve her seferinde yüksek mahkeme ilgili hükümde hukuka aykırılık bulunmadığına kanaat getirmiştir. Gerek EPDK’nın gerekse yüksek mahkemenin yaklaşımının anlaşılabilmesi için bu kararların ele alınmasında fayda bulunmaktadır.

¹⁵ Danıştay 13.D, 06.06.2024, 2019/2567, 2024/2610

¹⁶ RG 02.10.2013 / 28783

¹⁷ Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu, 2025

<<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> Erişim tarihi 6 Mart 2025. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İzmir Şubesi, Enerji Komisyon Raporu 2024

< https://www.emo.org.tr/ekler/33286f9171556df_ek.pdf> erişim tarihi 22 Ocak 2026

¹⁸ 2019 tarihli Yönetmelikte yeni pek çok düzenleme getirilmiştir. Tüketim birleştirme ve kapasite tahsisinde kooperatiflere ilişkin özel düzenlemelerin 2019 tarihli Yönetmelikte yer almamış olması da paradigma değişiminin bir başka boyutunu oluşturduğu kaydedilmelidir. Buna karşılık arazi kullanımından kaynaklanan sorunların ele alındığı bu çalışmada, Yönetmelikteki güneş enerji santralleri açısından getirilen sınırlama özel olarak incelenmiştir.

İlk olarak 2019 yılında ilgili düzenlemenin iptali için açılan davada EPDK, Yönetmelik değişikliğinin sebepleri arasında YEKDEM kapsamında satın alınan fazla enerjinin maliyetinin tüketiciye yansıtıldığı, lisanssız güneş enerjisi yatırımlarında kullanılan arazi büyüklüğünün tarım politikasını olumsuz etkilediği, bu bağlamda “*üret – kazan*” sisteminden “*fatura ödeme- tasarruf et- kazan*” sistemine geçildiği ifade edilmiştir. EPDK’nın bu savunmasından 2019 yılında yürürlüğe giren Yönetmelik ile, lisanssız üretimin ticarileşmesinin engellenmesi amacının taşındığı, bu yönüyle lisanssız üretim açısından bir tür kısmi paradigma değişiminin gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılabılır. Bu davada Danıştay “*Lisanssız elektrik üretiminde kişilerin kendi ihtiyaçlarını gidermeyi hedeflemeleri gerekmektedir. İptali istenen kuralların, lisanssız üretimin ihtiyaç fazlasının sisteme verilerek gelir elde edilmesinden ziyade üreticilerin öncelikle kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere üretim yapmalarına, tüketicilerin elektrik ihtiyaçlarını tüketim noktasına en yakın kendi üretim tesisinden karşılamasına, tüketiciye yansıyan bağlantı hattı yatırım maliyetlerinin ve şebekede oluşan dengesizliğin getirdiği maliyetlerin düşürülmesine, benzer şekilde elektrik şebekesinde meydana gelen kayıp miktarının düşürülmesine yönelik kurallar*” olmaları sebebiyle 6446 sayılı Kanun’un amaç ve şartlarına uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır¹⁹. Karar EPDK’nın lisanssız üretimi sınırlandırma ve ticarileşmesini önleme yönünde atacağı adımlara Danıştay’ın yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.

Danıştay’ın lisanssız üretime ilişkin bir başka önemli kararı da dolaylı bir biçimde kooperatifleri etkilediğinden, kooperatiflere ilişkin gelişmenin durmasına giden yolu açıklaması bakımından dikkate değer bulunmuştur. Elektrik Piyasası Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliğinde 2022 yılında yapılan değişiklikle, “*12/5/2019 tarihinden sonra yapılan başvurular neticesinde bağlantı anlaşmasına çağrı mektubu almaya hak kazanan kişilerin ihtiyacın üzerinde satışa konu olabilecek üretim miktarı, ilişkili tüketim tesisinin toplam elektrik enerjisi tüketimini geçemez*” düzenlemesiyle lisanssız elektrik üretiminin gelir getirici kısmı kısıtlanmıştır. Söz konusu Yönetmelik değişikliği ve bu değişikliğin teknik detaylarını belirten Kurul Kararına karşı açılan davada EPDK’nın savunmasında, yukarıda belirtilen kararda olduğu gibi, lisanssız elektrik üretiminde asıl amacın tüketime özgülenmiş bir üretim olduğu; ancak

¹⁹ Danıştay 13 D, 2019/4046, 2021/509, 16.02.2021

bazı lisanssız üreticilerin fazla satış yapabilmek amacıyla gerçek dışı tüketim miktarları göstererek lisans alma yükümlülüğünden muaf bir biçimde üretim yapıp, mevzuatı *suistimal ettikleri* ifade edilmiştir. Bu açıklamalardan EPDK'nın davaya konu olan bu Yönetmelik değişikliğinde de lisanssız üretimin ticarileşmesinin önüne geçme ve lisans almayarak bir biçimde Kurumun regülasyon sisteminden çıkan üreticileri engelleme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Danıştay bu kararda da hem 6446 ve 5346 sayılı Kanunlarda²⁰ yer almayan bir sınırlamayı EPDK'nın düzenleyici işlemle yapamayacağına hem de düzenlemelerin Yönetmelik tarihinden önce çağrı mektubu almış üreticilerin haklı beklentilerinin korunmasına aykırı olduğuna ilişkin iddialarla mülkiyet hakkına müdahale savlarını haklı bulmayarak davanın reddine karar vermiştir²¹.

²⁰ 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu; 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun

²¹ Danıştay 13 D, 2022/4116, 2023/5636, 12.12.2023. Danıştay kararda enerji piyasasının mutad bir problemi olan haklı beklentinin korunması konusunda oldukça kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır. Haklı beklentinin korunmasında hem öğreti hem de Anayasa mahkemesi kararlarını tahlil eden yüksek mahkeme, Yönetmelik değişikliğinden önce de esasen “üretim tesisinin gücünün tüketim tesisinin bağlantı anlaşmasındaki gücüne bağlı olarak belirlendiğini; kişilerin yüksek kapasitede elektrik üretim tesisi kurabilmesi ve buna bağlı olarak fiili tüketiminin üzerindeki ihtiyaç fazlası enerjiyi satabilmesi için tüketim yapılacak tesisin de kapasitesinin yüksek miktarda belirlenmesi gerektiğine” vurgu yapmış, “herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın ihtiyaç fazlası enerjinin tamamının satışa konu edilmesinin gerçek olmayan kapasiteye dayalı tesislerden kaynaklandığı” ifade edilmiştir. Lisanssız elektrik üreticileri tüketimlerinin çok üzerinde satışa konu üretimi sisteme verdiklerinde, iletim hatlarındaki yoğunluk sebebiyle kendi tüketimleri için üretim yapanların kapasite zorlukları yaşadıkları ve bu durumun da lisanssız elektrik üretiminin temel mahiyetiyle bağdaşmadığı ifade edilmiştir. Yüksek mahkeme bu gerekçelerle haklı beklentinin söz konusu olmadığına; ayrıca düzenlemenin tesisinde baskın bir kamu yararının bulunduğu kanaat getirmiştir. Bu noktada kararda, söz konusu satışların YEKDEM'in doğal finansörü konumunda olan son tüketiciye ek maliyetler getireceğinin, özellikle mülkiyet hakkına müdahale iddialarının değerlendirilmesinde bir kriter olarak ele alındığının altı çizilmesinde fayda bulunmaktadır. Oy çokluğu ile alınan kararda ulaşılan, Yönetmelik değişikliği öncesi dönemde de üretimin tüketime bağlı olması gerektiği yönünde öngörülebilir bir hukuki durumun mevcudiyeti ve baskın kamu yararı sebebiyle, haklı beklentinin söz konusu olamayacağı yönündeki sonucun yerinde olduğu düşünülmektedir. Özellikle lisanssız üretimin esasen büyük üreticilerin lisans alma yükümlülüğünden “kurtulmak” için bir araca dönüşmesi sonucunda nihai tüketicilerin üstlendiği külfet ve küçük lisanssız üreticilerin bağlantı imkanlarının sınırlandırılması yönüyle somut bir biçimde kamu yararı bağı da kurulabilmektedir. Ben-

Danıştay 2025 yılında verdiği bir başka kararda da benzer bir yaklaşım sergilemiştir²². Bir yenilenebilir enerji üretim kooperatifi tarafından açılan davada, Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliğinin 11. maddesinde yer alan “*üretim ve tüketimi aynı bağlantı noktasında*”, “*tüketim tesisleri ile aynı ölçüm noktasında*”, “*tüketim tesisi ile aynı ölçüm noktasında dağıtım tesisi niteliğinde tesis teçhiz etmeden*”, “*güneş enerjisine dayalı üretim tesisleri ancak çatı ve cephe uygulaması olarak gerçekleştirilebilir*” ifadelerinin iptali ile, mülga yönetmelik döneminde bağlantı anlaşmasına çağrı mektubu alan işletmelerin işlemlerinin yeni yönetmeliğe göre sürdürüleceğine ilişkin Geçici 2. maddenin ilk iki fıkrasının iptali talep edilmiştir. Davacı kooperatif tüm hazırlık işlemlerinin mülga Yönetmeliğe göre yapıldığını ve yürürlükten kalkan yönetmelikte aynı dağıtım bölgesinde olma şartının bulunduğunu, kooperatiflerin yapısı gereği farklı tüketim yerlerindeki ortakların bir araya geldiklerini, üretim ve tüketim noktasının aynı yerde olmasının kooperatifler açısından mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Açılan davada EPDK’nın yaptığı savunma, yukarıdaki kararlardakine benzer niteliktedir. Ancak Kurumun özellikle “*lisanssız güneş enerji yatırımlarında 1 MW’lık tesis kurulumu için yaklaşık 15-20 dönüm arası arazi kullanıldığı, tarım politikaları gereği tüketim tesisi üzerinde âtıl konumda bekleyen çatılar varken arazilerin kullanılmasının toptan faydayı düşürdüğü*”nü ifade etmesi dikkate değerdir. Bu yaklaşımıyla Kurumun lisanssız elektrik üretiminde yer tahsisi sorununun çatılarla çözülebileceği kanaatiyle söz konusu düzenlemeyi yaptığı anlaşılmaktadır. Bu davada da Danıştay davacının iptalini talep ettiği bazı maddeler bakımından menfaat ihlali yokluğuna hükmetmiş; haklı beklentinin korunmasına yönelik iddiayı da esas bakımından incelemiş; ancak haklı bulmayarak oy çokluğuyla davanın reddine karar vermiştir²³.

zer yönde bir başka kararda da Danıştay, “gerçek kapasiteye dayalı olarak kurulu tesisler bakımından davacının iddia ettiği şekilde sınırsız bir enerji satışına yönelik beklenti oluşmasının mümkün olmadığı” ifade edilmiştir. Danıştay 13. D, 2022/3893, 2023/5562, 12.12.2023

²² Danıştay 13. D, 2020/648, 2025/121, 10.01.2025

²³ Bu kararda da haklı beklentinin korunmasına ilişkin tartışmalar yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından önem taşımaktadır. Danıştay tarafından haklı beklentinin korunmaya değer bulunmasında, çağrı mektubu bir kriter olarak ele alınmıştır. Yüksek Mahkeme bu yönde yaptığı değerlendirmede, “Yönetmeliğin Geçici 2. maddesinde ise mülga Yönetmelik kapsamındaki başvurulara ilişkin düzenleme yapıldığı, bunlar-

Ancak yukarıda bahsi geçen kararların hiçbirinde Yüksek Mahkeme tarafından, arazi tipi güneş panelleriyle üretim yapılmasının tamamen önünün kapatılmasının ölçülülük ilkesine uygunluğu tartışılmamıştır. Konunun bu açıdan tartışılmasıyla, tarım alanlarının korunmasındaki kamu yararı²⁴ ile yenilenebilir enerji kaynaklarıyla lisanssız elektrik üretimi yapılmasındaki kamu yararı arasındaki denge açısından da anlamlı sonuçlara ulaşılması mümkündür.

II. LİSANSIZ ELEKTRİK ÜRETİMİNDE ARAZİ TİPİ GÜNEŞ ENERJİSİ SANTRALLERİNİN KULLANILAMAMASININ ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2019 tarihli Yönetmelik ile güneş enerjisine dayalı lisanssız elektrik üretiminin, yalnızca çatı ve cephe uygulamasına bağlı olarak gerçekleştirilebilecek olması, yenilenebilir enerji kooperatifleri için kırılma noktalarından biri olmuştur²⁵. Nitekim Türkiye’deki yenilenebilir enerji kooperatiflerinin güncel durumuna ilişkin çalışmalar, kooperatiflerin pek

dan bağlantı anlaşmasına çağrı mektubuna hak kazanan, çağrı mektubu alan veya bağlantı anlaşması imzalayanların haklarının korunmasının öngörüldüğü, bunun nedeninin bağlantı anlaşmasına çağrı mektubunun, gereken yükümlülüklerin tamamlanması halinde başvuru noktasında bir üretim tesisi kurulmasının elektrik piyasasının ve şebekesinin işleyişine bir zarar getirmeyeceğini belgeleyen bir evrak olması olarak ifade edildiği, mülga mevzuat kapsamında henüz çağrı mektubu almayanlara yönelik olarak yapılacak değerlendirmede kapasite tahsis sorunları nedeniyle bağlantı anlaşmasına çağrı mektubu düzenlenmemesi ve başvurunun reddedilme ihtimalinin mevcut olduğu, bu nedenle yeni Yönetmelik hükümlerine göre devam ettirilecek başvurular bakımından kapasite tahsis yapıldıktan sonra düzenlenen bağlantı anlaşmasına çağrı mektubunun esas alındığı anlaşılmaktadır” biçiminde çağrı mektubu aşamasına gelmeyen başvurular için haklı beklentiden söz edilemeyeceğine hükmetmiştir (Danıştay 13. D, 2020/648, 2025/121, 10.01.2025)

²⁴ Güneş enerjisine dayalı elektrik üretiminin tarım alanlarını tehdit ettiği öğretilerde ileri sürülmektedir. Bu nedenle EPDK’nın geliştirdiği bu refleksin haklı temelleri olduğu belirtilebilir. N. Münici Çakmak, İdare Hukuku Açısından Yenilenebilir Enerji (1st edn, Seçkin Yayınları, 2018) 30

²⁵ Diğer bir kırılma noktası da aynı Yönetmelik ile ön lisans ve lisans alma ve şirket kurma yükümlülüğü bulunmaksızın üretim yapabilmenin şartları arasında, üretimi ve tüketimi aynı ölçüm noktasında olmak şartının getirilmiş olmasıdır. Bu konuda, Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu, 2025 <<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> erişim tarihi 6 Mart 2026

çoğunun güneş enerjisine dayalı olarak üretim yaptıklarını/yapmayı hedeflediklerini ortaya koymaktadır²⁶. Ancak getirilen düzenleme, lisanssız üreticiler için bir bütün olarak bu türden üretimi deyim yerindeyse *yasaklamaktadır*. Ölçülülük ilkesinin idarenin takdir yetkisinin bir sınırı olduğu görüşünden hareketle²⁷, söz konusu yaklaşımın ölçülülük ilkesine uygunluğu değerlendirilmelidir²⁸. Nitekim Danıştay da Elektrik Piyasası Lisansız Elektrik Üretim Yönetmeliğinin bir maddesinin iptali talebiyle açılan davaya ilişkin kararında “*idari yargı denetiminde ölçü norm olarak kullanılan temel ilkelerden birini ölçülülük ilkesinin teşkil ettiğini*” belirtmiştir²⁹.

Anayasa Mahkemesine göre ölçülülük ilkesi her şeyden önce hukuk devleti ilkesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Mahkeme, “*Hukuk devletinde hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması istisnai bir yetki olduğundan bu yetki, ancak durumun gerektirdiği ölçüde kullanılması koşuluyla haklı bir temele oturabilir. Bireylerin hak ve özgürlüklerinin, somut koşulların gerektirdiğinden daha fazla sınırlandırılması kamu otoritelerine tanınan yetkinin aşılması anlamına geleceğinden hukuk devletiyle bağdaşmaz*³⁰” biçiminde iki ilke arasındaki zorunlu ilişkiye dikkat çekmektedir. Yüksek Mahkeme ayrıca ilkeyi, “*amaç ve araç arasında hakkaniyete uygun bir dengenin bulunması gereği*” olarak tanımlamaktadır. Buna göre ölçülülük ilkesi “*yasal önlemin sınırlama amacına ulaşmaya elverişli olmasını, amaç ve aracın ölçülü bir oranı kapsamasını ve sınırlayıcı önlemin zorunluluk taşımasını*” gerektirmektedir³¹. Söz konusu ilke bireysel başvuru kararlarında da “*Ölçülülük ilkesinin amacı temel hak ve özgürlüklerin gereğinden fazla sınırlandırılmasının önlenmesidir. Anayasa Mahkemesi kararları uyarınca ölçülülük ilkesi, sınırlama için kullanılan aracın sınırlama amacını gerçekleştirmeye uygun olmasını*

²⁶ Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu, 2025 <<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> erişim tarihi 6 Mart 2026

²⁷ Jülide Gül Erdem, ‘Ölçülülük İlkesinin İdarenin Takdir Yetkisinin Kullanımındaki Yeri’, (2013), 64 (4), AÜHFD, 971, 990

²⁸ Başlı başına ölçülülük ilkesinin değerlendirilmesi, bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle lisanssız elektrik üretimi konusundaki sınırlama, Anayasa Mahkemesinin ölçülülük ilkesine olan yaklaşımı ile değerlendirilecektir.

²⁹ Danıştay 13. D, 2019/2567, 2024/2610, 06.06.2024

³⁰ Tülay Arslan ve diğerleri [1. B.], B. No: 2014/7051, 2/2/2017, § 89

³¹ AYM, 2012/100, 2013/84, 04/07/2013

ifade eden elverişlilik, sınırlayıcı önlemin sınırlama amacına ulaşmak bakımından zorunlu olmasına işaret eden gereklilik ve araçla amacın orantısız bir ölçü içinde bulunmaması ile sınırlamanın ölçüsüz bir yükümlülük getirmemesi anlamına gelen orantılılık unsurlarını içermektedir” şeklinde ifade edilmektedir³².

Tarım alanlarının korunması amacıyla arazi tipi güneş enerjisi santrallerinin lisanssız üretime kapatılması, özellikle ölçülülük ilkesinin gereklilik unsuru üzerinden değerlendirilebilir. Gereklilik unsuru gereği, *“hakka müdahale teşkil eden birden fazla araç arasından hakkı en az zedeleyen aracın seçilmesini ifade etmektedir. Hak ve özgürlüğü sınırlayan tedbirlerden hangisi diğerlerine nazaran hakkın norm alanına daha az müdahale edilmesi sonucunu doğuruyorsa o tedbirin tercih edilmesi”* zorunludur³³. Bu noktada yüksek mahkeme, kamu otoritelerinin gereklilik bağlamında bir takdir yetkisi olduğunu da kabul etmektedir. Eğer söz konusu müdahale dışında bir alternatif söz konusu değilse veya var olan alternatif etkili olamayacak veya aynı ölçüde etkili olamayacaksa bu durumda gereklilik kriterinin sağlanmamış olduğunun söylenebilmesi için *“çok güçlü nedenlerin bulunması”* gerekmektedir³⁴. Yine de yüksek mahkemeye göre bir müdahale son çare değilse, gereklilik kriteri karşılanmamaktadır³⁵.

Gereklilik unsurunun bu özellikleri, lisanssız elektrik üretiminde güneş enerji santrali kurulumu için toptan bir biçimde arazi kullanımının engellenmesini ölçülülük ilkesi bakımından tartışmalı hale getirmektedir. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu çerçevesinde sıkı kayıt ve şartlara bağlanmıştır. Kanunun 13. maddesinde *“Mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazileri tarımsal üretim amacı dışında kullanılamaz”* denildikten sonra, birtakım faaliyetler için ancak alternatif alanın bulunmaması, Toprak Koruma Kurulunun uygun görmesi şartıyla, - güncel adıyla- Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından izin verilebileceği

³² Özdemir Örnek [1. B.], B. No: 2018/26453, 6/10/2021, § 53. Asiye Sarı ve diğerleri [1. B.], B. No: 2019/40153, 8/2/2023, § 28

³³ Ö. Ltd. Şti. [1. B.], B. No: 2018/18975, 15/9/2021, § 56

³⁴ Ö. Ltd. Şti. [1. B.], B. No: 2018/18975, 15/9/2021, § 56. Aynı yönde Hanife Yıldız Torum ve Nimet Filiz Seven [GK], B. No: 2018/1567, 10/2/2022, § 96

³⁵ Hanife Yıldız Torum ve Nimet Filiz Seven [GK], B. No: 2018/1567, 10/2/2022, § 110

ifade edilmiştir. İstisna teşkil eden faaliyetlerden biri “Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun talebi üzerine 20/2/2001 tarihli ve 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu uyarınca yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımı ile ilgili yatırımlar” dır. Bunun dışında aynı maddede, “Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plân ve yatırımlar” için de tarım alanlarının aynı usulle amaç dışı kullanılabileceği belirtilmiştir. Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Planlanmasına Dair Yönetmelik³⁶ ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Tarafından Yürütülen Taşınmaz Temini İşlemleri Hakkında Yönetmelik³⁷ uyarınca da amaç dışı kullanım taleplerinin değerlendirme esasları normatif temele kavuşturulmuştur³⁸.

Söz konusu düzenlemeler neticesinde, tarım alanları için başlı başına bir koruma rejiminin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Lisanslı veya lisanssız üretim de dahil olmak üzere tarım alanlarının herhangi bir faaliyet için kullanımı, her hâlükârda 5403 sayılı Kanun ve anılan düzenleyici işlemlerde öngörülen sınırlamalara tabidir. Lisanssız elektrik üretimi, tek başına tarım alanlarında tahribat yaratabilecek etkiye sahip olmadığı gibi; tarım alanları dışında da GES kurulumunun engellenmesinin tarım alanlarının korunması amacı açısından bir işlevi de bulunmamaktadır.

Bu bağlamda tarım dışı arazilerin kullanımına yönelik veya genel olarak arazi tipinde üretime ilişkin yüzölçümü bazında bir sınırlama getirilebilecekken, arazilerin kullanımının tamamen engellenmesi, ölçülülük ilkesinin gereklilik unsuruna uygun değildir. Benzer şekilde projenin kabulünün ancak üretime uygun, potansiyel taşıyan çatı ve cephenin

³⁶ RG 09.12.2017 / 30265

³⁷ RG 02.11.2021 / 31647

³⁸ Son olarak 04.04.2026 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılması Hakkında Yönetmelikte, yenilenebilir enerji santralleri ve bunlara ait depolama tesisleri konusunda alternatif alan ve tarımsal arazi kullanım bütünlüğünün bulunmadığının kabul edileceği ifade edilmiş; aynı maddede “bu amaçla izinlendirilen alana sınır olan arazilerin tarım dışı amaçlı kullanım taleplerinde, tarımsal kullanım bütünlüğü değerlendirmesi yapılırken bu tesislerin varlığının” dikkate alınmayacağı belirtilmiştir. Söz konusu düzenleme, lisanssız elektrik üretimine nazaran tarım alanlarına çok daha fazla zarar verme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim spesifik olarak nerede üretim yapılacağı bilinmeden alternatif bulunamayacağına ilişkin bir ön kabul geliştirilmesi, alternatif alan şartını tamamen işlevsiz hale getirmektedir.

bulunmadığının belgelenmesi şartına bağlanabilmesi de mümkündür. Bu şekilde arazi kullanımı *ikincil* ve *son çare* olacak; fakat önü tamamen kapatılmamış olacaktır. Bir tür *önceliklendirme mekanizması* olarak ifade edilebilecek bu yaklaşım aynı zamanda, EPDK'nın yukarıda anılan Danıştay kararlarındaki savunmalarında ifade ettiği, çatı ve cephelerin âtıl şekilde kaldığı biçimindeki argümanın hukuki dayanağını da ortadan kaldıracaktır. Son olarak belli bir yüksekliğin üzerinde kurulacak panellerle tarım alanları üzerinde, o alandaki tarımsal üretime zarar vermeksizin elektrik üretimi yapılmasını sağlamaya yönelik bilimsel çalışmalar yapıldığı belirtilmelidir³⁹. Bu çalışmaların sonucu olarak, önümüzdeki günlerde üretimine getirilen kısıtlamanın ölçülülük ilkesine daha ağır bir biçimde müdahale olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Uygulamada kooperatifler tarafından ağırlıklı güneş enerjisine dayalı üretim tercih edilmekle birlikte, rüzgâr başta olmak üzere diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı da mümkündür. Bu nedenle halihazırdaki düzenlemeler bağlamında yenilenebilir enerji üretiminde arazi kullanımı için hukuki olanakların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle kamulaştırma usulünün uygulanabilirliği değerlendirilecektir.

III. KAMULAŞTIRMA VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KOOPERATİFLERİ

Kamulaştırma, “*özel mülkiyette bulunan taşınmaz bir malın tamamına veya bir kısmına, kanunda gösterilen esas ve usullere göre zorla el atılması*” olarak tanımlanmaktadır⁴⁰. Anayasada açıkça, “Devlet ve kamu tüzel kişileri kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarının peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunda gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde irtifaklar kurmaya yetkilidir” biçimi-

³⁹ Bu husus teknolojik gelişmenin hukuk üzerindeki etkilerini açığa çıkarması sebebiyle de kayda değerdir. Teknolojideki gelişmeler, hukuk kurallarıyla getirilen bazı yasakları, ölçülülük ilkesi anlamında gerekli kılmamaya başlayabilir. Agrivoltaik tarımın Türkiye üzerindeki etkileri için <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844024083312>> erişim tarihi 8 Şubat 2026. İbrahim Kırbaş, ‘The Agrivoltaic Potantioal of Türkiye’, (2025), 14 (1), Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 149 – 162

⁴⁰ Günday (n 8) 250

minde kamulaştırma işlemleri için ancak devlet ve kamu tüzel kişilerinin yetkili olduğu vurgulanmıştır.

Anayasa Mahkemesi kamulaştırmayı, “Anayasa’da özel mülkiyetin kamuya geçirilmesi konusunda başvurulabilecek bir yöntem olarak düzenlenmiş olup bir taşınmaz üzerindeki özel mülkiyet hakkının malikin rızası olmaksızın kamu yararı için ve karşılığı ödenmek koşuluyla devlet tarafından sona erdirilmesi⁴¹” olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle kamulaştırma, “Anayasa’nın 35. maddesinde güvence altına alınmış olan mülkiyet hakkına getirilmiş anayasal bir sınırlama⁴²” olarak kabul edilmektedir. Yüksek Mahkeme ayrıca “Temel unsurunun kamu yararı olduğu kabul edilen kamulaştırma, özel mülkiyet alanına devletin bir müdahalesidir. Kamulaştırma işlemi, taşınmaza el koymaya zorunlu kalındığında kamu yararının özel mülkiyet hakkından üstün tutulduğu durumlarla sınırlı olarak ve Anayasa’da belirlenen usul güvenceleri izlenerek yapıldığında hukuka uygun sayılır⁴³” biçiminde her bir kamulaştırma işlemi bakımından bireysel yarara üstün kamu yararının varlığının aranması gerekliliğine işaret etmektedir. Mahkeme aynı zamanda, kamulaştırma yöntemine başvurulabilmesi için “gerekliklik ve kamu yararının varlığı koşullarının bulunmasının zorunlu” olduğunu vurgulamaktadır⁴⁴. Buna göre mülkiyetin el değiştirmesinde kamu yararı bulunmalı ve bu yarar, kamulaştırma işlemini zorunlu/gerekli kılmalıdır⁴⁵. Kamulaştırma işlemlerinde kamu yararının önemi, istisnalar bir kenara bırakılırsa, kamu yararı kararının kamulaştırma kararından ayrı bir işlem olarak tesis edilip onaylanması gerekliliğinde de görülmektedir⁴⁶. Kamu yararı kararıyla taşınmaza gerçek anlamda ihtiyaç olduğu belirlenmektedir⁴⁷. Bu yönüyle hazırlık işlemi mahiyetindeki⁴⁸ kamu yararı kararı, kamulaştır-

⁴¹ Ahmet Yazı [GK], B. No: 2018/357, 29/9/2021, § 65

⁴² AYM, 2017/110, 2017/133, 26/07/2017, § 12

⁴³ Anayasa Mahkemesi, 2017/110, 2017/133 26/07/2017 § 11; Muammer Bulut [GK], B. No: 2020/9066, 21/11/2024, § 58

⁴⁴ Ahmet Yazı [GK], B. No: 2018/357, 29/9/2021, § 65

⁴⁵ Ahmet Yazı [GK], B. No: 2018/357, 29/9/2021, § 66

⁴⁶ 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu m. 5 ve 6’da kamu yararı kararını almaya ve onaylamaya yetkili olarak idareler belirtilmiştir.

⁴⁷ Ender Ethem Atay, İdare Hukuku, (9th edn, Turhan Kitabevi, 2023) 852.

⁴⁸ Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer and Cemil Kaya, Türk İdare Hukuku, (19th edn, Seçkin Yayınları, 2025), 675.

ma işleminin sebep unsurunu tayin etmekte⁴⁹; kamu yararı kararı alınmaması, kamulaştırma işlemini hukuka aykırı kılmaktadır⁵⁰. Öte yandan kamulaştırma sürekli ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılmalıdır. Süreli ve geçici ihtiyaçlar için yapılan kamulaştırmalarda, bireysel yarar ile kamu yararı arasındaki denge orantısız bir biçimde bozulmaktadır⁵¹. Anayasa Mahkemesi tarafından da kamulaştırma işlemlerinin hukuka uygunluğunun değerlendirilmesinde “mülkiyetten yoksun bırakan bir işlemin salt soyut olarak kamu yararı amacının bulunması kural olarak yeterli olmayıp ayrıca kamu yararı amacının dayandığı sebeplerin somut olarak gerçekleştirilebilmesinin⁵²” aranması, aşağıda değinilecek olan lisanssız elektrik üretimi faaliyetlerinin kamulaştırmaya konu edilip edilemeyeceği bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Taşınmaz temini bakımından kamulaştırmanın elektrik piyasasında son derece merkezi bir rolde bulunduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır⁵³. 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nda yer alan “Özel kanunlarına dayanılarak gerçek ve özel hukuk tüzelkişileri adına yapılacak kamulaştırmalarda da bu Kanun hükümleri uygulanır” düzenlemesiyle, özel kişiler lehine kanuni bir dayanak olması kaydıyla kamulaştırma yapılması mümkün kılınmıştır. 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu’nda da “Taşınmaz temini talepleri Kurum tarafından değerlendirilir ve uy-

⁴⁹ Günday (n 8) 258. Ramazan Çağlayan, İdare Hukuku Dersleri, (13th edn, Seçkin Yayınları, 2025), 716. Kamulaştırılmak istenen taşınmaz sahibine, taşınmazın tam karşılığı ödense bile kamu yararı mevcut değilse, söz konusu hakkın feda edilemeyecek kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar” arasında olduğu değerlendirilmektedir. Neşe Kızıl (Erkelli), ‘Kamulaştırma Fenomeni’, (2011), 9 (1- 3), İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 209, 210. Yazar özellikle özel kişi lehine yapılacak kamulaştırmalara imkân tanıyan yasal düzenlemelerin son derece hassas bir dengeyi gözetmeleri gerektiğini ve bu türden düzenlemelerin genişleme eğiliminin hukuk devleti ilkesini zedeleyeceğini vurgulamaktadır.

⁵⁰ Oğuz Sancakdar, Lale Burcu Önüt, Eser Us Doğan, Mine Kasapoğlu Turhan and Serkan Seyhan, İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı, (11th edn Seçkin Yayınları, 2022) 727

⁵¹ Akyılmaz, Sezginer and Kaya (n 48) 671

⁵² Ahmet Yazı [GK], B. No: 2018/357, 29/9/2021, § 59. Benzer yönde Nusrat Külâh [2. B.], B. No: 2013/6151, 21/4/2016, § 56

⁵³ Yenilenebilir enerji üretiminde kamulaştırma işlemlerinin yeri konusunda değerlendirme için, Zeynep Nihal Aydınoglu, Türk ve Alman Hukukunda İdare Hukuku Boyutuyla Yenilenebilir Enerji Üretimi (1st edn, Seçkin Yayınları, 2021) 178 – 185

gun görülmesi halinde Kurul tarafından karar alınır. Bu kapsamda alınan kararlar, kamu yararı kararı yerine de geçer ve herhangi bir makamın onayına tabi değildir” şeklinde EPDK’nın kamulaştırma yetkisine işaret edilmiş (m. 19/1); ayrıca Kurumun karar organı olan Kurul’un ön lisans veya lisansı bulunan üretim tesisleri için, 31.12.2030 tarihine kadar 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu kapsamında acele kamulaştırma kararı da alabileceği belirtilmiştir (Geçici madde 33)⁵⁴. Özel kişiler lehine yapılacak kamulaştırmalara mülkiyet kamuya ait olsa ve kamulaştırma bedeli özel kişi tarafından ödense bile ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Kamu yararıyla kurulan zayıf bir bağ esas alınıp mülkiyet hakkının büyük sona erdirilmesi biçimindeki uygulamalar, hukuki bakımdan eleştiriye açıktır⁵⁵.

6446 sayılı Kanun’un ilgili düzenlemelerinden Kurumun ancak lisanslı üretim bakımından kamulaştırma yetkisi kullanabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği m. 32’de de açıkça, “*Bu Yönetmelik kapsamında kurulacak üretim tesisleri için Kurum tarafından taşınmaz mülkiyeti ve sınırlı ayni hak edinimine ilişkin herhangi bir işlem yapılamaz*” düzenlemesiyle lisanssız üretimindeki bir taşınmaz ihtiyacının, EPDK’nın kamulaştırma işleminin sebep unsurunu oluşturamayacağına işaret edilmiştir. Yasa koyucu ve idarenin böyle bir tercihte bulunmasında lisanssız elektrik üretiminin tali ve istisnai yönünün etkili olduğu ileri sürülebilir. Özellikle “*üreten tüketicilik*” anlayışı-

⁵⁴ EPDK tarafından özel kişiler lehine yapılacak acele kamulaştırmaların, zaman bakımından sınırlandırılmış olması dikkate değerdir. Bu noktada yasa koyucunun 2030 yılının sonu itibarıyla, elektrik üretimi konusunda stabil bir düzeye ulaşılacağını ve bu alanda acelelik ihtiyacının kalmayacağını öngördüğü sonucuna ulaşılabilir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Tarafından Yürütülen Taşınmaz Temini İşlemleri Hakkında Yönetmelik Geçici Madde 2’de de, “Ön lisans/lisans sahibi özel hukuk tüzel kişisinin talebinin uygun görülmesi halinde, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim faaliyetleri için gerekli olan özel mülkiyete konu taşınmazların temini amacıyla 6446 sayılı Kanunun geçici 33 üncü maddesi gereğince Kurul tarafından acele kamulaştırma kararı alınabilir” düzenlemesi ile Kurumun doğrudan acele kamulaştırma kararı alma yetkisi vurgulanmış ve Yönetmelik kanuna uygun hale getirilmiştir.

⁵⁵ Özge Aksoylu, Kamu Yararı Ekseninde “Özel” Kişi Yararına “Kamu”laştırma (1st edn, On İki Levha Yayınları, 2023) 104. Maden hukuku bakımından benzer bir yaklaşımla, kamulaştırmadan önce irtifak veya intifa haklarının ilgili faaliyet bakımından yeterli olup olmadığının incelenmesi gerektiği yönünde, Muradiye Çevikçelik, ‘3213 Sayılı Maden Kanunu Uyarınca Maden Hukukunda Kamulaştırma Usulü’, (2020), XXIV (I), HBV-HFD, 329, 356

nı yerleştirmek üzere kurgulanmış bir yöntem olan lisanssız elektrik üretimi için taşınmaz temininin de bireysel bir çabanın ürünü olması gerektiği anlayışı etkili olmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, 6446 sayılı Kanun gereğince, özel mülkiyette bulunan bir taşınmazın kamulaştırılmasını talep etme hakkına sahip olan özel kişiler ön lisans veya lisans sahibi tüzel kişilerdir. Yasa koyucunun bu yaklaşımı elektrik piyasasında; ancak belli bir kurulu gücün üzerinde, şirket biçiminde örgütlenmiş ve lisans sahibi olarak elektrik üretiminde bulunulmasında kamu yararı bulunmakta olduğu gibi bir çıkarımda bulunulabilirse de buradaki temel esası, bu özelliklere sahip olarak üretim yapanların, üretimlerinin tamamını şebekeye vermeleri oluşturmaktadır. Lisanssız üretim yapan üreticiler ise kural olarak kendi tüketimlerini karşılamakta, mahsuplaşma sonucunda tükettiklerinden fazla olan elektriği belli bir oranda satma imkanına sahip olmaktadırlar⁵⁶. Ancak bazı hallerde mahsuplaşma neticesinde, şebekeye enerji vermek yerine, kendi tüketimleri için yeterli olmayan kısmı, genel şebekeden de karşılayabilmektedirler.

Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin küresel iklim krizi ile mücadelede araç olmaları, bölgesel ekonomiye katkı ve istihdam yaratma potansiyelleri, uzun mesafeli elektrik iletiminden kaynaklı kayıpları azaltmaları gibi sosyal ve ekonomik faydaları olduğu kuşkusuzdur⁵⁷. Ancak kamu yararı ile kurulan bu bağların, özel mülkiyetin sona erdirilmesini meşru kılacak kadar doğrudan ve somut olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu anlayış beraberinde kamu yararı kavramının sorgulanmasına yol açmaktadır. Kuşkusuz kamu yararının kuramsal çerçeve ve içeriğini tartışmak, bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Gerçekten kamu yararı her zaman çoğunluğun yararı anlamına gelmediği gibi⁵⁸ kavramın her dönem ve

⁵⁶ Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliğinde mahsuplaşmanın, “Belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşen, üretim ve tüketimin birbirinden düşülmesi sonucu kWh cinsinden net üretim veya net tüketim değerinin bulunması işlemi” ifade ettiği belirtilmiştir.

⁵⁷ Yağız Eren Abanus, Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri Potansiyeller, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İklim İçin 350 Derneği, 2025, 16 – 17 <<https://350turkiye.org/files/2025/10/Yenilenebilir-Enerji-Kooperatifleri-Rapor-01102025.pdf>> erişim tarihi 18 Mart 2026

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için, N. Münici Çakmak, İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı (1st edn, Seçkin Yayınları, 2013) 111 – 112

durumda geçerli, sınırlı bir tanımı da bulunmamaktadır. Öte yandan kamulaştırmada olduğu gibi hukuki meşruiyetini kamu yararından alan işlemler bakımından, her somut olay özelinde kamu yararının mevcudiyeti irdelenmelidir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, “*Makul bir temelden açıkça yoksun olan düzenlemelerin ve uygulamaların ise kamu yararının tespitine ilişkin takdir yetkisi kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir*⁵⁹” biçiminde kamu yararının somut olay özelinde incelenmesi gerektiğini vurgulayarak, soyut bir hukuka uygunluk aracı olamayacağını belirtmiştir.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nda kooperatifler, “*tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar*” olarak tanımlanmış (m. 1); gerek öğretide gerekse yargı kararlarında kooperatiflerin tacir niteliğinde olup olmadıkları tartışılmıştır⁶⁰. 2021 yılında verilen Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararında “*Neticeten, 1163 sayılı Kanun ile 6102 sayılı TTK’de yer alan yasal düzenlemeler ile anılan düzenlemelere ilişkin kanun koyucunun iradesini ortaya koyan gerekçeler nazara alındığında; kooperatiflerin nitelikleri itibarıyla ticaret şirketi ve bir ticari işletmenin işletilmesi kriterinden bağımsız olarak tacir oldukları açıktır. (...) Önemle belirtilmesi gerekir*

⁵⁹ Nusrat Külâh [2. B.], B. No: 2013/6151, 21/4/2016, § 55, § 56

⁶⁰ Yargıtay 15. HD’nin, E. 2014/2787, K. 2014/5195 sayı ve 15.09.2014 tarihli kararında yapı kooperatifleri üzerinde bir değerlendirme yapılmışsa da genel itibarıyla kooperatiflerin tacir sıfatının olmadığına ilişkin olarak Dairenin yaklaşımı da dikkate değerdir. Kararda mahkeme, kooperatiflerin ticaret şirketlerinden farklı olarak asıl amaçlarının, “kazanç elde etmek ve bunu ortaklar arasında paylaşmak olmayıp, ortakların ekonomik menfaatlerini, özellikle meslek ve geçimlerine dair ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katılımlarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak ve gidermek” olduğunu ve kooperatiflerin “kar ve zarar amacından ziyade sosyal yönü ağır basan ortaklıklar” şeklinde nitelendirilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Kararın eleştirisi için, Nurdan Orbay Ortaç and Ozan Can, (2016), 32(3), ‘Yapı Kooperatiflerinin Tacir Olup Olmadıkları Sorusu Bağlamında Yargıtay 15. Hukuk Dairesinin 15.9.2014 Tarih, 2014/2787 Esas, 2014/5195 Karar Sayılı Kararının Eleştirisi’, BATİDER, 94, 101. Yazarlar, olması gereken hukuk bakımından tartışılabilir olmakla birlikte; 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununda açıkça ticaret şirketleri arasında sayılan kooperatiflerin tacir olarak nitelendirilmeleri gerektiğini savunmaktadırlar.

ki; tek amacı kâr elde etmek olmamakla birlikte kooperatifler, ortaklarının ekonomik menfaatlerini geliştirmeyi amaçlayan ticari birer ortaklıktırlar. Zira kâr elde edilip bunun ortaklar arasında paylaşılıp paylaşılmadığı, diğer bir deyişle ne şekilde tasarruf edildiği kooperatifin amacının ekonomik olduğu gerçeğini değiştirmemektedir⁶¹” gerekçesiyle kooperatiflerin tacir oldukları kabul edilmiştir. Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin enerji arz güvenliği ve çevresel bağlamda diğer kooperatiflere nazaran olumlu etkileri bulunmakla birlikte; bu yapıların da özünde ekonomik fayda unsuru taşıdıkları bir gerçektir⁶².

Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin bu özellikleri dikkate alındığında Elektrik Piyasası Lisanssız Elektrik Üretimi Yönetmeliğinde yer alan ve EPDK tarafından kamulaştırma yapılamayacağına ilişkin düzenlemenin, salt EPDK için geçerli olduğu şeklinde bir sonuca ulaşılması mümkün değildir. Diğer idareler, söz gelimi belediyeler tarafından bir yenilenebilir enerji kooperatifi lehine kamulaştırma yapılması halinde de aynı sorunlar gündeme gelecektir. Kooperatifler lehine kamulaştırma yapılması hususunda çok sayıda karara ulaşılammakla birlikte Danıştay tarafından 1985 yılında verilen bir kararda, mülga 1580 sayılı Belediye Kanunu uyarınca ilgili faaliyetin belediyenin yer tespiti yapabileceği faaliyetler arasında yer aldığı ve imar planında da alanın bu türden bir faaliyete ayrılması sebebiyle küçük sanayi sitesi kurmak amacıyla, kamulaştırma yapılan alanın Yapı Kooperatifine tahsisinde hukuka aykırılık bulunmadığına hükmedilmiştir⁶³. Öncelikle belirtmek gerekir ki 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda enerji üretimi yapmak veya enerji üretimi için yer teminine ilişkin doğrudan bir atfa rastlanmamaktadır. Diğer taraftan kamulaştırma yapmaya yetkili makamdan bağımsız olarak ifade edilmelidir ki lisanssız elektrik üretimindeki kamu yararı, lisanslı üretime kıyasla çok daha dolaylı ve sınırlı bir karakterdedir. Lisanssız elektrik üretiminin bu özelliği, Anayasa Mahkemesi kararlarında vurgulanan kamu yararının dayandığı somut sebeplerin her bir kamulaştırma işleminde ortaya konulma zorunluluğu karşısında uygulamada güçlükler doğurabilir. Ayrıca kamulaştırma işlemlerinden kaynaklanan davaların yoğunluğu, lisanssız elektrik

⁶¹ Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı, 2020/2, 2021/3, 12.11.2021

⁶² Benzer yönde İsmail Kırca, ‘Kooperatiflerin Tacir Niteliği Hakkında Yargıtay’ın Tutumu: Kanuna Aykırı Yorum Mu, Yoksa Örtülü Boşluk Doldurma Gayreti Mi’, (2017), 33 (2), BATİDER, 5, 22

⁶³ Danıştay 6. D, 1985/256, 1985/1145, 26.09.1985

üretimi ve yenilenebilir enerji kooperatiflerinin gelişimine beklenenin aksine yarardan çok zarar getirebilir⁶⁴. Yenilenebilir enerji kooperatifleri lehine kamulaştırma yapılmasının, kooperatiflere zarar verebilecek olan diğer bir yönü de taşınmazın kamulaştırma bedelinin kooperatif tarafından ödenmesi zorunluluğundadır⁶⁵. Özel kişi lehine yapılan kamulaştırmalarda bedel özel kişi tarafından ödenmesine rağmen, taşınmazın kamu mülkiyetinde olmasının temel sebebi, lehine kamulaştırma yapılan özel kişinin yürüttüğü hizmet karşılığı bu hizmetten yararlananlardan alacağı ücretle, ödediği bedeli telafi etme imkanına sahip olmasıdır. Bu durumda bedel kamu tarafından üstlenilmekte ve mülkiyetin kamuda kalması da daha adil olmaktadır⁶⁶. Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin temel amacı üçüncü kişilere hizmet vermek olmadığından, ödedikleri bedeli telafi etme imkanına sahip olamayacaklar ve finansal zorluk yaşayabileceklerdir.

Kamulaştırma usulü tartışmalı olmakla birlikte yerel yönetim birimleri, özellikle belediyeler, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin yaşadığı arazi teminindeki güçlükleri çözmek konusunda daha geniş olanaklara sahip olabilirler. Bu açıdan belediyelerin yenilenebilir enerji kooperatiflerine yer temini konusundaki, hukuki olanaklarının incelenmesinde fayda vardır.

IV. BELEDİYELERİN ELEKTRİK ÜRETİCİSİ KİMLİĞİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KOOPERATİFLERİNE YER TEMİNİ KONUSUNDAKİ HUKUKİ OLANAKLARI

Mahalli idarelerin anayasal temelini teşkil eden Anayasanın 127. maddesi⁶⁷, belediyeler de dahil olmak üzere mahalli idarelerin yetki ve görev alanının mahalli müşterek ihtiyaçlar çerçevesinde belirlenmesini öngörmektedir. Anayasa Mahkemesine göre mahalli müşterek ihtiyaç,

⁶⁴ Bu argümanlar acele kamulaştırma açısından daha da güçlü bir biçimde geçerli olduğundan, ayrıca bu usuldeki kamulaştırmaların incelenmesine gerek görülmemiştir.

⁶⁵ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Tarafından Yürütülen Taşınmaz Temini İşlemleri Hakkında Yönetmelik'in "Taahhütname" başlıklı 13. maddesinde de "Taşınmaz temini talebinde bulunan ön lisans/lisans sahibi özel hukuk tüzel kişisi, kamulaştırma, devir, irtifak hakkı tesisi, kullanma izni, kiralama gibi işlemlere ilişkin bedeller ve projeden kaynaklı tazminatlar ile bu işlemlere ilişkin diğer bütün giderlerin karşılanacak olduğuna dair taahhütnameyi Kuruma verir" hükmü yer almaktadır.

⁶⁶ Ali Ulusoy, İdare Hukuku, (3rd edn, Yetkin Yayınları, 2020) 656

⁶⁷ Anayasa m. 127/1: "Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir."

“... herhangi bir yerel yönetim biriminin sınırları içinde yaşayan kişi, aile, zümre ya da sınıfın özel çıkarlarını değil, aynı yörede birlikte yaşamaktan doğan eylemli durumların yarattığı, yoğunlaştırdığı ve güncelleştirdiği, özünde yerel ve kamusal hizmet karakterinin ağır bastığı ortak beklentileri ifade etmektedir. Bu gereksinimleri yerel planda karşılama olanak ve önceliklerini takdir yetkisinin o yörede yaşayan halkın yasalara dayalı olarak oluşturdukları organlara bırakılması hem özerklik ilkesine hem de demokratik yaşam biçimine daha uygun bir yoldur⁶⁸” şeklinde ifade edilmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun “belediyenin yetkileri ve imtiyazları” başlıklı 15. maddesinde de belediyelerin “Mahallî müşterek nitelikteki hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla, belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde taşınmaz almak, kamulaştırmak, satmak, kiralamak veya kiraya vermek, trampa etmek, tahsis etmek, bunlar üzerinde sınırlı aynî hak tesis etmek” yetkisi bulunduğu belirtilmektedir. Belediyelerin maddede geçen hukuki tasarruflarda bulunabilmelelerini sağlayan kilit kavram, mahalli müşterek ihtiyaç” tır.

Son yıllarda artan şekilde yerel yönetim birimlerinin kooperatif kurulumu da dahil olmak üzere yenilenebilir enerji üretimine ilişkin çalışmaları gündemlerine almaya başladıkları; ancak yerel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde hukuki düzenlemelerin mevcut olmamasının bu bağlamda önemli bir sorun teşkil ettiği ortaya konulmaktadır⁶⁹. Gerçekten yürürlükte bulunan 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yenilenebilir enerji tesisleri için yer teminine dair bir hükme rastlanmadığı gibi genel itibarıyla enerji üretimine ilişkin bir kural da öngörülmemiştir. Belediyelerin bu türden faaliyetlere stratejik planlarında yer verdiği görülmektedir⁷⁰. Nitekim belediyeler, yeşil enerjiye geçişte yerel düzeyde alınan önlemlerin, bölgede doğuracağı sonuçları merkezi idareye nazaran daha iyi tayin

⁶⁸ Anayasa Mahkemesi, 1987/18, 1988/23, 22/06/1988

⁶⁹ Bu konuda İstanbul’da yapılan bir saha araştırmasından ortaya çıkan sorunlar için Gökçe Şenoğlu, Yelda Erden Topal and Betül Hande Gürsoy Haksevenler, ‘Yenilenebilir Enerji Kullanımı ve Artırılmasına İlişkin Politika Önerileri: İstanbul Örneği’, (2022), 35 (13), Kent Araştırmaları Dergisi, 171, 183 – 184. Çalışma bağlamında temel sorunların başında mevzuat yetersizliği gösterilmiştir.

⁷⁰ <<https://sisli.bel.tr/Content/directorate/document/file-909181a7.pdf>> erişim tarihi 6 Şubat 2026 <<https://www.nilufer.bel.tr/i/pdf/102.pdf>>, erişim tarihi 9 Şubat 2026

edebilmektedir⁷¹. Ancak strateji planları, esnek hukuk (*soft law*) niteliğinde olup icrai (uygulanması gereken) işlem nitelikleri tartışmalıdır⁷².

Meseleye mahalli müşterek ihtiyaç ve belediyelerin kamu tüzel kişiliğine sahip bir mahalli idare olarak elektrik üretimi yapıp yapamayacağı perspektifinden yaklaşıldığında da belediyelerin tüketimleri için üretim yapabilecekleri ve fazlasını sisteme verebilecekleri sonucuna ulaşılabilir. Anayasa Mahkemesine göre genel itibariyle faaliyet, “*etkinlik, ölçek ve yarar bakımından yerel sınırları aşmıyorsa*” mahalli müşterek ihtiyaç olarak nitelendirilebilir⁷³. Buna göre faaliyet “*o yörede yaşayanlardan çok toplumun tamamını ilgilendiriyor*”⁷⁴, “*yapıldığı coğrafi bölge açısından yerel, ancak tüm ülkeye getirdiği faydalar açısından ulusal*”⁷⁵, “*ulusal ve uluslararası güvenlikle ilgili*”⁷⁶, “*program ve yöntem itibariyle ulusal nitelikte*”⁷⁷ ise mahalli müşterek ihtiyaca yönelik olarak değerlendirilememektedir. Elektrik Piyasası Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliğinde kamu kurum ve kuruluşlarının, tüketim ihtiyacına yönelik olarak yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesisi kurabilecekleri belirtilmektedir (m. 30/1). Aynı maddede ayrıca üretim fazlası enerjinin Yönetmeliğin 26. maddesi kapsamında mahsuplaşmaya konu olacağı belirtilmiştir (m. 30/3). Bu düzenleme doğrultusunda mahalli idarelerin elektrik üretimi yapmalarının, mahalli müşterek ihtiyaca yönelik faaliyette bulunma şartına aykırılık teşkil etmediğini düşünüyoruz. Belediye lisanslı bir biçimde elektrik üretim faaliyetinde bulunup sürekli olarak ulusal şebekeye enerji vermek üzere faaliyette bulunmadıkça,

⁷¹ Asmin Kavas Bilgiç and Deniz Başoğlu Acet, ‘Yerel Yönetim Politikalarında Yenilenebilir Enerji’, (2019), 10 (27), Kent Araştırmaları Dergisi, 410, 419

⁷² Fransız hukukunda regülasyon kurumlarının esnek hukuk işlemlerini yargısal denetim yapması konusunda Bige Açımız, ‘İdarenin Esnek Hukuk İşlemlerinin Yargısal Denetime Konu Edilmesi: Fransız Hukuku Odaklı İnceleme’, (2018), 24 (2), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 530, 550- 568. Öte yandan belediyelerin yerel düzeyde enerji faaliyetlerinin “kurum içi performans göstergelerinin iyileştirilmesi” dışında bir etki doğurmamış olması da eleştirilmektedir. Bu konuda Kavas Bilgiç and Başoğlu Acet, (n 71) 413

⁷³ Bu konuda detaylı bir analiz için Fatma Didem Sevgili Gençay, ‘Yerel Yönetimlerin Yetkilerinin Belirlenmesinde Mahalli Müşterek İhtiyaç Kavramının Yeri ve İşlevi’, (2015), 10 (24), Memleket Siyaset Yönetim, 55

⁷⁴ Anayasa Mahkemesi, 2016/181, 2018/111, 20.12.2018

⁷⁵ Anayasa Mahkemesi, 2011/126, 2012/110, 18.07.2012

⁷⁶ Anayasa Mahkemesi, 2006/131, 2007/4, 24.01.2007

⁷⁷ Anayasa Mahkemesi, 2012/87, 2014/41, 27.02.2014

üretim fazlasının sınırlı bir biçimde şebekeye verme imkanının bulunması, bu faaliyeti yerelden çıkarıp ona ulusal bir kimlik kazandırmamaktadır. Öte yandan belediyelerin kamu tüzel kişiliğine sahip olmaktan kaynaklı idari ve mali özerklikleri, kendi ihtiyaçlarına yönelik elektriği mutlaka görevli tedarik şirketinden elde etmeleri biçiminde bir zorunluluk getirilmesine engel olmaktadır.

Belediyelerin kendileri üretici olmalarının dışında belediye sınırları içerisinde bulunan yenilenebilir enerji kooperatiflerine arazi tahsisi etmeleri mümkündür. Nitekim 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda özel olarak belirtilen hallerde belediyeler, ihale süreci yürütülmeksizin taşınmaz tahsisinde bulunabilirler. Bu nedenle belediyenin kendisi doğrudan üretici olmasa bile enerji üretimi için belediyeye ait çeşitli alanların kullanımını sağlamaya yönelik hukuki ilişkiler geliştirilebilir. Bunlardan ilki arazi tahsisidir.

A. Bedelsiz veya Makul Bedelle Arazi Tahsisi

5393 sayılı Belediye Kanunu'nda, *“İl sınırları içinde büyükşehir belediyeleri, belediye ve mücavir alan sınırları içinde il belediyeleri ile nüfusu 10.000'i geçen belediyeler, meclis kararıyla; (...) sağlık, eğitim, sosyal hizmet ve turizmi geliştirecek projelere Çevre ve Şehircilik Bakanlığının onayı ile ücretsiz veya düşük bir bedelle amacı dışında kullanılmamak kaydıyla taşınmaz tahsis edebilir”* düzenlemesi yer almaktadır (m. 15/6). Bu faaliyetler arasında yenilenebilir enerji üretimi veya herhangi bir biçimde enerji piyasasına ilişkin bir faaliyete yer verilmemiştir. Bu konudaki diğer bir düzenleme Kanunun 69. maddesidir. İlgili maddede *“Arsalar hariç üretilen konut ve işyerlerinin satışı 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerine tâbi değildir. O belediye ve mücavir alan sınırları içinde kendisine, eşine veya onsekiz yaşından küçük çocuklarına ait konutu olmayan dar gelirli kişiler ile afete maruz kalanlara, sanayi bölgelerinden nakledileceklerle ve üyelerinin tamamı bu durumda olan kooperatiflere, bedeli 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu hükümlerine göre oluşturulan takdir komisyonu tarafından belirlenecek tutardan aşağı olmamak üzere arsa tahsisi yapılabilir. Durumları 775 sayılı Gecekondu Kanunu'nun 25 inci maddesine uyan kimselere de bu maddeye göre arsa ve konut sağlanabilir”* hükmü yer almaktadır. Bu maddenin uygulama Yönetmeliği olan Belediyelerin Arsa, Konut ve İşyeri Üretimi, Tahsisi, Kiralaması ve Satışına Dair Genel Yönetmelikte tahsis, *“Beledi-*

ye tarafından üretilen arsa ve sosyal konutların, bu Yönetmelikte belirtilen şartları taşıyanlara, kıymet takdir komisyonu tarafından belirlenen bedeli karşılığında ihalesiz verilmesi” olarak tanımlanmıştır (m. 4). İlgili Yönetmelikte kooperatiflere ilişkin özel bir düzenleme de yer almaktadır. İlgili maddede, “Üyelerinin tamamı 7 nci maddede belirtilen şartları taşıyanlardan oluşan kooperatiflere arsa tahsis edilebilir. Bu kooperatiflerden tahsisten önce, üyelerinin tamamının bu şartları taşıdıklarına dair belgeler istenir. Arsa bedeli tamamen ödeninceye kadar kooperatif üyeliklerinin devri ancak belediye encümeninin izni ile olur” ifadeleri yer almaktadır (m. 9/1, m. 9/3). Düzenlemede atıf yapılan 7. maddede ise, arsa tahsis edilecek olanlarda aranan şartlar, “a) Dar gelirli olmak, b) Kendisinin, eşinin veya onsekiz yaşından küçük çocuklarının o belediye sınırı içinde konutu veya konut yapmaya müsait arsası bulunmamak, c) En az bir yıldan beri o belediye sınırları içinde ikâmet ediyor olmak, d) Afete maruz kalmış olmak, e) Sanayi bölgelerinden nakledileceklerden olmak, f) 20/7/1966 tarihli ve 775 sayılı Gecekondu Kanunu uygulamaları kapsamında hak sahibi olup, gecekondu ıslahı ve tasfiyesi sebebiyle açıkta kalacak olmak” olarak belirlenmiştir. Bu şartların birlikteliği için ise Yönetmelikte, “Tahsisten yararlanacakların bu maddede aranan şartlardan (a), (b) ve (c) bentlerindeki şartların üçüne birlikte, ya da (d), (e) ve (f) bentlerinde belirtilen şartlardan herhangi birine (c) bendinde belirtilen şartla birlikte sahip olmaları gerekir” kuralı getirilmiştir. İlgili düzenlemelerin değerlendirilmesinden Kanunun 69. maddesindeki hukuki olanaktan yapı kooperatiflerinin yararlanabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla düzenlemeler bu haliyle yenilenebilir enerji kooperatiflerinin mekânsal ihtiyaçlarına çözüm sunmaktan uzaktır. Gerekle 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun ilgili maddelerinde⁷⁸ gerekse yukarıda işaret edilen Yönetmelikte yenilenebilir enerji kooperatiflerine özel düzenleme yapılmasında fayda bulunmaktadır. Özellikle dar gelirli olmak koşulunun kaldırılması; bu şartın yerine üretim yapılacak tesisin

⁷⁸ 5393 sayılı Belediye Kanunu dışında 5018 sayılı Kamu Mali Denetimi ve Kontrol Kanununda da taşınmaz tahsisine ilişkin bir düzenleme yer almaktadır. Bu düzenlemede de “Kamu idareleri, kanunlarında veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde belirtilen kamu hizmetlerini yerine getirebilmek için mülkiyetlerindeki taşınmazlarla Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerleri, birbirlerine ve köy tüzel kişiliklerine bedelsiz olarak tahsis edebilirler” hükmü yer almakla birlikte, söz konusu düzenleme kamu idareleri arasındaki geçişe ilişkin olduğundan yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından özel bir yaklaşımı veya değişikliği gerekli kılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

kurulu gücüne ilişkin sınırlar belirlemenin getirilmesi bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Diğer bir alternatif ise 775 sayılı Kanunda olduğu gibi 6446 sayılı Kanun ve Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği, normatif şart olarak öngörülebilir. Öte yandan üyelerin tamamının belediye sınırları içerisinde ikamet etme koşulunun varlığını sürdürmesinde fayda vardır. Benzer bir örnek Almanya’da yer alan yurttaş enerji topluluklarında da görülmektedir. Bu toplulukların oy hakkının %51’inin ihaleye teklif vermeden önce ilgili bölgede ikameti bir zorunluluk olarak öngörülmüştür⁷⁹. Belediyelerin Arsa, Konut ve İşyeri Üretimi, Tahsisi, Kiralaması ve Satışına Dair Genel Yönetmelikte belediye meclisinin *“dar gelirli tanımına ilişkin miktarı %25’e kadar artırmaya veya düşürmeye; tahsis ve satışlarda alınacak peşinat miktarlarını ve peşin ödemelere uygulanacak indirim oranını, tahsis ve satışlarda uygulanacak taksit süreleri ile vade farkını, yıllık kira artış oranını, satışlarda uygulanacak grup veya meslek indirim oranını belirlemeye; 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun gereğince belirlenen oranı geçmemek üzere gecikme faizini tespit etmeye yetkili”* olduğu belirtilmiştir (m. 16). Yukarıdaki değişikliklere ilave olarak daha uygun tahsis bedelleri konusunda yenilenebilir enerji kooperatiflerine alan açılması mümkündür.

Ancak bu noktada da özerk bütçeli ve mali kaynak açısından merkezi idareye nazaran daha zayıf konuda bulunan yerel yönetimlerin atacağı adımların, ekonomik açıdan rasyonel olup olmamasının karar alımındaki temel faktörlerden biri olduğu gözden kaçırılmamalıdır⁸⁰. Bu durumun mali yeterliliğin ötesinde Sayıştay denetimi açısından da birtakım sonuçları olmaktadır. Sayıştay Genel Kurulunun E 2017/1, K. 5415/1 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararında, bir ilçe belediyesinin kendi bünyesindeki spor kulübüne ihalesiz olarak yapılan arazi tahsisinin, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 47. maddesine göre ele alınmış olması⁸¹ ve ilgili madde gereğince bu türden tahsislerde,

⁷⁹ Aydınoglu (n 3) 263 – 264

⁸⁰ Bu yönde Saim Şallı, ‘Freiburg Şehir Yönetiminde İklim Korumacı Önlemler Üzerine Bir Derleme’, (2016), 103, Sayıştay Dergisi, 85, 88. Yazar genel itibarıyla çevresel, özellikle iklimin korunmasına yönelik, politikaların başarısının ekonomik sistemle olan entegrasyonla doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.

⁸¹ İlgili maddede “Kamu idareleri, kanunlarında veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde belirtilen kamu hizmetlerini yerine getirebilmek için mülkiyetlerindeki taşın-

kamu hizmeti yürütme ve kamu idaresi olma biçiminde iki temel unsurun bulunması gerektiği belirtilmiştir. 5393 sayılı Kanun m. 69 uyarınca yapılacak tahsislerin ise ancak bu maddede belirtilen faaliyetlerle sınırlı olabileceği ve spor faaliyetinin bu kapsamda değerlendirilemeyeceği de ifade edilmiştir. Öte yandan Sayıştay tahsisin bedelli yapılmasının da bu durumu değiştirmedeğini vurgulamıştır⁸². Bu noktada sporu teşvik etmenin ve spor kulüplerine ayni ve nakdi yardım yapmanın belediyenin görev ve sorumlulukları arasında bulunduğu altı çizilmelidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretiminin bu şekilde bir yasal dayanağı bulunmadığı ve bu türden bir üretim biçimi 69. maddede sayılan faaliyetler arasında yer almadığından, yukarıda önerilen mevzuat değişiklikleri yapılmadıkça herhangi bir belediyenin yenilenebilir enerji kooperatifine arazi tahsisi yapmasının Sayıştay tarafından mevzuata aykırı olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda 5393 sayılı Kanun dışında mevcut ihale mevzuatının dönüşümünün de arazi temini sorunlarına bir çözüm sunabileceği belirtilmelidir.

Son olarak arazi tahsisi dışında, belediyeye ait pazar yerleri⁸³ gibi orta malları ve hizmet malı olan binaların çatılarının, yenilenebilir enerji kooperatiflerine enerji üretimi yapmaları için tahsis edilmesinin kooperatifler için bir çözüm olabileceğine değinilmelidir. Üstelik çatı alanlarının kullanımı halinde bütün taşınmaza ihtiyaç duyulmayacağından, kamu hizmetlerinin aksaması söz konusu olmayacaktır. Aynı şekilde bir kamu kaynağı olan binanın tamamı kullanılmadığı için taşınmaz tahsisine nazaran daha esnek koşullar yaratılması da mümkündür⁸⁴.

mazlarla Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerleri, birbirlerine ve köy tüzel kişiliklerine bedelsiz olarak tahsis edebilirler. Tahsis edilen taşınmaz, amaç dışı kullanılamaz” hükmü yer almaktadır.

⁸² Sayıştay İçtihadı Birleştirme Kararı, 2017/1, 5415/1, 16.10.2017, RG 02.02.2018 / 30320

⁸³ Pazar Yerleri Hakkında Yönetmelikte pazar yerlerinin, “imar planında belirlenmiş veya asıl tahsis amacını engellemek kaydıyla ayrılmış diğer alanlarda bu Yönetmelikte belirtilen asgari koşulları taşıyacak şekilde belediyeler veya yüzde ellisinden fazlasına sahip oldukları iştirakleri tarafından” kurulacağı ve “gerçek veya diğer tüzel kişiler tarafından pazar yerleri kurulamayacağı” belirtilmiştir. İlgili Yönetmelikte satış yerlerinin işletilmesine yönelik işlemlerin belediye encümeni kararıyla yapılacağı belirtilmiştir (m. 11/1).

⁸⁴ Bu hususun da Sayıştay denetimine yansımaları söz konusu olabilir. Ancak bu durumda taşınmaz tahsisi halinde olduğu gibi bir kamusal zarar tespiti yapılmaması mümkündür.

Belediyeye ait kamu mallarının cephe veya çatı alanlarında kooperative-
ratiflerin güneş enerjisi kullanarak üretim yapmaları, özel kişilerin kamu
malından yararlanma rejimi çerçevesinde hukuki olarak temellendirilebi-
lir. Nitekim Türk hukuku doktrininde, tahsis amaçlarıyla bağdaşır şekil-
de kamu malları üzerinde özel kişiler lehine irtifak hakkı tesisi, kategorik
olarak reddedilmemektedir⁸⁵. Hatta kamu hizmetlerinin günümüzde ulaş-
tığı boyut dikkate alındığında, kamu malları üzerinde özel kişiler lehine
irtifak hakkı kurulması gerekli görülmektedir. Gerçekten bu yolla, kamu
mallarının daha verimli kullanımı sağlanmakta ve özel yatırımlar teşvik
edilebilmektedir⁸⁶.

Kamu mallarından özel yararlanma olarak nitelendirilen bu halde,
tahsis amacına uygun veya tahsis amacıyla bağdaşan kişisel bir yarar-
lanma ilişkisi kurulmaktadır⁸⁷. Belediyeye ait kamu malları veya orta
mallarının çatı ve cephelerinin yenilenebilir enerji kooperatifleri tarafın-
dan kullanımı, kamu malının tahsis amacıyla bağdaşır *özel istisnai ya-
rarlanma* olarak nitelendirilebilir⁸⁸. Bu türden bir yararlanmada özel kişi
ile idare arasında, ruhsat veya sözleşme ilişkisi kurulmakta⁸⁹; bu ilişki,
ücretlilik ve geçicilik temel ilkeleri çerçevesinde şekillenmektedir⁹⁰.
Sözleşme ilişkisi özel kişi açısından daha güvenceli olarak kabul edildi-
ğinden⁹¹; yenilenebilir enerji kooperatifleri açısından da daha tercih edi-
lir olacaktır. Ancak söz konusu sözleşmeler bakımından, idarenin üstün
ve ayrıcalıklı yetkilerle donatılmasının zorunlu olması nedeniyle, bu
sözleşmelerin idari sözleşme niteliği taşıdığı kabul edilmelidir⁹². Nite-
kim ister idarenin tek taraflı tahsis işlemi olsun ister sözleşme olsun ka-

⁸⁵ Yıldızhan Yayla, ‘Kamu Malı Üzerinde İrtifak Tesisi’, (1988), 9 (1- 3), İdare Huku-
ku ve İlimleri Dergisi, 357, 359

⁸⁶ Melikşah Yasin, ‘İdari İrtifaklar’, (2005), 4(2), Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dergisi, 165, 170- 181

⁸⁷ Kemal Gözler and Gürsel Kaplan, İdare Hukuku Dersleri, (27th edn, Ekin Yayınları,
2025) 637

⁸⁸ Tahsis amacıyla bağdaşır yararlanmanın özel istisnai yararlanma olarak açıklanması
konusunda Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan and Seyhan (n 50) 718

⁸⁹ Akın Düren, İdare Malları, (1st edn, Sevinç Matbaası, 1975) 83

⁹⁰ Gözler and Kaplan (n 87) 638 – 639

⁹¹ Turgut Tan and Bahar Bayazıt, İdare Hukuku, (11th edn, Turhan Kitabevi, 2023) 598

⁹² İsmet Giritli, Pertev Bilgen, Tayfun Akgüner and Kahraman Berk, İdare Hukuku (1st
edn, DER Yayınları, 2015) 997

mu malı niteliği ortadan kalkmayacağı için bu mallar kamu hukuku rejimine tabi olmaya devam edeceklerdir⁹³. Bu bağlamda kamu hukuku statüsü çerçevesinde, kişi lehine doğan subjektif bir hak söz konusu olmaktadır⁹⁴. Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin belediyeye ait kamu binaları veya pazar yerleri üzerinde enerji üretimi yapmak üzere kullanım hakkı talepleri de “*idari hoşgörü*”⁹⁵ çerçevesinde değil; hukuki bir talebin değerlendirilmesi bağlamında ele alınmalıdır. Bu doğrultuda ilgili belediye tarafından tesis edilen ve yenilenebilir enerji kooperatiflerinin bu taleplerinin reddine yönelik işlemlerin, idari yargıda iptal davası konusu edilebileceği sonucuna ulaşılabilir⁹⁶.

Bu yararlanmaların bir kısmında - çatı alanlarında güneş enerji santrali kurulmasında olduğu gibi- taşınmazın fiziki yapısı üzerinde değişiklik meydana gelebilir⁹⁷. Ancak bu halde de idarenin o kamu malı üzerindeki yetkileri kısıtlanmış olmayacaktır⁹⁸. Bu doğrultuda kamu malının tahsis amacının gerçekleşmesini ve anonim yararlanmayı tehlikeye atacak türden yararlanma hakkı elde edilemeyeceği ve yararlanmanın geçici olması gerektiği vurgulanmalıdır⁹⁹. Ayrıca kamu malının korunmasından kaynaklanan faaliyetler, yararlanan lehine tazminat hakkı doğurmaz¹⁰⁰. Pazar yerlerinin çatı alanlarının enerji üretimi için yenilenebilir enerji kooperatiflerine tahsisinin, orta malı olan bu yerlerin anonim kullanımını herhangi bir biçimde tehdit etmediği görülmektedir.

⁹³ Yasin (n 86) 176. Yazar ayrıca bu türden yararlanmaların idari irtifak kavramıyla tanımlanabileceğini de savunmaktadır.

⁹⁴ Aydın Gülân, Kamu Mallarından Yararlanma Usullerinin Tabi Olduğu Hukuki Rejim, (1st edn, Alfa Yayınları, 1999) 225. Üstelik kamu malından özel istisnai yararlanmanın diğer görünümünden farklı olarak burada, ticari bir kazanç elde etme amacının ötesinde kamu yararına yönelik bir nitelik de bulunmaktadır.

⁹⁵ Fransız hukukçu Achille Mestre’nin kamu malları üzerinde özel kişiler lehine irtifak hakkı tesis edilmesinin idari hoşgörü olarak görülemeyeceği yolundaki görüşü için Yayla (n 85) 360

⁹⁶ Kamu malları üzerinde kurulan irtifak haklarının idari irtifak olarak değerlendirilebileceği ve tabi oldukları hukuki rejimin kamu hukuku olması sebebiyle uyumsuzluğun görüleceği yargı yerinin de idari yargı olması gerekmektedir. Benzer yönde Gülân (n 94) 233; Yasin (n 86) 176

⁹⁷ Taşınmazın fiziki yapısında değişiklik meydana getiren özel istisnai yararlanma örnekleri konusunda Tan and Bayazıt (n 91) 594

⁹⁸ Yayla (n 85) 363

⁹⁹ Gülân (n 94) 203

¹⁰⁰ ibid 225

Bu nedenle bu yönde taleplerin reddinin, kullanımın engellenmesi dışında, kamu yararı ve hizmet gereklerine uygun başka bir gerekçeye dayalı olarak verilmesi mümkün olabilir.

Öte yandan idarenin özellikle tek taraflı bir izin işlemi tesis ettikten sonra, tahsisin kamu malının kullanımı veya kamu hizmetinin sürdürülmesini riske attığını tespit etmesi halinde kararı kaldırması veya geri alması da mümkündür¹⁰¹. İdarenin bu konuda takdir yetkisi bulunduğu kabul edilse bile bu yetki, kamu yararı ve hizmet gerekleriyle sınırlı olarak kullanılabilecektir¹⁰². Özellikle belediye yönetiminin seçimle değişmesi sonucunda, önceki yönetim dönemindeki kazanımların; kazanılmış hakların korunması prensibi¹⁰³ çerçevesinde muhafaza edilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Bu çerçevede yerel yönetimlerin, kamu mallarının enerji üretimi için tahsisine ilişkin düzenleyici işlemler yapmasında fayda bulunmaktadır¹⁰⁴. Bu düzenleyici işlemde yararlanma şartları, tahsisin hangi usule bağlı olarak gerçekleştirileceği, süresi, doğabilecek zararın tazmini, devir yetkisinin bulunup bulunmadığına¹⁰⁵ yer verilebilir¹⁰⁶. Bu şekilde yenilenebilir enerji kooperatifleri için hukuki öngörülebilirliğin sağlanması mümkün olacaktır.

¹⁰¹ Düren (n 89) 85; Yasin (n 86) 176

¹⁰² Turan Yıldırım, Melikşah Yasin, Nur Kaman, Eyüp Özdemir, Gül Üstün, Hüseyin Melih Çakır and Özge Okay Tekinsoy, *İdare Hukuku*, (8th edn On İki Levha Yayınları, 2020) 402. İzin verilmesindeki takdir yetkisinin geri almaya nazaran daha geniş olduğu yolunda Giritli, Bilgen, Akgüner and Berk (n 92) 996

¹⁰³ Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin bu türden izinleri, hukuk kurallarına açıkça aykırı olmadıkları, hile, kusur ve idareyi yanıltma sonucu elde edilmedikleri, kesinleşmiş ve kamu menfaatine ağır bir aykırılık oluşturmadıkları sürece korunmalıdır. Bu şartların açıklaması için Ulusoy (n 66) 446 – 453

¹⁰⁴ Özel istisnai yararlanmaların düzenleyici işlemlere konu olması hakkında Gülan (n 94) 222

¹⁰⁵ Özel istisnai yararlanmaların, sadece bu talebin sahibi özel kişiye ait bir hak olduğu bu nedenle devredilemeyeceği yolunda Gözler and Kaplan (n 87) 638

¹⁰⁶ Gülan (n 94) 222 Yazar bu türden şartların ruhsat veya sözleşmede yer alabileceğini ifade etmekteyse de düzenleyici işlemler yoluyla bu şartların objektifleştirilmesinin hukuki öngörülebilirlik açısından daha uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

B. 2886 Sayılı Devlet İhale Kanunu Bağlamında Elverişli İhale Koşullarının Yaratılması

Kamu ihaleleri kamu kaynaklarının verimli kullanılmasını temin etmenin yanı sıra mali, sosyal ve çevresel politikalar üzerinde de doğrudan etkilidir¹⁰⁷. Kamu ihalelerinin araçsallaştırılması olarak da nitelendirilebilecek olan bu politika belirleme etkisi, yenilenebilir enerji kooperatiflerine ihaleler yoluyla birtakım kolaylıklar tanınarak çevresel ve ekonomik hedeflerin gelişmesine katkı sağlayabilir¹⁰⁸. Nitekim halihazırdaki düzenlemeler ışığında belediyelerin yenilenebilir enerji kooperatiflerine arazi kullanım hakkı verebilmesi ancak, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerine göre gerçekleştirilecek bir ihale süreci sonucunda mümkündür. Ancak ihale sürecinde, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına aykırı olmayacak şekilde kolaylaştırılmış koşullar öngörülmesine imkân sağlayan açık yasal düzenleme yapılması bir çözüm olarak gündeme gelmelidir. Örneğin 2886 sayılı Kanun m. 72’de yer alan kamuya yararlı çalışan derneklere kıymet takdiri suretiyle taşınmaz mal satımına imkân tanıyan hükmün¹⁰⁹, belediyeleri de kapsayacak şekilde genişlemesi ve

¹⁰⁷ Gürsel Özkan, Kamu İhale Hukukuna Egemen Olan İlkeler (1st edn, Yetkin Yayınları, 2014) 38

¹⁰⁸ 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun “Muaflıklar” başlıklı 93. maddesinde, “Ortaklarının çoğunluğu kadınlardan oluşan ve kadın emeğinin değerlendirilmesi amacıyla kurulan kooperatifler ile ortaklarının çoğunluğu engellilerden oluşan kooperatiflerin, bu Kanun ve 6102 sayılı Kanun gereğince tescil ve ilana tabi işlemlerinden ücret alınmaz ve ilana tabi olanlar Türkiye Ticaret Sicili Gazetesinde ücretsiz olarak yayımlanır. Bu kooperatiflerden, 18/5/2004 tarihli ve 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanununun 24 üncü maddesi gereğince odaya kayıt ücreti ve yıllık aidat ile aynı Kanunun 25 inci maddesinde tanımlanan munzam aidat alınmaz” hükmü yer almaktadır. Bakanlık tarafından söz konusu düzenleme, “Kadın Kooperatiflerine Pozitif Ayrımcılık” olarak kamuoyuna duyurulmuştur. <<https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Haber/453/Kadin-Kooperatiflerine-Pozitif-Ayrimcilik>> erişim tarihi 3 Mart 2026. Bu yönüyle kooperatifler hukuku da politika belirleme aracı olarak kullanılabilir.

¹⁰⁹ 2886 sayılı Kanun m. 72: “Kamu yararına çalışan derneklere, kuruluş gayelerine uygun olarak kullanılmak üzere, Hazinesinin özel mülkiyetinde kayıtlı bulunan ve kamu hizmetlerine tahsisli olmayan taşınmaz malları, satış tarihindeki alım satım rayıcı nazara alınarak kıymet takdiri suretiyle satılabilir.

Bu yolla edinilen taşınmaz mallar verilmiş maksadı dışında kullanılamaz ve satılamaz. Ancak, satış tarihinden itibaren en az yirmi yıl geçen ve verilmiş maksadına uygun olarak kullanılan taşınmazların, mevcut faaliyet aksatılmaksızın kısmen veya tamamen ticari amaçlarla değerlendirilmesinin kuruluş gayelerine daha fazla hizmet edeceği

kapsamına yenilenebilir enerji üretimi amacıyla faaliyet gösteren kooperatiflerin dahil edilmesi yönünde bir düzenleme yapılması mümkündür.

Bir diğer seçenek ise yenilenebilir enerji üretimi gerçekleştiren kooperatiflere fiyat avantajı gibi birtakım avantajların sunulduğu ihale modellerinin geliştirilmesidir. Her ne kadar bu çalışmada yenilenebilir enerji kooperatiflerinin kamulaştırmaya imkân verecek ölçüde kamu yararına faaliyette bulundukları kabul edilmemişse de mülkiyet hakkına müdahale niteliği taşımayan ve rekabetçi koşullarda yürütülen ihaleler yoluyla arazi kira veya satımında, bu kooperatifler lehine elverişli koşullar oluşturulmasının hukukten mümkün olduğu savunulmaktadır. Esasen kamu ihale hukukunda, belirli ekonomik politikaların desteklenmesi amacıyla birtakım faaliyet alanlarının teşvikini sağlayan kurallara rastlanmaktadır. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun *yerli istekliler ile ilgili düzenlemeler* başlıklı 63. maddesi bu hususa örnek gösterilebilir. İlgili düzenlemede yerli isteklilere fiyat avantajı sağlanmasının koşullarına yer verilmiştir¹¹⁰. İlgili düzenlemenin gerekçesi sayılabilecek “*ülkemiz ihti-*

hallerde, elde edilecek gelirin yüzde otuzunun Hazineye verilmesi koşuluyla taşınmazların satış dahil değerlendirilmesine Maliye Bakanlığınca belirlenecek usul ve esaslara göre izin verilebilir.

Beş yıl içinde kuruluş gayesine uygun olarak kullanılmadığı takdirde, taşınmaz mal, satış bedeli üzerinden Hazineye geri alınır”.

¹¹⁰ 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu m. 63/1,a,b,c: “İhalelere sadece yerli isteklilerin katılması ile yerli istekliler ve yerli malı teklif eden istekliler lehine fiyat avantajı tanınmasına ilişkin olarak aşağıdaki düzenlemeler esas alınır:

a) Yaklaşık maliyeti eşik değerin altında kalan ihalelerde sadece yerli isteklilerin katılabileceğine ilişkin düzenleme yapılabilir.

b) Hizmet alımı ve yapım işi ihalelerinde yerli istekliler lehine % 15 oranına kadar fiyat avantajı sağlanabilir.

c) Mal alımı ihalelerinde yerli malı teklif eden istekliler lehine, %15 oranına kadar fiyat avantajı sağlanabilir. Ancak Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak orta ve yüksek teknoloji sanayi ürünleri arasından belirlenen ve Kurum tarafından ilan edilen listede yer alan malların ihalelerinde, yerli malı teklif eden istekliler lehine %15 oranında fiyat avantajı sağlanması mecburidir. Yerli yazılım ürünü teklif eden istekliler lehine de %15 oranında fiyat avantajı sağlanması mecburidir”. Ancak söz konusu düzenlemenin, Avrupa Birliği mevzuatına aykırı olması ve rekabeti azaltarak fiyat artışına sebep olması yönünden eleştirilebilir olduğu belirtilmektedir. Özkan (n 107) 220. Benzer yönde vatandaşlığa dayalı olarak yapılan bu ayrımın; kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ilkesine aykırı olduğu yönünde Ayhan Kortunay and

yaçlarının yerli ürünlerden karşılanmasının ekonomimiz açısından taşıdığı önem”¹¹¹ ise yerel kalkınma ve ulusal çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesine ciddi katkı sağlayacak yenilenebilir enerji kooperatifleri için de geçerlidir¹¹².

Yenilenebilir enerji hukuku perspektifinden bakıldığında, ihalelerin avantajlı koşullar altında yürütülmesi, yenilenebilir enerji hukuku bakımından bir tür teşvik mekanizması olarak değerlendirilebilecek olup bu yönde yapılacak düzenlemelerin mevcut mevzuat bütünlüğüne aykırı nitelikte olduğu söylenemez. 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda, yerli aksam kullanımı özel olarak teşvik edilmektedir (m. 6/B). Yerli aksam ve yerel halkın katılımını sağlayan yenilenebilir enerji kooperatiflerinin teşviki, esasen *yerellik* noktasında ortaklaşmaktadır. Dolayısıyla kamu ihalelerinde bu yönde bir düzenleme, kanun koyucunun yenilenebilir enerjinin teşvikine yönelik yaklaşımıyla örtüşmektedir. Bu bakımdan 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu’nun yukarıda değinilen 72. maddenin de yer aldığı “İhale Usulüne Tabi Olmayan İşler” başlıklı Üçüncü Kısım haricinde de yenilenebilir enerji üretimi alanında faaliyet gösteren kooperatiflere alan açılması mümkündür. Bu bağlamda küçük ama etkili sayılabilecek bir avantaj olarak yenilenebilir enerji üretimi yapan kooperatiflerden *geçici teminat alınmaması* değerlendirilebilir¹¹³. Kanunda pazarlıkla yapılacak ihalelerde geçici teminat alıp almamak konusunda idarelere takdir yetkisi tanınmıştır (m. 25/1). İlgili düzenlemeden yola çıkarak bir sonraki aşamada belediyeler yenilenebilir enerji kooperatiflerine üretim yapılacak arazi tahsisinde pazarlık usulünün bir seçenek olup olamayacağı değerlendirilmelidir¹¹⁴.

Yasin Sezer, ‘Kamu İhale Kanunun 63. Maddesinin AB Hukuku Perspektifinden Değerlendirilmesi’, (2007), 56 (3), AÜHFD, 137, 168

¹¹¹ 2011/13 sayılı Başbakanlık Genelgesi, RG 13.09.2011 / 28046

¹¹² 2886 sayılı Devlet İhale Kanunun daha esnek yapısı bu türden düzenlemeler tesis edilmesine de daha uygun olarak nitelendirilebilir.

¹¹³ 2886 sayılı Kanun m. 25/1: “İsteklilerden, ihale konusu olan işin tahmin edilen bedelinin % 3’ü oranında geçici teminat alınır. 10 uncu madde uyarınca yapılacak ihalelerde geçici teminat teklif edilen bedelin, tasfiye idaresince yapılan taşınır mal satışlarında ise satışa esas bedelin % 3’ünden az olamaz”.

¹¹⁴ Hazineye ait taşınmazların kullanımında pazarlık usulünün uygulanmasının, normatif dayanağı, Milli Emlak Tebliği (412), m. 10/3’de yer almaktadır. Bu başlık altında

Pazarlık usulü, gerek 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu gerekse 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nda istisnai bir usul olarak öngörülmüştür¹¹⁵. İdarenin teklif almak bakımından sınırlandırılmadığı bu usulün ancak kanunda açıkça sayılan hallerde yapılması mümkündür. 2886 sayılı Kanunda pazarlık usulünde teklif alınmasının belli bir şekle bağlı olmadığı belirtilmiştir. Bu noktada ilan yapılması da bir zorunluluk olarak değerlendirilemez. Bir veya birden fazla istekliden yazılı veya sözlü teklif alınabilir¹¹⁶.

2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nda, “*Kullanışlarının özelliği, idarelere yararlı olması veya ivediliği nedeniyle kapalı veya açık teklif yöntemleriyle ihalesi uygun görülmeyen, Devletin özel mülkiyetindeki taşınır ve taşınmaz malların kiralanması, trampası ve mülkiyetin gayri ayni hak tesisi ile Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerin kiralanması ve mülkiyetin gayri ayni hak tesisi*”nde pazarlık usulüne başvurulabileceği ifade edilmiştir (m. 51/g). Ancak söz konusu maddedeki Devletin özel mülkiyetindeki taşınmazlar ile Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlere işaret edildiği için maddenin sadece Hazine taşınmazlarını kapsar şekilde anlaşılması mümkündür¹¹⁷. İkinci olarak maddede yer alan “*kullanışlarının özelliği, idareye yararlı olması veya ivedilik*” hallerinin yenilenebilir enerji kooperatifleri için geçerli olup olmadığı konusunda belirsizlik söz konusu olabilir. Bu nedenle açık bir düzenleme yapılmasında fayda bulunmaktadır.

Ancak pazarlık, kamu ihale ilkelerinden şeffaflık ve rekabet ilkelerini zedeleyebilecek bir ihale yöntemidir¹¹⁸. Ancak yenilenebilir enerji kooperatifleri veya lisanssız elektrik üretimi lehine pazarlık usulünün, tüm teşvik yöntemlerinde olduğu gibi enerji kapasitesi ve çevresel bağlamda istenilen seviyelere gelinmesi halinde terk edilmek üzere geçici

belediyeler tarafından ihaleler ele alındığından ayıca vurgulanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

¹¹⁵ Ozan Can, Kamu İhale Hukuku, (4th edn, Yetkin Yayınları, 2025) 60

¹¹⁶ Akyılmaz, Sezginer and Kaya (n 48) 540

¹¹⁷ Aşağıda Hazine taşınmazlarının tahsisi ayrıca incelenmiştir.

¹¹⁸ Özellikle Devlet İhale Kanunu uyarınca pazarlık usulüyle yapılan ihalelerde ilan zorunluluğunun bulunmaması ve bu nedenle katılımın da az olacak olması sebebiyle açıklık ve rekabet ilkeleri zarar görmektedir. Katılım ve rekabet ilişkisi konusunda Murat Sezginer, İdarenin Sözleşmeleri ve Kamu İhalelerine İlişkin Uyuşmazlıklar, (1st edn, Seçkin Yayınları, 2013) 808 – 809

bir yöntem olarak kurgulanması halinde, bu usulden doğan eleştirilerin giderilmesi mümkün olabilir. Nitekim kanun koyucu yenilenebilir enerji üretiminin teşvikini, süre bazında belirleyerek bu türden destekleri kontrollü bir biçimde gerçekleştirmektedir. Bu husus 5346 sayılı Kanun uyarınca YEKDEM'den yararlanmada görüldüğü gibi¹¹⁹; 6446 sayılı Kanunda EPDK'nın ön lisans ve lisans sahipleri için acele kamulaştırma yapabilmesinin süre bakımından sınırlandırılmasında da ortaya çıkmaktadır¹²⁰. Pazarlık usulünün uygulanabilmesi için süre bakımından getirilen benzer bir sınırlama, kamu yararına bir faaliyet için başka bir kamu yararının ölçülü bir biçimde sınırlandırılmasına da hizmet edecektir. Nitekim ölçülülük ilkesinin orantılılık unsurunda, müdahalenin süresi bir kriter olarak değerlendirilmektedir¹²¹. Pazarlık usulüyle *belirli bir süre için* kamu ihale ilkelerinin bir kısmından vazgeçilmesi, kanun koyucunun bu tercihinin ölçülü olarak değerlendirilmesine imkân tanıyabilir.

V. HAZİNE TAŞINMAZLARININ YENİLENEBİLİR ENERJİ KOOPERATİFLERİ İÇİN KULLANIMI

Tapuda Hazine adına tescilli taşınmazların enerji üretimi için kullanımı konusundaki hukuki alt yapı, belediye arazilerinin kullanımına nazaran daha yerleşiktir. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 101. maddesinde, *“Hazinenin özel mülkiyetindeki taşınmazların satışı, kira-*

¹¹⁹ 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun m. 6: “Bu Kanunun yürürlüğe girdiği 18/5/2005 tarihinden 31/12/2020 tarihine kadar işletmeye girmiş veya girecek olan YEK Destekleme Mekanizmasına tabi üretim lisansı sahipleri için, bu Kanuna ekli I sayılı Cetvelde yer alan fiyatlar, on yıl süre ile uygulanır. 31/12/2020 tarihinden sonra işletmeye girecek olan YEK Belgeli üretim tesisleri için bu Kanuna göre uygulanacak fiyat ve süreler Cetveldeki fiyatları geçmemek üzere Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir”.

¹²⁰ 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu Geçici Madde 33: “Yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı ön lisans veya üretim lisansı bulunan üretim tesisleri için gerekli olan özel mülkiyete konu taşınmazların temini amacıyla Kurul tarafından 31/12/2030 tarihine kadar 2942 sayılı Kanunun 27 nci maddesi kapsamında acele kamulaştırma kararı alınabilir. Bu süre Cumhurbaşkanı tarafından bir defaya mahsus olmak üzere beş yıl süreyle uzatılabilir”

¹²¹ Mülkiyet hakkını sınırlandıran tedbirin ölçülü olabilmesi için süre bakımından orantılı uygulamaya ihtiyaç göstermesi yönünde Özgür Aydın an Markus Johannes Theodor SCHRIJE, ‘Kuramdan Uygulamaya Ölçülülük İncelemesi: Türk Anayasa Mahkemesinin Mülkiyet Hakkına İlişkin Kararları Üzerinden Bir Değerlendirme’, (2025), 42 (1), Anayasa Dergisi, 155, 183

lanması, trampası ve üzerinde sınırlı aynî hak tesisi, Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerin kiralanması ve bu yerler için gerekli görülen hallerde kullanma izni verilmesi işlemlerini yapmak” konusunda Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının hizmet birimlerinden olan Milli Emlak Genel Müdürlüğü yetkili kılınmıştır. Bu çerçevede Milli Emlak Genel Tebliği ve Hazine Taşınmazlarının İdaresi Hakkında Yönetmelik ile bu türden taşınmazların kullanımına ilişkin genel usul ve esaslar belirlenmiştir.

“Hazine taşınmazları üzerinde yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı lisanssız elektrik üretimi yapılması amacıyla irtifak hakkı tesis edilmesine veya kullanma izni verilmesine ilişkin usul ve esaslar” 412 sayılı Milli Emlak Genel Tebliğinde¹²² düzenlenmiştir. Kooperatiflerin Hazineye ait taşınmazlardan yararlanması konusunda da ilgili Tebliğ düzenlemelerine başvurulacaktır. Ne var ki anılan Tebliğ’de, başvuru hakkına sahip olanların sınırlı sayıda öngörüldüğü tespit edilmektedir. Buna göre ancak “maden veya jeotermal işletme sahipleri, sanayi abone grubunda yer alan kişiler, kamu ve özel hizmetler sektörü ile diğer abone grubunda yer alan kişiler ve tarımsal faaliyetler abone grubunda yer alan kişiler” başvuruda bulunabilmektedirler (m. 5/1). Ayrıca Tebliğ’de, mesken abone grubunda yer alanların başvuruda bulunamayacağı açıkça belirtilmiştir (m. 5/3). Yenilenebilir enerji kooperatifleri, kooperatif tüzel kişiliği itibarıyla ortaklarından bağımsız bir abone grubuna dahil edilmediği sürece¹²³, mesken abone grubuna tabi tüketim gerçekleştiren ortakların bulunması ve sayaçların ayrıştırılmamış olması hâlinde, bu Tebliğ kapsamında başvuruda bulunamayacakları sonucuna varılabilir. Bu yaklaşımın benimsenmesi durumunda ise, söz konusu Tebliğ’in yenilenebilir enerji kooperatifleri bakımından yer temini sorununa çözüm sunamayacağı açıktır. Nitekim Elektrik Piyasası Lisanssız Elektrik Üretim

¹²² RG 10.09.2022 / 31949

¹²³ Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği m. 29/5’te yer alan “24/4/1969 tarihli ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamında kurulan yenilenebilir enerji üretim kooperatifleri vasıtasıyla kurulan üretim tesislerinde kooperatif tüzel kişisi, bu Yönetmelik kapsamındaki iş ve işlemlerin yürütülmesi maksadıyla tüketim tesisi olmaksızın yetkilendirilebilir” düzenlemesi ile kooperatif tüzel kişiliği tüketim tesisinden bağımsızlaştırılmaktadır. Ancak bu düzenlemenin başlı başına kooperatif, abone grubu temelli sınırlamalardan da bağımsız kıldığını açık ve tartışmasız bir biçimde ifade etmek güç görünmektedir.

Yönetmeliği kapsamında *tüketim birleştirme* için bir zorunluluk olmaktan çıksa da Ticaret Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi Ana Sözleşmesi m. 10'da “*Kooperatife ortak olabilmek için aynı dağıtım bölgesi içindeki aynı tarife grubunda yer alan elektrik tüketim aboneleri gerçek ve/veya tüzel kişi olmak gerekir*” hükmü yer almaktadır¹²⁴. Ancak genel itibarıyla yenilenebilir enerji kooperatiflerinin başarıya ulaşabilmesi ve bölgesel kalkınmaya hizmet edebilmeleri için küçük ticari işletmeler ile mesken abonelerinin birlikte kooperatif çatısı altında üretim yapabilmeleri ve Tebliğ kapsamındaki diğer lisanssız üreticiler gibi Hazine taşınmazlarından yararlanmak üzere başvuruda bulunabilmeleri gerekmektedir. Nitekim halihazırda kooperatiflerin pek çoğunun konut aboneliği bulunmaktadır¹²⁵.

Son olarak bu başlık altında yenilenebilir enerji kaynak alanları (YEKA) çerçevesinde yenilenebilir enerji kooperatiflerine bir olanak sunulup sunulamayacağı ve bunun halihazırdaki düzenlemelere nazaran ne türden sonuçları olacağı incelenecektir.

5346 sayılı Kanunda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının “*yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması, bu alanların ve bağlantı kapasitelerinin yatırımcılara tahsisiyle yatırımların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla kamu ve Hazine taşınmazları ile özel mülkiyete konu taşınmazlarda ilgili kurum ve kuruluşların görüşü alınarak yer seçimi yapmak suretiyle yenilenebilir enerji kaynak alanları*” oluşturulacağı belirtilmiştir (m. 4/1). Aynı maddede Bakanlığın yenilenebilir kaynak alanı oluşturmak amacıyla acele kamulaştırma yapabileceği de belirtilmiştir (m. 4/3). Maddede açıkça *yatırımcılardan* söz edilmiştir. Yenilenebilir enerji kooperatifleri ise hukuk sistemimizde lisanssız elektrik üretimi kapsamında hukuki temele oturtulmuş ve üreten *tüketici* anlayışına uygun bir model olarak kurgulanmıştır. Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları Yönetmeliğinde¹²⁶ YEKA Sözleşmesi kapsamındaki YEKA'larda elektrik enerjisi faaliyetinde bulunulabilmesi

¹²⁴ Paralel düzenleme, Kooperatiflerin Kuruluş ve Anasözleşme Değişiklik İşlemleri ile Kurucu Ortak Sayıları ve Çalışma Bölgelerinin Belirlenmesi Hakkında Tebliğ m. 12/1'de de yer almaktadır. İlgili düzenleme uyarınca kurucuların aynı dağıtım bölgesi ve aynı tarife grubunda yer alan elektrik tüketim aboneleri olması gerekmektedir.

¹²⁵ Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu, 2025 <<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> erişim tarihi 6 Mart 2026

¹²⁶ RG 09.10.2016 / 29852

için, ön lisans ve lisans alınmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir (m. 12/1). Bu çerçevede lisanssız elektrik üretiminin YEKA’larda üretim yapmalarının önünün hukukken kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan halihazırdaki mevzuat uyarınca YEKA Sözleşmesi, “*Genel Müdürlük tarafından geliştirilen YEKA ve bu alan için tahsis edilen bağlantı kapasitesinin veya YEKA Yarışması sonrasında YEKA geliştirilmesi durumunda bağlantı bölgeleri bazında Bakanlık tarafından ilan edilen bağlantı kapasitesinin yarışma dokümanlarına uygun olarak kullanılması*” yönelik Bakanlık ile yarışmayı kazanan arasında imzalanan sözleşme” olarak tanımlanmıştır. Bu yarışmada eğer kooperatiflere özel düzenlemeler yapılmaz ise adil yarışma imkanının söz konusu olmayacağı belirtilmelidir. Dolayısıyla bu alanın kooperatiflere açılması büyük çaplı mevzuat dönüşümünü gerektirmektedir. Yenilenebilir enerji kooperatifleri için lisanslı üretimin önü açılmadıkça, YEKA’larda enerji üretimi yapmalarına imkân tanıyan bir hukuki alt yapının oluşturulmasının birtakım güçlükleri içereceği belirtilmelidir. Bu çerçevede büyük yasal dönüşümlerden önce küçük ama gerçekçi ve etkili çözümler üzerinde durulmasının kısa vadede daha faydalı olabileceği göz ardı edilmemelidir.

SONUÇ

Yenilenebilir enerji kooperatifleri, iklim değişikliğiyle mücadelede birer araç olmaları, yurttaşları elektrik üretiminin bir parçası haline getirmeleri ve yerinde üretim- tüketim anlayışına katkı sağlamaları sebebiyle, enerji piyasası açısının önemli modeller arasında yer almaktadır. 2019 tarihli Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği ile yenilenebilir enerji kooperatiflerine özel düzenlemelerin önemli bir kısmı, yönetmelikten çıkarılmış; “*üret – kazan*” sisteminden “*fatura ödeme- tasarruf et- kazan*” sistemine geçilerek bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Ayrıca bu düzenleme ile güneş enerjisine dayalı üretimin yalnızca çatı ve cephe uygulamasına bağlı olarak gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Bu çalışmada söz konusu düzenlemenin anayasal bir ilke olan ölçülülük ilkesinin gereklilik unsuruna aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Arazi tipinin bütünüyle kapatılması dışında aynı amaca hizmet edebilecek başka önlemler alınması mümkündür. Bu kapsamda, tarım alanları dışındaki arazilerin kullanımına öncelik verilmesi veya projelerin kabulünün uygun çatı ve cephe alanlarının bulunmadığının belgelenmesi şartına bağlanması suretiyle arazi kullanımının ikincil ve son çare olarak değerlendirilmesi sağlanabilir. Bu yönde bir önceliklendirme

mekanizmasının benimsenmesi, bir taraftan tarım alanlarının korunmasına hizmet ederken diğer taraftan arazi tipi güneş enerjisi üretim sistemlerinin kullanımını bütünüyle dışlamayacaktır.

Lisanssız elektrik üretimi kapsamında EPDK tarafından kamulaştırma yapılmamaktadır. Zira şebekeye enerji verilmesinin zorunlu olmadığı ve mahsuplaşmaya dayalı bir sistemin öngörüldüğü lisanssız üretimde, lisanslı üretimde olduğu gibi kamusal bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik bir üretim söz konusu değildir. Bu durum, her bir kamulaştırma bakımından doğrudan kamu yararı bağının kurulmasını güçleştirmektedir. Ayrıca kamulaştırma bedelinin yenilenebilir enerji kooperatifleri tarafından karşılanacak olması, bu yöntemin kooperatifler bakımından önemli finansal zorluklar doğurabileceğini göstermektedir. Buna karşılık, kamulaştırma yoluna başvurulmaksızın yenilenebilir enerji kooperatiflerinin taşınmaz teminini kolaylaştıracak bir mevzuat dönüşümünün gündeme alınması mümkündür. Bu çerçevede, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun arazi tahsisine ilişkin hükümlerinin yenilenebilir enerji kooperatiflerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi değerlendirilebilir. Özellikle Kanun'un 69. maddesi kapsamına, yapı kooperatifleriyle birlikte yenilenebilir enerji kooperatiflerinin de dâhil edilmesi uygun bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca belediyeye ait kamu mallarının çatı ve cephelerinin yenilenebilir enerji kooperatifleri tarafından elektrik üretimi için kullanımı, kamu mallarından özel- istisnai yararlanma doktrini çerçevesinde ele alınabilir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji kooperatiflerinin belediyeye ait kamu binaları veya pazar yerleri üzerinde enerji üretimi yapmak üzere kullanım hakkı talepleri; hukuki bir talep olup bu talebin reddi yönündeki işlemlerin idari yargıda dava konusu edilmeleri mümkündür. Belediyelerin bu kapsamda takdir yetkileri bulunsan bile bu yetkinin, kamu yararı ve hizmet gereklerine uygun kullanılıp kullanılmadığı, yargısal denetim konusu yapılabilecektir.

Belediyelere ait taşınmazların kullanımı, Belediye Kanunu'nda öngörülen arazi tahsisi halleri dışında, kural olarak 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu Kanun'da, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin teşviki amacıyla daha elverişli koşullarda ihale yapılmasına imkân tanıyan düzenlemeler öngörülebilir. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda yerli istekliler lehine fiyat avantajı tanıyan düzenlemeye benzer şekilde, yenilenebilir enerji kooperatifleri için de fiyat avantajı sağlanması mümkündür. Bununla birlikte, pazarlık usulüne başvurulmasını yenilenebilir enerji kooperatifleri bakımından kolaylaştıran

özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu yönde bir düzenleme yapılması, yenilenebilir enerji kooperatiflerinin ihale yoluyla taşınmaz edinimini kolaylaştırabilecektir. Ancak pazarlık usulünün şeffaflık ve rekabet ilkelerini zedeleyebilecek yönü dikkate alındığında, teşvik niteliği taşıyan bu tür düzenlemelerin süreyle sınırlandırılması uygun bir çözüm sunabilir.

Lisanssız elektrik üreticilerinin Hazine taşınmazlarından yararlanmaları bakımından temel düzenlemelerden biri olan 412 sayılı Milli Emlak Genel Tebliğinde, mesken abone grubunda yer alanların başvuruda bulunamayacakları belirtilmiştir. Bu yönüyle söz konusu Tebliğ, ortakları mesken abone grubunda yer alan yenilenebilir enerji kooperatiflerinin yer teminini sorununa çözüm sunmaktan uzaktır. İlgili Tebliğde yer alan mesken abone grubunda olmama şartı Hazine arazilerinin kullanımı bakımından korunsa bile yenilenebilir enerji kooperatiflerine kullanım hakkı tanıyan istisnai bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Öte yandan yenilenebilir enerji kooperatiflerinin lisanslı üretim yapmalarına yönelik bir mevzuat dönüşümü gerçekleştirilmedikçe YEKA’larda üretim yapımları da mümkün değildir.

Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin enerji sektörü bakımından önemi gözetildiğinde, bu yapıların lisanssız üretim mevzuatının bir unsuru olmaktan çıkarılarak ihtiyaçlarına özgü bir düzenleme rejimine kavuşturulması; yerel yönetimler ve ihale mevzuatında bu çalışmada belirtilen şekilde kooperatiflere alan açılması; ya da tacir nitelikleri dikkate alınarak lisanslı elektrik üretimine imkân tanıyan bir mevzuat dönüşümünün gerçekleştirilmesi, bu tür kooperatiflerin gelişimi açısından zorunludur.

KAYNAKÇA

Abanus Yağız Eren, Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri Potansiyeller, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İklim İçin 350 Derneği, 2025 <<https://350turkiye.org/files/2025/10/Yenilenebilir-Enerji-Kooperatifleri-Rapor-01102025.pdf>> erişim tarihi 18 Mart 2026

Açımız B, ‘İdarenin Esnek Hukuk İşlemlerinin Yargısal Denetime Konu Edilmesi: Fransız Hukuku Odaklı İnceleme’ (2018) 24 (2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 530 – 568

Aksoyly Ö, Kamu Yararı Ekseninde “Özel” Kişi Yararına “Kamu”laştırma (1st edn, On İki Levha Yayınları 2023)

Akyılmaz B, Sezginer M and Kaya C, *Türk İdare Hukuku* (19th edn, Seçkin Yayınları 2025)

Atay EE, *İdare Hukuku* (9th edn, Turhan Kitabevi 2023)

Özgür A and Schrije MJT, ‘Kuramdan Uygulamaya Ölçülülük İncelemesi: Türk Anayasa Mahkemesinin Mülkiyet Hakkına İlişkin Kararları Üzerinden Bir Değerlendirme’ (2025) 42 (1) *Anayasa Dergisi* 155 – 191

Aydinoğlu ZN, ‘Yenilenebilir Enerji Alanında Yurttaş Enerji Toplulukları (Bürgerenergiegesellschaft): Yerel Kabul Edilebilirlik Açısından Almanya Örneği’ (2020) 5 (1) *Arş. Gör. Ceren Damar Şenel Armağanı ÇÜHFD* 253 – 274

Aydinoğlu ZN, *Türk ve Alman Hukukunda İdare Hukuku Boyutuyla Yenilenebilir Enerji Üretimi* (1st edn, Seçkin Yayınları, 2021)

Can O, *Kamu İhale Hukuku* (4th edn, Yetkin Yayınları, 2025)

Çağlayan R, *İdare Hukuku Dersleri* (13th edn, Seçkin Yayınları 2025)

Çakmak NM, *İdare Hukukunda Kuramsal Olarak Kamu Yararı* (1st edn, Seçkin Yayınları 2013)

Çakmak NM, *İdare Hukuku Açısından Yenilenebilir Enerji* (1st edn, Seçkin Yayınları 2018)

Çal S, *Türk İdare Hukukunda Ruhsat* (2nd edn, Seçkin Yayınları 2012)

Çeçen H, ‘Avrupa Birliği Yenilenebilir Enerji Hukukunda Yeni Bir Tüzel Kişi Olarak “Yenilenebilir Enerji Toplulukları”’ (2021) 20 (2) *Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 381 – 400

Çevikçelik M, ‘3213 Sayılı Maden Kanunu Uyarınca Maden Hukukunda Kamulaştırma Usulü’ (2020) XXIV (I) *HBV-HFD* 329 – 360

Doğan BF, ‘Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Mevzuat Değişikliklerinin Zaman Bakımından Uygulanması ve Yürütmenin Durdurulması Kararına Etkisi’ (2016) 7 (2) *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 83 – 110

Durmaz Ayanoğlu GG, *Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Alternatif Bir Model: Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri* (1st edn, Cinius Yayınları, 2018)

Düren A, *İdare Malları* (1st edn, Sevinç Matbaası 1975)

Erdem JG, ‘Ölçülülük İlkesinin İdarenin Takdir Yetkisinin Kullanımındaki Yeri’ (2013) 64 (4) *AÜHFD* 971 – 1005

Giritli İ, B Pertev, Akgüner T and Berk K, *İdare Hukuku* (1st edn, DER Yayınları 2015)

Gözler K and Kaplan G, *İdare Hukuku Dersleri* (27th edn, Ekin Yayınları 2025)

Gülan A, *Kamu Mallarından Yararlanma Usullerinin Tabi Olduğu Hukuki Rejim* (1st edn, Alfa Yayınları 1999)

Günday M, *İdare Hukuku* (11th edn, İmaj Yayınları 2017)

Kaplan O and Süslü G, *Enerji Hukuku* (2nd edn, Seçkin Yayınları 2025)

Kavas BA and Başoğlu DA, ‘Yerel Yönetim Politikalarında Yenilenebilir Enerji’ (2019) 10 (27) *Kent Araştırmaları Dergisi* 410 – 446

Kırca İ, ‘Kooperatiflerin Tacir Niteliği Hakkında Yargıtay’ın Tutumu: Kanuna Aykırı Yorum Mu, Yoksa Örtülü Boşluk Doldurma Gayreti Mi’ (2017) 33 (2) *BATİDER* 5 – 25

Kızıl (Erkelli) N, ‘Kamulaştırma Fenomeni’ (2011) 9 (1-3) *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 209 – 216

Kortunay A and Sezer Y, ‘Kamu İhale Kanununun 63. Maddesinin AB Hukuku Perspektifinden Değerlendirilmesi’ (2007) 56 (3) *AÜHFD* 137 – 171

Odabaş Kırar AM and Olgun H, ‘Türkiye’de enerji kooperatiflerinin GZFT (Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehdit yönleri) ve PEST (Politik, Ekonomik, Sosyolojik, Teknolojik Etkenler) Analizleri ile Değerlendirilmesi’ (2024) 27 (2) *Journal of Polytechnic* 11 – 20

Orbay Ortaç N and Can O, ‘Yapı Kooperatiflerinin Tacir Olup Olmadıkları Sorusu Bağlamında Yargıtay 15. Hukuk Dairesinin 15.9.2014 Tarih, 2014/2787 Esas, 2014/5195 Karar Sayılı Kararının Eleştirisi’ (2016) 32(3) *BATİDER* 77 – 104

Özkan G, *Kamu İhale Hukukuna Egemen Olan İlkeler* (1st edn, Yetkin Yayınları 2014)

Sancakdar O, Önüt LB, Us Doğan E, Kasapoğlu Turhan M and Seyhan S, *İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı* (11th edn, Seçkin Yayınları 2022)

Sevgili Gençay FD, ‘Yerel Yönetimlerin Yetkilerinin Belirlenmesinde Mahalli Müşterek İhtiyaç Kavramının Yeri ve İşlevi’ (2015) 10 (24) *Memleket Siyaset Yönetim* 43 – 61

Sezginer M, *İdarenin Sözleşmeleri ve Kamu İhalelerine İlişkin Uyuşmazlıklar* (1st edn, Seçkin Yayınları 2013)

Şallı Saim, ‘Freiburg Şehir Yönetiminde İklim Korumacı Önlemler Üzerine Bir Derleme’ (2016) 103 Sayıştay Dergisi 85 – 110

Şenoğlu G, Erden Topal Y and Gürsoy Haksevenler BH, ‘Yenilenebilir Enerji Kullanımı ve Artırılmasına İlişkin Politika Önerileri: İstanbul Örneği’ (2022) 35 (13) Kent Araştırmaları Dergisi 171 – 196

Tan T and Bayazıt B, İdare Hukuku (11th edn, Turhan Kitabevi 2023)

TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İzmir Şubesi, Enerji Komisyon Raporu (2024) <https://www.emo.org.tr/ekler/33286f9171556df_ek.pdf> 22 Ocak 2026

Troya Çevre Derneği, Türkiye Yenilenebilir Enerji Kooperatiflerinin Güncel Durumu Raporu (2025) <<https://www.troyacevre.org/wp-content/uploads/2025/05/turkiye-enerji-kooperatifleri-guncel-durumu.pdf>> erişim tarihi 6 Mart 2026

Ulusoy A, İdare Hukuku (3rd edn, Yetkin Yayınları 2020)

Yasin M, ‘İdari İrtifaklar’ (2005) 4 (2) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 165 – 203

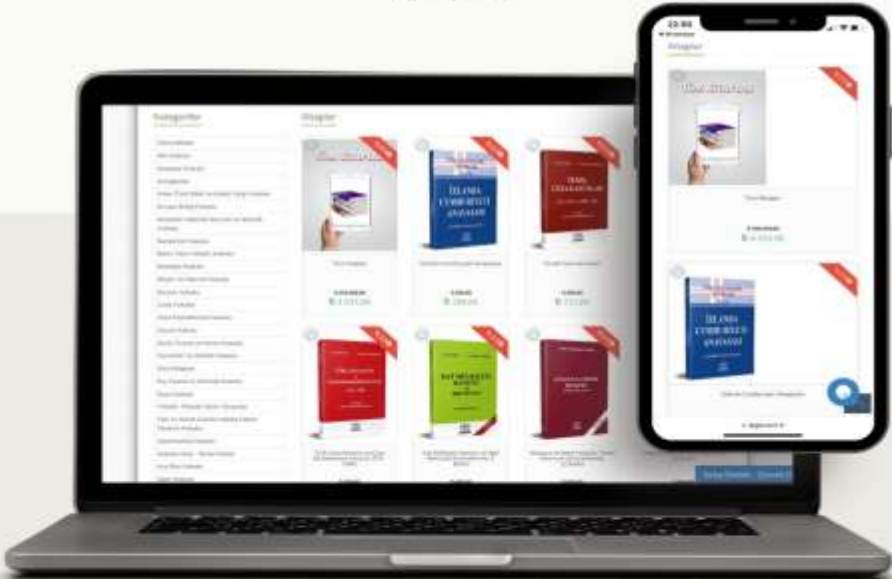
Yayla Y, ‘Kamu Malı Üzerinde İrtifak Tesisi’ (1988) 9 (1-3) İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 357 – 364

Yıldırım T, Yasin M, Kaman N, Özdemir E, Üstün G, Çakır HM and Okay Tekinsoy Ö, İdare Hukuku (8th edn, On İki Levha Yayınları 2020)

ONLINE TÜM KİTAPLAR

Legal Yayıncılık tarafından
online olarak yayınlanmış tüm
kitaplara erişim hakkına sahip
olun.

LEGAL ONLINE KÜTÜPHANE

(Tüm Kitaplar + Tüm Dergiler)